

סימן ב

מצות מכונה

לפני כמאה וחמישים שנה הומצאה שיטת עבודה ואפיית המצות במכונה. בסימן שלפנינו פרקים יחודיים ומעניינים אודות השתלשלות והתפתחות "מכונות המצות", הפולמוס התורני שהסעיר את קהילות ישראל, האוסרים והמתירים, ארכו ורבו על כך דברי רבותינו הפוסקים שבדורות האחרונים.

סימן ארוך זה חילקנו את סדר הפרקים לעשרה ענפים וכדלהלן:

א. התפתחות אפיית המצות ממאפה בית למאפיות מסחריות.

ב. מכונות המצות: דור ראשון, שני ושלישי.

ג. הפוסקים שהתירו מצות מכונה.

ד. הפוסקים האוסרים מצות מכונה.

ה. טעמים שונים לאסור את מצות המכונה.

ו. תקלות שהיו מצויות במכונות המצות העתיקות.

ז. תקלות וחששות במצות מכונה שנתחדשו בדור האחרון.

ח. מצות מכונה ל"מצות מצודה".

ט. מצות מכונה באמריקה.

י. מכונת המצות בירושלים.

אוצרות התורה
אוצרות השות

א. התפתחות אפיית המצות ממאפה בית למאפיות מסחריות

מלפנים בישראל, היו רוב בני ישראל רגילים לאפות¹ מצותיהם בתוך

1. נציין שכפי שהיו רגילים בכל ימות השנה, הרי שמלאכת אפיית המצות הופקדה בידי הנשים. וכן משמע מכמה משניות וסוגיות ערוכות במסכת פסחים (ראה גם במסכת פסחים דף מ"ח ע"ב, ועוד). אמנם בתקופת המשנה היתה קיימת תופעה של מכירת מצות וכפי ששנינו במשנתנו במסכת פסחים דף ל"ה ע"א עשאן... למכור בשוק וכו'. אכן המדייק בדברי הגמרא שם יראה לנכון, שגם אותם שהיו עושים "למכור בשוק", לא היה המדובר באפיית מצות מסחרית בכמויות ענק כפי שמצוי בזמנינו. שהרי אמרו בגמרא פסחים שם בדף ל"ח ע"ב "אמר רבה כל לשוק אימלוכי מימלך, אמר אי מזדבן מזדבן אי לא מזדבן איפוק בהו אנא". היינו שכל המייצר מצות במגמה למוכרם

(או בחצר) ביתם, וכל אחד היה מדקדק באפיית מצותיו כפי חכמתו ומעשיו. וכמעט שלא היו אופים מצות בצורה תעשייתית למטרת מסחר².

במשך השנים והדורות החלו להתפתח ולהתפשט "מאפיות מצות" מסחריות שהעסיקו עשרות עובדים והפעילו תנורים גדולים לשם אפיית מצות בצורה מסחרית במגמה למכור ולשווק את המצות לאלפים ולרבבות מאחינו בני ישראל.

למרבה הצער היו כמה מבעלי מאפיות המצות, שהשתדלו להגדיל את הכנסותיהם ואת רווחיהם גם על חשבון "ויתורים" על "הידורים" ולפעמים אף ויתורים כואבים ברמת הכשרות והשימור מהחימוץ. עובדא שגרמה למתחרים, שאף הם יצעדו בדרך זו של הורדת רמת כשרות המצות. נציין שחכמי הדורות היו נאבקים בתקיפות במגמות פסולות אלו. ולמרות זאת, עדיין היו מקומות שבסדר אפיית המצות המסחריות היה הפרוץ מרובה.

בשנת תקצ"ח המציא מלומד יהודי בשם ר' איציק זינגר מכונה המסייעת באפיית המצות לחג הפסח. מכונת המצות התקבלה באהדה יחסית במדינות גרמניה וצרפת, כמעט מבלי התנגדות, וזאת מחמת שממציא המכונה היה בדעה שהמכונה תפתור לפחות חלק מהמכשולות שהיו מצויים במאפיות המצות הותיקים. באותם ימים זכתה המכונה להסכמתם של רבני גרמניה, בעל ה"ערוך לנר" רבי יעקב עטלינגר, אב"ד וירצבורג. רבי יצחק דוב במברגר וכן רבני צרפת צירפו את הסכמתם למכונה החדש. וכך נכנסה מכונה זו לשימוש ברחבי גרמניה, צרפת ואיטליה, מבלי לעורר כל הדים ופולמוסים.

בשנת תרי"ח העלו מספר סוחרים זריזים רעיון לייבא את המכונה לאפיית מצות, גם לערי פולין וגאליציה. ובשנה זו התלקח פולמוס תורני עצום בין חכמי התורה, הללו אוסרים והללו מתירים.

היו רבנים שחרדו לקראתה בידים פשוטות וצהלת הלב, באשר למראה עיניהם נפתרו קצת בעיות באפיית מצות שהיתה מסובכת מעולם בחששות למכשולות, ומעתה שוב לא יהא לבם נוקפם באכלם כזיתי מצה בליל התקדש

בשוק, כוונתו שאם לא יצליח למוכרו יצא בהם בעצמו יד"ח מצה בחג הפסח. הוי אומר שהמצות שהיו נאפות למטרת מסחר היו בכמויות כה קטנות שהנחתום היה חושב בלבו שבמידה שלא יצליח למוכרם בשוק הרי שהנחתום יאכלם בעצמו! ודו"ק.

2. נציין עוד כי כבר בימים קדמונים כבר היו רגילות לארגן חבורות לשם אפיית המצות. וכפי ששנינו במשנתנו פסחים דף מ"ח ע"ב "שלוש נשים עוסקות בבצק כאחת. אחד לישא ואחת עורכת ואחת אופה".

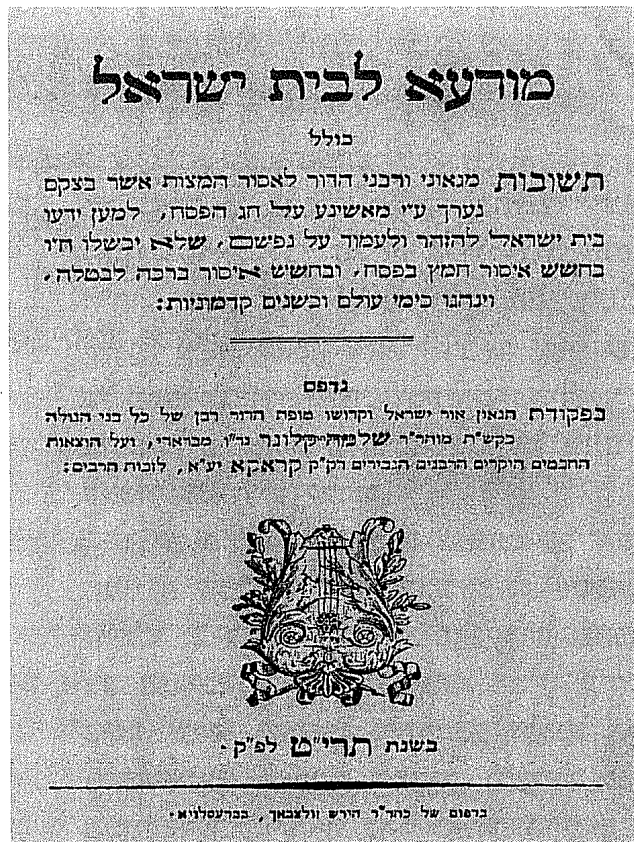
החג. ועד כדי כך רבתה שמחתם ובטחו בזה עד שקיבלו על עצמם לא לנגוע במצות של יד. ומאידך, גינו גאונים אחרים את המכוונה, ולפי שיטתם, אמת שהמכוונה מסלקת כמה צדדי ספק חימוץ, אך בכיוון הפכי: מצות שנאפו על המכוונה הן חמץ גמור או בחשש חמץ. ויש שבצעו פשרה: שמצות מכוונה כשרות לאכילה ולא למצוה; ומהם שהכשירו את מצות המכוונה רק בשעת הדחק וכיוצא. טעמים רבים נאמרו לאיסור, כמובן שגם הרבנים המתירים ניסו לפרוך את טעמי האיסור ולהרים על נס יתרון מצות של המכוונה על מצות של יד.

בראשי מחנות החולקים במחלוקת זו, ניצב רבי שלמה קלוגר ראש האוסרים מחד גיסא. ורבי יוסף שאול נתנזון ראש המתירים מאידך גיסא. המחלוקת הגדולה יצרה חייץ בין שני הגיסים הדגולים רבי יוסף שאול נתנזון המתיר את המכוונה, ורבי מרדכי זאב איטינגא המתנגד למכוונה. במשך עשרות בשנים ישבו השנים יחד ולמדו תורה. הם אף העלו על הכתב בצוותא חידושי תורה ושיגרו שאלות ותשובות בהלכה לגאוני תקופתם. מספר ספרים חשובים הוציאו בעניני הלכה – "מגן גבורים", "מפרשי הים", ועוד.

בשאלת מצות מכוונה נפרדו דרכיהם. רבי מרדכי זאב איטינגא הצטרף בעיצומו של הויכוח לראש האוסרים רבי שלמה קלוגר שיצא חוצץ נגד רבי יוסף שאול נתנזון על שהתיר מצות מכוונה.

ראשי המחנות אף פרסמו דבריהם בקונטרסים מיוחדים. רבי שלמה קלוגר שיצא בחריפות ובתקיפות נגד מצות מכוונה פירסם קונטרס בשם "מודעה לבית ישראל" שיצאה לאור בשנת תרי"ט. לפסק דינו הצטרפו גם רבים מחשובי הרבנים הפוסקים במדינות אלה והסמוכות להן.

לשם סתירת האיסור, הוציא לאור רבי יוסף שאול נתנזון באותה

שער הקונטרס "מודעה לבית ישראל" שיצא לאור בשנת תרי"ח לאסור את המצות מכוונה

שער הקונטרס "ביטול מודעה"

לבטל ולדחות את הנאמר בחוברת "מודעה
לבית ישראל"

שנה — חוברת נגדית בשם "ביטול מודעה", שמה מעיד על תוכנה: לבטל ולדחות את הנאמר בחוברת "מודעה לבית ישראל". בחוברת זו צורפו מכתביהם של רבנים אחרים שהיו באותה תקופה אשר סברו כמוהו ואשר אליהם פנה רבי יוסף שאול כדי לקבל את חוות דעתם ההלכתית³.

בשנים מאוחרות יותר התפתחו והשתכללו המכונות לאפיית המצות, ובעקבות כך התפתח ^{אוצרת התורה} ויצרתי גם הפולמוס התורני. הללו מתירים, באמרם, שהמכונות החדשות טובות מהישנות שאסרום הרבה פוסקים. והללו אוסרים, באמרם, המכונות החדשות גרועות מהישנות שהתירום כמה פוסקים.

3. יש לציין כי באותה תקופה התעוררו עוד מספר ויכוחים וחילוקי דיעות הלכתיות בין גאוני ישראל רבי שלמה קלוגר ורבי יוסף שאול נתנזון. ומביניהם "ציצית מכונה" וכן היתר (או איסור) "התרנגולים החדשים". באותם שלושה חידושים היה רבינו שלמה קלוגר נוטה לאסור ואילו רבינו יוסף שאול נתנזון היה נוטה להתיר. חשוב גם לציין כי כמה מגדולי הדור, וביניהם החידושי הרי"מ מגור והדברי חיים מצאנז - התירו את התרנגולים החדשים כדעת הגרי"ש נתנזון. ואילו בענין מצות מכונה היה דעתם מכרעת לאסור כהגר"ש קלוגר.

נציין שלמרות הויכוח הנוקב שבין גדולי העולם, אודות מצות מכונה ועוד ענינים חמורים שבתורה מ"מ הידידות לא פסקה. וראה בשו"ת דברי ישראל להגאון רבי ישראל וועלץ זצ"ל ח"א סוף סימן קכ"ג שהביא מספר תו"י [?] סו"ס קפ"ח וז"ל: מסופר בצחות, כי פ"א נזדמנו הגאונים ר"ש קלוגר ורי"ש נאטנזאהן ז"ל לעיר ווינא בדבר צורך כלל ישראל, להתייצב לפני הקיסר, ואז הי' הרעש מהתחדשות המכונות (המאשינען) לאפיית המצות, ובבואם לפונדק אחד הי' המדובר ביניהם בענין המאשין מצות. רש"ק הראה כחו לאסור וריש"נ התיר. וגם בנסעם יחד במרכבה אל שר החצר פלפלו זע"ז בענין זה. אצל השר בקשו שיקבעו להם ראיון אצל הקיסר, השר הציע בקשתם לפני הקיסר, והשיב להם כי מחר בשעה י"ב צהרים יתקבלו לפני הקיסר להציע בקשתם, והרש"ק שאל לתומו: למה לא עכשיו? - והשיבו השר: "מען באקט דאס ניכט אויף דער מאשינע" (היינו דבר כזה להתקבל לפני הוד מלכותו, אינו הולך כ"כ

התפתחות באפיית המצות בתקופת הראשונים

כאמור לעיל, בתקופת המשנה והתלמוד אפיית המצות המקובלת – היתה מאפה בית. אפיית המצות הביתית התבצעה ידנית ללא מכשירי עבודה מלבד ה"עריבה" (היא הקערה שבה היו מערבבים ולשים את הקמח והמים) והתנור (שבו היו אופים את המצות).

כמו"כ כמות העיסה שלשו לצורך המצות היתה קטנה, וכמו שאמרו חכמים בפסחים דף מ"ח סוף ע"א, שאסור ללוש יותר מ"חמש רבעים" קמח שהוא "שיעור חלה" בפעם אחת. וברש"י שם: "שלא ללוש יותר כדי שיוכל לשומרו מן החימוץ"⁴.

בתקופת רבותינו הראשונים החלה התפתחות והשתכללות בסדר אפיית המצות ובהם הדברים בדברי רבינו המאירי בספרו "מגן אבות" הענין הששה עשר:

"עוד נהגו בגלילותינו אלה, אנחנו ואבותינו ורבותינו ע"ה, ללוש עיסת הפסח בעמלה⁵, כדרך זה, שיש שם נשים כמנין המדות שרוצים ללוש ולאפות, וכשנילושו כמה שהן מצטרפין אותם על גבי העמלה, ואחד מבעלי זרוע מנהיג שבט העמלה ע"ג העיסה בכח גדול מקצה אחד של ע[י]סה לקצה שני שבה, ואין ספק שכח העמלה שולט בעיסה מרובה בקטופה יותר מכח אשה אחת בעיסה מועטת. ואף אחת מן הנשים עומדת סמוך לעמלה וסמוך לאותו שמנהיג את העמלה, ומקבצת תמיד פרור[י] העיסה הנושרים בכח הנהגת שבט העמלה, ומצרפת תמיד בעיסת העמלה, עד שיהיו עוברים (עד) [עם] שאר העיסה תחת שבט העמלה, וכן שמהפכת תמיד בעיסה מאורך לרחב ומרחב לאורך ומשטח התחתון לעליון, וגוררים תמיד שבט העמלה עד שלא תתדבק העיסה בשבט העמלה"⁶.

מהרה). וכשפנו לדרכם מהשר, אמר הרש"ק בצחות לרי"ש: לעמבערגער רב, – השמעתם?! גם השר מחצר הקיסר אמר כדברי שאין אופין על מאשין, עכ"ד.

4. ראה עוד לקמן בהמשך דברינו שאחד מטעמי הפוסקים שאסרו את מכונת המצות. הוא מצד שאמרו חכמים שאין ללוש את המצות יותר מ"שיעור חלה" בפעם אחת. לעומתם השיבו המתירים שמכונה שיש בכוחה ללוש יותר מבידיים רשאים אנו ללוש אפילו יותר משיעור חלה.

5. המאירי בחידושי בית הבחירה למסכת פסחים דף מ"ה, ע"א הביא נוהג זה: אלו שמרבין בלישת מדות הרבה, ולצרפן בעריבה בכלי הנקרא 'עמילה', ובלשון לעוזות 'בריגא'.

6. בשו"ת דברי מנחם (להרמ"מ כשר זצ"ל) ח"ג הלכות פסח סימן ט"ז הביא בשם הגרש"א וורטהיימר זצ"ל בהערותיו לדברי המאירי שכתב: "פה גילה לנו המאירי 'חדשות

ועיקר מה שנהגו בכך מפני שבלישת העיסה ממעטין במים הרבה, וכמעט שאי אפשר להאשה לקטפה כראוי אף במדה אחת, ובדרך זה קוטפת [ב]נקל אף לעיסה מרובה, וכן שמתיראות מחמימות הידים ונו[ח] להם לקטפה בשבט העמלה שהוא צונן ומצנן וחלק, ומקטף בחוזק כונה מבעלי המנהג להוסיף בכשרות כמה שאפשר.

מ"מ כשנקטפה העיסה יפה ומגעת לעשות ממנה ככרים, חוזרות ובאות הנשים שלשו את העיסה שהן כמנין המדות, וכל אחת עושה בידיהם ככרים של מדה, איזו פחות מעט וזו יתר מעט כפי זריזות הנשים או עצלתן. ואם יארע לפעמים על דרך הזרות ולא יזה סבה שיחסר מנין הנשים, הן בשעת הלישה הן בשעת הקטוף ועשיית הככרים, הן מעבירות ידיהן על הככרים או לוטשות בצונן, כדי שלא יבואו לידי חשש חימוץ כלל. כך אנו נוהגים בענין זה, וכן היו קדמונינו נוהגים בנרבונא ובקרקשונא ובשאר מחוזות גלילות אלו, וכן בצרפת ובאשכנז על פי גדוליהם ורבניהם. ואע"פ שאמרו שאין ראוי ללוש

ונצורות' שכבר בזמנו נהגו ללוש מצה ע"י שבט העמלה דוגמת מכונת מצה בזמנינו. ואין כל חדש תחת השמש, ואילו ראו זאת הרבנים האחרונים במדינת גאליציה שהרעישו עולם נגד מכונת המצה... בודאי היו כופפים ראשיהם נגדו.

ובהמשך דבריו שם האריך: והטעמים שכתב רבנו המאירי על מה נהגו בכך הוא: א. מפני שבלישת העיסה ממעטים במים הרבה וכמעט אי אפשר להאשה לקטפה כראוי אף במדה אחת ובדרך זה (שבט העמלה) קוטפת בנקל אף לעיסה מרובה. ב. שמתיראות מחמימות הידים ונוח להם לקטפה בשבט העמלה שהוא צונן ומצנן וחלק (ר"ל שאין מתדבק בו העיסה כמו בהידים) ומקטף בחוזק כונה מבעל המנהג להוסיף בכשרות כמה שאפשר. וסיים הרב: "וכן היו קדמונינו נוהגים בנרבונא וכו' והנה סדנא דארעא חד הוא, כי כל הטעמים הנכונים האלו שייכים גם בזמננו, ועוד יש להוסיף עליהם טעמים רבים עודפים עליהם. ואלו לא בא הרב המאירי בספרו זה אלא בשביל דבר זה להוציא מלב החוששים והמפקפקים די לנו. ויש להעיר מהא דמבואר בשו"ת מעשה הגאונים סימן כ"ט דף ע"ט: "וששאלתם מהו ללוש בטשובה שקורין מדליצא, מה איסור יש בטשובה. אין איסור [אלא] לעזוב ולשהות את העיסה אבל אם [אינו] מחמיץ הככר בין בטשובה בין ביד, ואפילו שעה קלה מותר ואין בכך כלום וכו' והילכך מותר לאפות בטשובה וכשמותר בשאר ימות הפסח מותר, אבל בלילה הראשון אי אפשר לעשות כן מפני שנראית מצה עשירה" ע"כ. ומבואר בדבריו שיטה חדשה שאף שמצד הדין אין שום איסור בזה, אבל מצות חובה צריך לאכול מהנילוש ביד משום דכתיב לחם עוני וכשנילוש בטשובה המצות יש להם צורה של מצה עשירה, ומצה של חובה צריכה להיות הצורה החיצונה שלה מראה של לחם עוני.

כאמור לעיל לפי עניות דעתי נראה ש"שבט העמלה", אינו אלא אותו מכשיר שנקרא בזמנינו "פינער". ואין המדובר במכונת מצות כלל וכלל. ולפלא בעינינו מנין "שאב" הרב ורטהיימר שהמדובר במצות מכונה בתקופת הראשונים!?

ביחד אלא בכדי שיעור חלה, מכל מקום ע"י עמלה ובדרכים שכתבנו אין צורך בכך, ומתוך כך נהגו בה אבותינו ורבותינו נ"ע ע"כ דברי רבינו המאירי.

בענין "שבת העמלה" המובא במאירי שהיה נהוג בתקופת הראשונים נוסף ונציין את דברי רבינו בעל אור זרוע, מרבותינו הראשונים, ובהלכות פסחים סי' רנ"ו בדף נ"ט ע"א שכתב וז"ל: "בכמה מדינות נוהגין במצות עמליות בכלי. וחמותי ז"ל אמרה לי בשם מורי חמי הר"ר אברהם בן הר"ח שהי' נוהג איסור בדבר מפני שא"א להזהר שלא ישתיר בין עמילה לעמילה מעט עיסה ומחמיץ בשהי' ואם התירו בלחם הפנים כו'. ועוד גבי עמילה דאמר תלמודא לא הוי בכלי אלא ביד כדאמרינן שף אחת ובוטט אחת שף שתים ובוטט שלש ושיפה ביד ובעיטה באגרוף"⁷.

ומשמע מדברי האו"ז שגם ב"מצות עמליות בכלי" שהוא כפי הנראה שינוי מזערי מסדר לישת המצות המסורתית. (וזאת באמצעות כלים "משוכללים" שהיו בתקופת הראשונים) באים אנו לשתי חששות: האחת של "מעט עיסה" — והיינו פירורי עיסה הנשארת בכלי. והשני, שעסק בעיסה המבטל חימוץ אפשר שאינו אלא עסק ידני ולא עסק באמצעות כלים או מכשירים ודו"ק.

ב. מכוונות המצות; דור ראשון, שני ושלישי

לא כל המכוונות ולא כל התנורים לאפיית המצות שווים המה. ההתפתחות הטכנית והטכנולוגית באפיית המצות היתה הדרגתית.

בתקופת המשנה והתלמוד הרי שמלבד קערת לישנה, שולחנות עבודה, ומרדה, הרי שכל מלאכת עבודת המצות בוצעה בידי אדם ללא שום כלים ומכשירי עזר נוספים.

בתקופת רבותינו הראשונים החלו להשתמש גם ב"שבת עמלה" שהוא מה שנקרא בזמנינו בשפת היידיש "פינער" [ראה על כך לעיל אות א'].

מכוונות המצות שהופיעו והתחדשו בשנת תקצ"ח ובשנת תרי"ח, היו מכוונות מכניות ולא חשמליות שפעלו בכח אדם! באמצעות מערכות גלגלים וצירים. וגם זאת רק בחלק קטן מעבודת המצות — רק רידוד הבצק נעשה במכונה [וכפי שיובא לפנינו].

7. נציין שדברי האור זרוע אינו מובא בדברי האחרונים. וראיתי במאסף תל תלפיות שנת תרע"ב סי' קט"ו העיר שלפלא על האחרונים שלא הביאוהו.

במשך השנים התחוללו תמורות וחידושים כך שמכונות המצות הלכו והשתכללו ובזמנינו אנו, מכונות המצות הן חשמליות משוכללות, המבצעות אוטומטית את כל עבודת המצות. החל משפיכת הקמח והמים ועד אריזת המצות האפויות באריזות נייר (או קרטון).

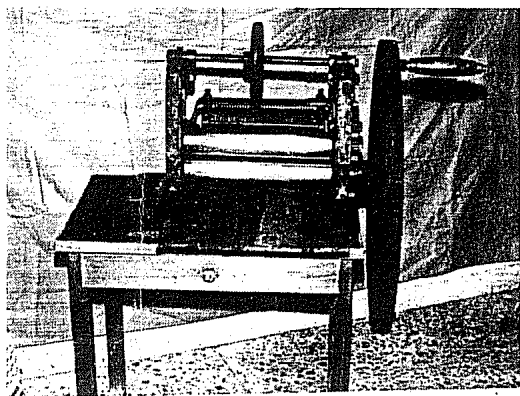
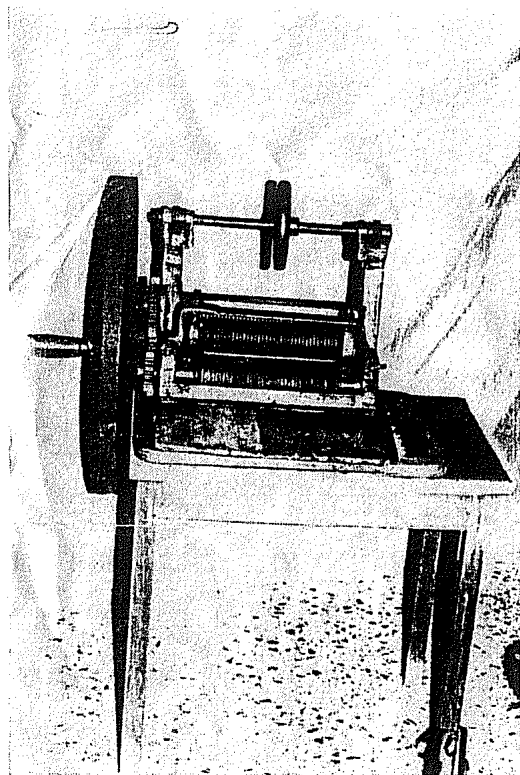
חשוב לציין כי בדברי רבותינו הפוסקים מצאנו דיונים שונים אודות רשימת עבודות המצות איזה מהן חובה לעשותם ע"י ישראל בן דעת, ואלו מהן רשאים אנו לעשותן אף על ידי חרש שוטה וקטן או על ידי גוי (ואפשר אף על ידי מכונה) וראה עוד על כך בהמשך דברינו.

המכונה בשנת תרי"ח

במכונת המצות שפעלה בשנת תרי"ח, הרי שרוב עבודות המצות בוצעו בידי אדם בשיטה המסורתית⁸. אכן עבודת רידוד הבצק⁹ נעשתה באמצעות מכונה ידנית, וכדברי הגר"מ אויערבאך בעל אמרי בינה בקונטרס ביטול מודעה סימן ט' שם שציין: "גם כי העריכה לבדה נעשית ע"י המאשינע..." [המשך סדר עבודת המצות לאחר הרידוד במכונות המצות ש"בדור הראשון" התבצעה בדומה לסדר עבודת מצות יד. וראה בהערה¹⁰].

8. לפנינו סדר עבודת לישת ועריכת המצות כפי שהיו כולם נוהגים גם לאחר המצאת מכונת המצות מ"הדור הראשון":

- א. נטילת ומדידת קמח [מתוך שק או מיכל קמח שמורה] בכמות הנדרשת.
- ב. שפיכת הקמח לתוך קערת הלישה.
- ג. נטילת ומדידת מים [מתוך ה"מים שלנו"] בכמות הנדרשת.
- ד. שפיכת המים לתוך קערת הלישה.
- ה. לישה ראשונית של הקמח והמים באמצעות עירובם יחדיו, ["פארנעמער"].
- ו. נטילת הבצק הגולמי מתוך קערת הלישה, והנחתו על גבי שולחן לשם עיבוד נוסף.
- ז. עיבוד הבצק וגיבושו היטב ["פינער"].
- ח. נטילת הבצק המגובש והעברתו לרידוד במצות יד: הבצק מועבר לשולחנות לשם רידוד. ובמצות של המכונות מ"הדור הראשון" הרי שהבצק המגובש הועבר ל"מכונת רידוד ידנית". מכונה זו, היא היא מכונת המצות שעוררה פולמוס תורני נרחב.
9. הבצק, לאחר שרודד במכונות הידניות המכניות, היה בצורת רצועות רחבות [או "יריעות" בצק] ובלשון הפוסקים "מצה ארוכה".
10. א. חיתוך "היריעות" או הרצועות למצות בודדות.
- ב. נקוב המצות במנקבים למנוע תפיחה [במספר מכונות גם מ"הדור הראשון" ניקוב המצות התבצע לפני חיתוך "היריעות" וראה להלן בדברי השדי חמד].
- ג. נטילת המצות המוכנות והמנוקבות והכנסתן לתנור האפיה הלוהט כפי שהיה נהוג במצות היד המסורתיים.
- ד. רדיית המצות האפויות, אל מחוץ לתנור.
- ה. הכנסת המצות לאריזות ולקופסאות.

תצלומים עתיקים ממכונות המצות מ"הדור הראשון" שפעלו בשנת תרי"ח. המדובר במכשיר ידני מכני שהופעל רק לצורך רידוד הבצק. הבצק נילוש בידים בשיטה המסורתית והוכנס למכשיר הידני לשם רידוד. חירור, אפיית ורדיית המצות בוצעו בשיטה המסורתית כמו במצות יד.

גם בקונטרס "ביטול מודעה" בפתיחה שם, מתאר הגרי"ש נתנון את מעשה המכונה: "ואופן תבנית המאשין הוא כך: הקמח ילישו בתוך אגנות בידים כאשר הי' מקודם קדמתה. אח"כ יקחו הבצק הנילוש ויתנו אותה תחת הוואלץ. ושני בני אדם בעלי כח יגלגלו בוואלץ של מתכות (דוגמת וועלגר האלץ) הנעשה לזה. ובאמצעות זה נערכה העיסה כאשר יערכו אותה במקומות אחרים ע"י כלי עץ (הנקרא וועלגר האלץ) זולת אשר בכאן נערכה העיסה כלה בפעם אחת והוא גדולה. ע"כ נעשה לזה דמות סכין עגול חד ובאמצעות זה יעשו המצות עגולים כתבנית המצות שלנו, והנותר מהצדדים יקחו עוד פעם אחרת תחת המאשין ואח"כ תנתן המצה להמנקרי העומדים מוכן לזה ג' או ד' ומידם יובלו להתנור לאפית וכל הענין מלוש בצק עדי הגיע להתנור לא יגיע לשלוש מינוטין להזריזים. ואף אם יתעצלו בה מעט עכ"פ לא יגיע ליותר מחמש מינוטין. והכל בנקיות וטהרה בלי שום בצק מודבק".

בהמשך קונטרס "ביטול מודעה" דף כ"ג ע"ב מתאר הגאון רבי מרדכי לנדי מבראד את מעשה מכונת המצות בפרוטרוט בלשון זה:

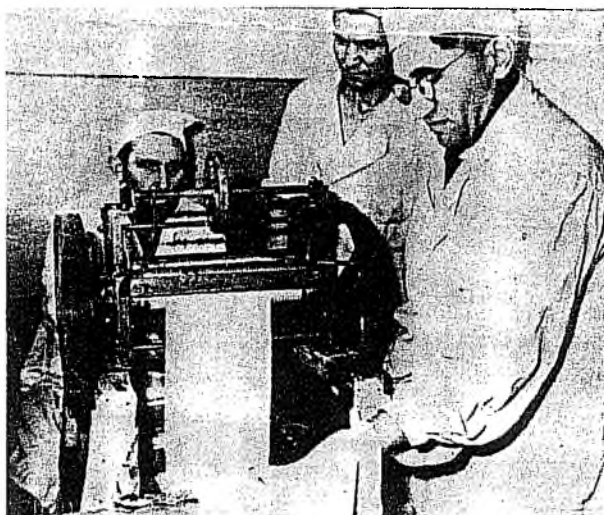
עתה נשים עין על אופן אפיות המצות במדינת אשכנז על ידי המאשינע:

א. החדר אשר בו נעשים המצות עד גמרם הוא חדר קר ואין בו תנור, והתנור עומד בחדר הסמוך לו.

ב. לישת הבצק איננו נעשה ע"י בעיטה בידים החמימות בטבע, ומתחממים עוד יותר מן העבודה, רק ע"י שמכים על הבצק במקבות של ברזל

שטבעו קר, ובכשיל וכלפות יהלומון בלי הפסק עד רגע בואו אל המאשינע והוא התעסקות גמור לשמור מן החימוץ ע"י גירוש האויר מתוכו כאמור למעלה והוא יותר טוב מן הבעיטה בידים.

ג אח"ז מובא אל המאשינע לרדד העיסה ולעשות ממנה ריקק דקה מן הדקה, וכפי אשר סופר לי קצת ממנה והבנתי ענינה, הוא תיבה פשוטה של ברזל, ואין בארון רק שני וואלצען עגולים של מתכת עומדים סמוכים זה לזה עד הפרש חצי ליניע כעובי המצה והמה חלקים מאוד ומלוטשים כראי מוצק, סובבים על קוטביהם זה לעומת זה, והצירים אשר יסבבו עליהם יוצאים דרך הדופן חוץ לתיבה, ובהם נאחזים וקבועים האופנים בעלי השיניים כמעשה כלי המורה שעות, ומציר האחד יוצא בית יד אשר בו יסובב גבר כל היום, וכאשר יובא הבצק על שני הוואלצין אזי באמצעות הסיבוב נדחק העיסה ביניהם,

"באמצעות הסיבוב נדחק העיסה... ומתגלגלת שמה לריקק דק... עד שהיא כסדין פרוסה"

ומתגלגלת שמה לריקק דק היוצא מעבר השני דרך החלל אשר למטה בשולי התיבה, ומשם הוא נמשך בידים ע"י איש אחר והובא על השלחן הערוך בסמוך לו עד שהיא מונחת כסדין פרוסה עליו, והשלחן מצופה במתכת (צינק) מלוטש וחזק מאוד ואין בו שום פגם או חריץ, ומשך הזמן שירודד העיסה מן ג' קווארט לריקק דק הוא רק רבע מנוט ופחות.

והנה האופן הלז לרדד המצות הוא דבר נפלא שאין למעלה הימנו לשמור מחימוץ, כי העיסה לא חלו בה ידיים רק הוואלצין שהמה קרים ככפור כטבע המתכות, ובצאתה מן המאשינע תבוא ג"כ על שלחן של מתכת ובנקל הוא לנסות עפ"י כלי המודד חום — טערמאמטיר — וימצאו בלי ספק שמדרגת החום ברקיק הנעשה ע"י המאשינע הוא עשר מעלות אחורנית מן החום שברקיק הנעשה בידי אדם ע"י עץ העריכה המגלגלת — גם בהיות התיבה פתוחה למעלה בנקל מאוד לנקות ולהדיח הוואלצען בכל רבע שעה ע"י מטלית לחה של פשתן ואינו צריך להוציאם ממקומם רק ע"י סיבוב פעם אחת יהפכם מכל צד ויקנחם מכל סביבותם, ומחמת שהוואלצען חלקים מאוד אין שום טורח בזה, וברגע אחת יהיו נקיים מכל כתם וחלאה. וכן השלחן יכולין לקנח בכל פעם כנ"ל, וזולת בין הוואלצען לא יבואו שום פרורי בצק

תוך המאשינע כי הבצק איננו נוגע רק בהוואלצען, כי כל מעשה האופנים המה חוץ לתיבה כאמור למעלה.

ד. אחר שהובא העיסה מגולגלת דקה מן הדקה פרוסה על השלחן יחתכו ממנה המצות בדפוס עגול ערך ק' או ק"ד מצות ומשם ינתנו לב' או ג' מנקרים היושבים בסמוך ומנקרים המצות עם אופנים בעלי שיניים כדרך שעושים במדינתנו. ומשם מובאים אל התנור. והכל נעשה בזריזות גדולה ומהירות נפלא באופן שמן צאת העיסה מן המאשינע עד בא כל המצות להתנור ימשוך רק ערך ב' מנוטין והקצוות הנשארים מן העיסה ונקצצים ע"י הדפוס יאספו תיכף ויצרפום יחד ונגבל מהם עיסה אחת והובא שנית אל המאשינע לרדדו ולעשות ממנו עוד ג' או ד' מצות כבראשונה. והקצוות הנשארים ממצות האחרונים האלו לא יבואו עוד אל המאשינע רק בפ"ע תאפינה.

תיאור תבנית מכונת המצות משנת תרי"ח מופיע גם בשו"ת לבושי מרדכי סימן פ"ד וכה הם דבריו: "...בשנת תרי"ח ואז נתחדשה המאשין והייתי בחור קטן בק"ק טאפאלשאן אשר גם שם נתחדשה המאשין ואני זכיתי לשמשו וראיתי דרך הלישה (קנעטין) הי' באופן זה כי לאחר שלשו בספל כנהוג גם בוועלקער העלצער אלא שהמאשין באין חלק ממש אינה ראוי' לה להוציא ממנה העריכה כידוע. ע"כ הי' שם עץ עגול או מרובע מצופה במתכת (בלעך) והי' מחובר לטבעת עגולה ובזה בעטו העיסה בעולה ויורד כמה פעמים ונעשה העיסה חלק אבל לא הי' נקרא מאשין כלל".

בשדי חמד מערכת חומ"ץ סי' י"ג אות י"ב מבאר אף הוא את תבנית "מכונת המצות" וכה הם דבריו: "אחר זמן רב ראיתי במכתב אלי מהגאון הגדול מוהריז"ש¹¹ יצ"ו בעל ספר זכר יהוסף בענין זה וז"ל: נידון המכונה (מאשין) הנעשית לאפיית מצות כפי שרשמו מטיב המכונה הזאת הכל נעשה על ידי העושים במלאכה אחד לש העיסה על ידי העץ המוכן לזה ואחרים מעגלים בגלגל ואחר כך כשיוצא 'מצה ארוכה' כפי ערך השלחן הסמוך להוואלצן ומחופה בטס מתכת לוקח ביד כמו ו' או ח' רעדליך מחוברים יחד קרובים זה לזה ועובר על המצה הארוכה ונמצאת כולה מנוקבת ואחר כך חותך בכלי עגול כמדת המצה ונותנים לתנור שיש לו שתי פיות אחד נותן המצה מצד מזרח והשני רודה מהתנור מצד דרום. ואם אחד יסלק ידו כרגע לא נעשה מלאכתו והכל במהירות שבין הכל ישתהה חמשה מינוט והכלים

11. ה"ה רבי יוסף זכריה שטערין אב"ד בשאוועל, תר"נ.

אינם שובתים, ואם כן מה לי המארגער האל"ץ או המעגל בגלגל, רק שצריך השגחה לפירורים הנדבקים בתוך המאשין".

בשו"ת זה הים (לרבי אלטר יעקב מאיר בריזמן, חתן רבי שמעון דוב בער משעדליץ, שימש ברבנות במקומות שונים בפולין). בסי' מ"ט מביא את תבנית מכונת המצות בזה הלשון: "אחר הלישה, מכין העיסה עד אשר דק, למען תת אותה תחת מכבש המאשין, ושם ע"י הגלגול יעשה הוואלץ אותה דקה מן הדקה, ויוציאו העיסה לעבר השני, ושם מושיטין על שולחן, עד אשר יוציאו את כולה, ואח"כ יעשו בדפוס אחד עגול מהעיסה הדקה הפרוסה על השולחן לערך כ' מצות ויותר; וינתן א' א' להמנקר, ואחר הניקורים ינתנו א' א' אל התנור, והנשאר מהעיסה, דהיינו הקצוות הנקצצות בדפוס העיגול יגישו ממנה עיסה בהצטרף לעיסה אחרת".

במאסף התורני "כרם החסידות" עמוד ק"ב מתאר את תבנית מכונת המצות: "וזה מעשה המכונה: תיבה של ברזל ובתוכה שני גלילים של מתכת התולים על צירים המחוברים לכותלי התיבה והצירים נאחזים באופנים וגלגלים בעלי שיניים המחוברים אף הם באופנים כאלו כ'מעשה שעון', והמה מחוברים לבית יד אשר בו יסובב אדם את הגלילים. הגלילים סמוכים זה לזה עד הפרש דק כעובי המצה ומסובבים זה לעומת זה. העיסה נילושת מקודם ע"י מקבות של ברזל ומכים עליה בלי הפסק עד שמתרככת ואחרי כן לוקחים את כל העיסה כולה ומכניסים אותה לבין הגלילים, ועל ידי איש גיבור המסבב, נדחקת העיסה ביניהם ומתגלגלת שם לרקיק דק, ויוצאת מעבר השני דרך החלל אשר בשולי התיבה ונמשכת על גבי שולחן ערוך הסמוך ונפרסת עליו כסדין. אחר כך חותכין מהעיסה עם מין סכין עגול עשרות מצות עגולות ונותנין המצות למנקרים לנקרם (ויש שמנקרים קודם בעוד העיסה מחוברת וגדולה) ומשימין לתוך התנור. ויען ובקרנות שבין עגול לעגול מוכרח שתשארנה חתיכות, לוקחין אותן ומחברין אותן יחדו לבצק אחד ומניחין אותו שנית לבין הגלילים ושוב חותכין ממנו מצות עגולות, והבצק הנותר מניחין שוב להמכונה וחותכין בסכין רגיל מצות אחדות ונגמרת האפייה. עד כאן תורת המכונה שעליה סבב השקלא וטריא בימים ההם".

מענין לציין, כי גם רבן של ישראל, שעמד בראש חכמי ישראל שאסרו את מכונת המצות, הל"ה הגאון רבי שלמה קלוגר זצ"ל היה סבור בתחילה שמכונת המצות שהומצאה בימיו פועלת בכח אלקטרי – חשמל. וכה הם הדברים בשו"ת "האלף לך שלמה" בהשמטות לאו"ח סימן ל"ה: "...ואני לפי

תומי... סברתי דהמאשין מתגלגל בעצמו כדרך כמה מאשינין שנתחדשו, ואח"כ נודע לי שהוא ע"י אדם המסבב אותו.

תיאור על מכונת המצות מ"הדור הראשון" (כפי הנראה לאחר שיכלול מזערי) מופיע גם בשו"ת חלק לוי (לרבי מנחם סג"ל פאלק, אב"ד סערענטש והגליל. נדפס תרצ"ד) חאו"ח סי' קנ"ב: "הנה אצלינו עבודת המאשין היא כך: מתחילה מגלגלים ישראלים את העיסה ב'בעקנס'¹²..."

"ונותנים אותה לישראל¹³ העומד אצל המאשין של הלישה והישראל הזה תוחב את העיסה בין השני וואלצען ^{אוצרות השות} ונוטלה עד שרואה שהעיסה נילשת יפה. וחוץ מזה הוא עושה מעשה גם בגוף הוואלצען פעם לרחק זמ"ז ופעם לקרבם כפי הדרוש לצורך הלישה ועושה זאת ע"י 'שרויף' [בורג] והוא דומה למה דאמר ר"פ חולין דף ט"ז האי מאן דכפתי לחברי ואשקיל עלי' בידקא דמיא ומית חייב ולא הוי גרמא אלא כחו ממש. וה"נ אי לא דמפריד הוואלצען מתחלה לא יוכלו ללוש וא"כ כמו דחשיב האי דאשקיל בידקא דמי' כדי שהמים יבואו עליו כחו ממש ה"נ הוי זה שמפריד הוואלצען שיוכלו ללוש ג"כ כחו ממש וגם עיין במ"א סי' קנ"ט סקכ"א שכתב דאע"ג דמבואר בס"ט דרך קלוח ראשון חשיב כח גברא זה דוקא היכי דלא עשה מעשה בגוף המים אבל היכי שעשה מעשה בגוף המים מקרי כח גברא כמו התם שהטה חביות מים והחביות שופכת מים כל היום מחמת הטייתו ונטל ידיו ממנו עלתה לו נטילתו וה"נ הרי הוא עושה מעשה בגוף האוואלצען והוי ממילא כח גברא".

"חוץ מזה י"ל דגם נתינת מים וקמח הוי מעשה לישה ונ"מ גם לענין שבת אם הוא נותן עיסה לתוך המאשין ללוש בשבת אי חייב..."

12. לא ברור לי כוונתו. ואולי הכוונה להנקרא בזמנינו "פרנעמער": "אינו נילוש יפה כדרך הלשים, אלא קצת נילוש ב'בעקנס' קודם שיבואו לתוך המאשין ג"כ מיקרי לישה לענין חיוב שבת דעכ"פ מגובל הוא..."

13. למרבה הצער היו כאלו ש"התחכמו" למסור את הפעלת מכונת המצות המכניות מ"הדור הראשון" לידי גויים וראה מש"כ הגאון רבי יהודה ליב צירלסון (רב בפריילוק וקעשינוב, תר"ע) בשו"ת עצי הלבנון סימן ט"ו: "ענין נענוע גלגלי המכונה ע"י א"י הוא, לענ"ד, איסור גמור, דכיון דכל עובדת עריכת המצות היא רק באמצעות נענוע זה, דממילא הרי אין יוצאין במצה כזו חובת מצוה (ע"י מג"א, ריש סי' ת"ס), אם כן, הלא משימין במצה כזו מכוול לפני ההמון, היוצא ברוכו חובתו רק במצה זו, לבלתי דקדקו לקנות דוקא מצה שמורה. זולת זאת, כרוכים בעובדא כזו עוד כמה מכוולים גדולים מאד, שאין להעלותם על הדעת מראש. ובכן, שומר נפשו יתרחק מלחפש היתרים בזה".

גם בדורות מאוחרים יותר למרות שהמכונות פעלו בכח אלקטרי, עדיין היו נוהגות "מכונות חלקיות" לאפיית המצות וכמובא בשו"ת "דעת סופר" חאו"ח סימן ס"ב וכה הם דבריו: "בפרשבורג בקהילתי למצות מצוה לא השתמשו בחשמל, רק הלישה הי' בכח גברא, ולאחר שנילוש העיסה נתנו אותה למכונה כדי שיהי' דקין ככל המצות וגם הנקיבה הי' ע"י כח חשמל, אבל המצות ניתנו לתנור ע"י כח גברא, כי גם המצות הפשוטים היו נותנים אנשים לתוך התנור והתנור הי' בחדר אחר מפני החום".

מבונת המצות בבוקרסט בשנת תרס"ה

"שיכלולים" משמעותיים בסדר מצות מכונה, התחדשו לרעה בעיר הבירה בוקארעשט בשנת תרס"ה על ידי קבוצה אנשים שנקראו בשם "פאהרשריט פארטהייא" והתפרשו הדברים בשו"ת בית יחזקאל (לרבי צבי יחזקאל מיכלזאן אב"ד פלונסק). וכה הוא נוסח השאלה: "את אשר קרה עתה פה עירינו והוא, היות ידוע כי מעת הותרה הרצועה לאפות מאשין מצות בל"ז רבו המכשולות כי המלאכה נמסרה ליד ערלים המגלגלים המכונה ובעיר גדולה כזאת אשר רבו האופים כמה ירחים רצופים והבעלי כיס אין יראת ה' בלבם כנהוג אין די באר כמה מהיגיעות יש בכל שנה שלא יהי' חמץ גמור עכ"פ, ואמנם בשנה זו נוסף צרה חדשה אשר ה'פאהרשריט פארטהייא' דפה (אנשי הקאראל טעמפיל) אשר על כל החטאים ועונות ופשעים יאבו להמליץ כי יהי' מזה וואהלטאהט צדקה [אחזקה וסיוע לצדקה] וכדומה הנה לקחו עתה שנה זו תנור לאפיית המצות (אשר רוב בני העיר קונים מהם באמרם כי מחזיקים מזה בתי ספר שלהם הנקראים שקאלעס) התנור היא רובו ממתכות אשר יש בתוכו טבלא גדולה ממתכות אשר תחת הטבלא גלגלים קטנים שמושכים לחוץ הטבלא ההיא ונותנים עלי' המצות המביאן עם המקלות ומחזירים הטבלא תוך התנור, הטבלא הזאת בצאתה בכל חמשה מינוטין מהתנור, לחוץ הוא מרותחת כמובן כי באה מאש בוער בתנור המצות הנטלים מעל המקלות ונותנים על הטבלא ברגע שבאים על הטבלא נעשו מרותחים ומתייבשים מגודל החמימות שבטבלא, ועד אשר נתרוקנו החמשה ששה מקלות המובאים על הטבלא, קמא קמא דמטי על הטבלא מתייבשים וידוע כי כל מצה שנתחממה בטרם נאפות בתנור מתחממה כרגע"¹⁴.

14. יש לציין כי חשש זה שהמצה על השרשרת לפני כניסתה לתנור, מצאנו בקונטרס שערי

ובהמשך דברי השואלים: "בעירנו פה נמצא ארבעה רבנים ושלשה מהם צועקים לאמור כי המצות האלה הנה חמץ גמור, וה'פאהרשריט פארטהייא' הנ"ל המשיכו לבב רב אחד מהארבעה אשר מנענע להם ראשו ועל סמך זה יוכלו להכשל אלפים נפשות ישראל פה בהמצות האלה, השלשה רבנים הנ"ל האוסרים גם הנה לא יוכלו לצאת בנשק בקולות וברקים נגד ה'פאהרשריט פארטהייא' עם ה'פרעדיגער' שלהם כי יראים לנפשותם, לכן התאספנו יחד לכתב לחוץ לארץ לגדולי ישראל אשר ימהרו לעזרת ה' בגבורים להחליץ חושים לכתוב לנו תיכף כרגע ראות כ"ז כדת מה לעשות ומאליו מובן כי בתשובתם הרמתה יציירו התנור כמו שמצוייר למעלה למען לא יאמרו כי ח"ו שינו בהשאלה".

ובתשובת הבית יחזקאל שם השיב: "לקול דבריכם צללו אזנינו לקול השמועה רעה נבהלנו, כי קמו אנשים חטאים להרוס מבצרי בת יהודה, שועלים מחבלים כרם בית ישראל... להכשיל את הרבים באכילת חמץ ואיסור כרת, והעולה על רוחם לאפות מצות עפ"י מכוונות אשר תארתם במכתבכם הנז' ויחזו להם משאת שוא ומדוחים, וינע לבב הקורא מקול הגורע מכל אשר בתוכו יתמה, תפארת ישראל איך היתה לשמה חמדת ישרון איכה נהיתה לכלימה".

"והנה גם בדבר המאשין מצות כבר יצאו גאוני ישראל בקול רעש גדול לאסור דהוא חמץ גמור ועוד בשנת תרי"ח נדפס בזה קונטרס מיוחד בברעסלוי הנקרא 'מודעה לבית ישראל', וראשי המדברים אז לאסור היו הגה"ק מהר"ש קלוגר מבראדי והר"ח האלברשטאם מצאנז, והרמ"ז אטינגא מלבווב בעל מפורשי הים וש"ס, והרי"מ מגור בעל חי' הרי"ם והר"א מטשעכינאווי, וכו'".

אי"ש אות כ"ד שהביא שם, שהחזו"א נשאל בענין מצות מכונה לכל הפסח, האם זה מעיקר הדין לא לאכול, או ממדת חסידות? והשיב "שזה מעיקר הדין, והסביר בטעם הדבר, מכיון שהמצה מתחממת על השרשרת לפני כניסתה לתנור".

וכן מצאנו בשו"ת מהר"י שטייף סימן ק"ה אות א': "יש לחוש היות שהמצה אינה מוטלת כלל על גבי רצפה בהתנור כ"א מונחת על הברזל של מעשה רשת, וזה ברור שבמעשה הרשת הזה אין בו כח לאפות, א"כ אפשר שהחמימות שבמעשה הרשת הזה גורם ח"ו להחמיץ העיסה מיד עוד קודם שמתחיל כח האפיה שנעשה מכח האש שמושפע ע"י ה'גאז' לאמפען' שהמה בתוך התנור ואינה דומה לתנור בעלמא שמיד שהמצה מונחת על האבן שהיא רצפת התנור מיד מתחיל כח האפיה". ובהמשך דבריו מבואר שיש בזה חשש גדול ויש לדמותו ל"פי התנור" שכתב הרא"ש שממהר להחמיץ.

"אבל יותר מזה הרעו לעשות בהתנור החדש אשר ברו מלבם מחדשי הזמן בקהלתכם, אשר לא נהיה עוד כזאת בישראל, והוא חמץ גמור בפשיטות לכל יודע ספר, ופלא איך טח עיניהם מראות כי הטבלא שהוא מרותחת בצאתה מהתנור, מחמצת כרגע את המצות שנותנים עליה".

ובסיום דבריו: "חזקו ואמצו אל ירך לבבכם ולא תגורו מפני איש להפר עצת האנשים החטאים האלה בנפשותם, ולא תסורו מן המצוה וקבלת אבותינו ימין ושמאל, הרימו מכשול מקרב עמינו וסקלו המסילה העולה בית אל, ככל אשר בכחכם וכאשר תשיג יד הנוטר כרם בית ישראל, לא יתערבו עם שונים, ולא עם פריצי בני עמינו המחבלים כרם ד' צבאות, ואנחנו בה' נעלוזה ונשמח בדברי תלמוד תורתו הקדושה ובמצותיו וחוקותיו, עליהם נמסור נפשינו כאשר עשו אבותינו כי מוצאיהם מצאו חיים ויפיקו רצון מד'".

חשש חדש לחימוץ "הגליל המנקר את המצות" במכונות המצות מ"הדור השני", הובא בשו"ת עצי הלבנון סימן ט"ו, וז"ל: "ובענין המעגילה (וואלצע), שעליה סובב במרוצתו הגליל המנקר את המצות, — הנה, בעצם יותר טוב, מצד כמה טעמים לעשותו משל רעזינא: אולם בתנאי כפול ומכופל, שהרעזינא תהיה דוקא מהמדרגה הראשונה (משלש המדרגות, שישנן בה זו למעלה מזו). רעזינא כזו הנה קשה ועבה ביותר, שלפיכך אין הבצק מתדבק בה רק בכמות מועטה מאד. את הכמות המועטה הזאת יש לנקות בין כל עיסה ועיסה, בהיות הגליל קבוע במכוננו, אחרי שמפני בטול הזמן הרב, הדרוש לפריקה ממכוננו ולקביעה מחדש, לא יתכן לפרקו בתדירות. ואם לאחר כל אלה, ישאר מיעוטא דמיעוטא בצק בתוך חריציו, הנה, לפי העדאת החוש, רחוק הוא בתכלית, שמתוך תוכיות החריצים ישוב להתדבק בהעיסה המתנקרת. ואפילו יתדבק משהו, מ"מ, כיון דאותו הגליל אינו נח שיעור מיל מתנועתו, הרי, לסבת התנגדות התעסקות התנועה התדירית, אין הבצק מתחמץ, כידוע בפוסקים. אמנם, יש לשית לב, אשר בשעת שביתת המכונה בצהרים במשך אכילת הפועלים ובערב לאחר כלות המלאכה, אז יש לפרק את הגליל — הרעזינא ממכוננו ולנקרו היטב, היטב".

בהמשך השנים השתכללו מכונות מצות ובמכונת המצות "מהדור השלישי" הרי שכל סדר עבודות המצות מבוצעות אוטומטית וכדברי השו"ת התעוררות תשובה (או"ח מהדור' ישנה) סימן ל"ז: "מכונות החדשים שנתקנו לאפיית מצות באופן שע"י המכונה נלוש העיסה ונתגלגלה ונערכת המצה ונאפית ונתגלגלת הכל ע"י המכונה".

מכונת מצות מ"הדור השלישי" כבר פעלה בברלין בשנת תרצ"ה. וכפי שמצינו בשו"ת זקן אהרן מהדורא תנינא סימן כ"ד במכתב הממוען להרב וכו' מהור"ש פראנקפורטער רב בקהלת אהבת רעים בעיר בערלין.

ובתוך דבריו: "על דבר שאלתו במכונה חדשה לעריכת ועשיית המצות העורכת ונוקבת וחותרת את המצות כאחד ע"י מעגילות שונות ומולכת את המצות לתוך התנור הסמוך לה בערך אמה וחצי, והולכת המצות נעשית בזה האופן שבמכונה יש סדין כעין רצועה החוזרת (טרייב רימען) מארג מעבה שעליה נופלות המצות הנקובות ומביאה אותן על הרצועה אחרת הקלועה מחוטי הברזל מעשה רשת ההולכת שוב אל התנור מצד אחד ויוצאת עם המצות האפויות מצד השני וחוזרת שוב אל מקומה הראשון לקבל את המצות השניות, וכת"ר חשש להמצות הנעשות במכונה הזאת משום דבסדין הנשאר תמיד במכונה נדבקים פרורי עיסה ונעשים חמץ ומתערבים שוב עם המצות הנופלות אח"כ על הסדין, ופרורים הללו דינם כיבש לפי שהוא גוש אחר ואינו נימוח ומתפשט, ומשו"ה אין דינו כתערובת קמח בקמח דהוי כלח בלח, וכיון שדינם התערובת יבש ממילא חוזר וניעור בפסח וכהכרעת הרמ"א או"ח סי' תמ"ז סעיף ד'. ולדעת המג"א שם ס"ק י"א וחיי אדם כלל קכ"א אסור גם לקיימו בפסח וחייב לבערו מדרבנן".

ובתשובת הזקן אהרן שם: "כי ודאי הדין אמת דהפרורים הללו דין יבש יש להם ואין אנו צריכין לטעם דחק יעקב שהביא כ"ת, אלא משום דכבר כתב הפמ"ג או"ח סי' תמ"ז במשבצות ס"ק י"ח דפשוט הוא והחוש יעיד ע"ז דכל מ"ש דקמח בקמח הוי כלח בלח היינו בסתם קמח, אבל בקמח ממצה אפויה לא הוי כלח בלח אלא כיבש ביבש ועיין שם עוד בס"ק שאחר זה. וכיו"ב כתב גם במנחת כהן ריש חלק ב' מספר התערובות דבכ"מ דאמרינן דקמח בקמח הוי לח בלח הוא דוקא בקמח בקמח ממש אבל אם אינו בקמח ממש אפי' הם דקים מאוד נקרא יבש ביבש, וכיון שכן בנ"ד שהפרורים הללו נעשו בצק ונדבקו ונתערבו ג"כ בבצק וגם דכבר נאפו בתנור, פשוט דדין יבש להם ולדידן דנוהגים עפ"י הכרעת רמ"א ה"ז חוזר וניעור בפסח".

ועוד האריך הזקן אהרן שם בפרטי הדינים וההלכות של תערובת לח ויבש ובהלכות "חוזר וניעור"¹⁵ ומסקנת דבריו: "זה חדש במכונה שלכם הוא

15. בתוך דברי ה"זקן אהרן" שם, העיר שחשש זה של פירורי עיסה היה מצוי בזמנו גם במצות יד בכתבו: "ועוד אני תמה על כת"ר מה כל החרדה אשר חרד רק על המצות הנאפות במכונה ולא חרד על כל המצות של יד, והלא דבר הנראה לעינים שבהם יש

הרצועה אשר הולכות הלך ושוב דרך התנור הבוער ועל הרצועה זאת נופלות המצות מהסדין, ובשעה שהוא חם ובווער מהלכו וסבובו בהתנור וגם מהמצות האפויים החמות במדינתנו לא ראיתי כהנה לרוע ורק חדש הוא אצלכם, וכפי שצייר כת"ר תכונת ופעולת הרצועה הזאת, וחדש זה אסור באמת, והלא במרדה של עץ שמניחין ומוציאין עליהם המצות לתוך ומחוץ לתנור כמה הזהירו הפוסקים להחמיר להחליפם תמיד כדי שלא להניח עליהן המצות בשעה שהם חמין כ"ש ברצועה זאת שהיא של מתכת דחומה עז יותר, ואם כי שלא בפני לא אוכל להחליט בזה דבר, אכן כפי שצייר כת"ר קרוב לומר דחמץ גמור יש בזה מצוה וגם חיוב לתקנם".

מכונת מצות מ"הדור השלישי" פעלה בשנת תרצ"ה גם בעיר אנטוורפן בניגוד להוראת האב"ד רבי מרדכי רוטנברג זצ"ל¹⁶. הפעלת המכונה עוררה

יותר לחוש לכל הפרורים הנדבקים, השולחנות והמעגילות של עץ וכלם מלאים פרורי חמץ וקשים יותר לנקות השולחנות והמעגילות מלנקות הסדין שבמכונה שסדין הזה אין בו שום ביקוע וכלום חסר כאן רק השגחה מעולה כי אם רק תהא ההשגחה מעולה על כל המתעסקים בהכנת המצות אפשר לנקות ולהסיר כרגע הפרורים, משא"כ השולחנות ומעגילים של עץ שלא ימלט שלא יהיה בהם ביקוע וסדק שקשה מאוד להסיר הבצק שנקבץ בתוך הסדק, ועיין בחק יעקב סי' תנ"ט שכתב דלפי שרוב השולחנות יש בהן סדקים לפיכך טוב יותר לעשות על סדין ע"ש, ואם באנו לאסור משום הפרורים יותר היה לנו לאסור אותן המצות של יד, וכל בוחן ובודק הסדין כראוי יוכל להוכיח כי אם רק תהא השגחה מעולה יוכל להסיר ממנה כל חשש פירור וכמו שראיתי בעיני בכמה מהם".

16. בהערה לסימן ח' שבשו"ת יד מרדכי מובא על ידי נכד המחבר, שבעיר אנטוורפן החלו לאפות מצות ע"י "מכונות חדשים" אחרי שכל ההתראות של אא"ז נה"ה רבי מרדכי רוטנברג הנ"ל להפסיק לאפות במכונות האלו לא הועילו, פירסם בדרשתו בשבת הגדול שהמצות האלו הם חמץ גמור ואסור להשהותם בפסח וצריך לכוללם במכירת החמץ. כל העיר נעשתה כמרקחה, אנשי הקהלה השניה וגם מבני עדות של אא"ז התנגדו לפסק זה, ובעל המאפיה איים שיקבול בערכאות. אפילו הת"ח שבעיר שאא"ז צירפם בענינא דמתא לא הסכימו לפסקו וחשבו שהפריז על המידה, וגם נתייראו שיהיה מחסור במצות לפסח בעיר, ובקשו ממנו שיחזור בו. אבל ללא הועיל, ואא"ז על עמדתו עמד, שמצות אלו הם חמץ גמור. כדי להפיס את דעתם של ידידיו ולהראות שהצדק עמו, הציע שאלה זו לפני גדולי ישראל (ואודות החשש שיהיה מחסור של מצות בעיר, קיבל על עצמו אא"ז אחריות אפית מצות בחולו של מועד).

הגיעו אליו עוד כמה תשובות מגדולי הדור, מהגאון ר' חיים עוזר גרודזינסקי זצ"ל מוילנא ומהגאון ר' יוסף ראזין זצ"ל אב"ד דווינסק ועוד, לאסור את המצות האלו, אבל לצערנו תשובות אלו נאבדו".

שוב פולמוס תורני וכפי שהובאו הדברים בספרו שו"ת יד מרדכי סימן ח'. וכה הם דבריו:

"יש פה עיר אנטווערפן בית אפיה למצות שהמכונה שעל ידה עיסת המצות מתגלגלת בערך 5-6 מינוטען היא מחוברת עם התנור, זאת אומרת שהמצה נכנסת מעצמה אל התנור באופן אוטומטי ובכל עת רדידת העיסה היא מחוברת עם המצות הנאפות בתנור ורק אחרי יציאתן מן התנור המצות נפרכות לחטיבות מיוחדות. לדעתי מצות הנאפות על ידי מכונה כזו אסורות בפסח משום חשש חימוץ, דהא אפילו אם המצה שבמכונה אינה מחוברת עם המצות שבתוך התנור, אם המכונה עומדת סמוכה כ"כ נגד פי התנור יש לחוש לחימוץ כמבואר בשלחן ערוך או"ח סימן תנ"ט סעיף א', כל שכן הכא שהעיסה שבמכונה כל עת רדידתן מחוברת עם המצות שעל האש בודאי יש לחוש שע"י חיבורן מתחממות המצות שבמכונה מחמת חם מקצתו חם כולו כמבואר בפמ"ג יו"ד משבצות זהב סימן צ"ד ס"ק א' דאפילו אם לא אמרינן בכלי חם מקצתו חם כולו, במאכל הרך — כגון חתיכה של בשר אמרינן חם מקצתו חם כולו".

ובהמשך דבריו הביא עוד ראיות ליסוד זה דאמרינן "חם מקצתו חם כולו במאכל הרך". ובסיום התשובה שם: "לדאבוני בשנת תרצ"ה רבים קמו עלי, ראשי קהילתי דחקו עלי להתיר לאנשי קהילתי המצות האפויות ע"י מכונה הנ"ל ואני על משמרתי עמדתי ולא הסכמתי ולמען הראותם שהצדק אתי ואשר כדת וכדין הורתי, הצעתי הדבר לפני יודעי בינה, חכמי הדור, המה העומדים על פקודי ד' ללמד ולהורות האסור והמותר, והנני בזה לחוק דבריהם בספר למען ידע בית ישראל חומר האיסור של מצות הללו ולא יכשלו באכילת דבר האסור ולא יגעלו נפשם ליהנות מחמץ בפסח, והרי לפניך תשובות של הגאונים אשר לפנייהם הצעתי הענין המדובר".

ואחר סיום התשובה הביא תשובת הגאון האדיר מוה"ר מנחם מאנוש באב"ד אבד"ק טראנאפאל "ע"ד המכונה החדשה לאפית מצות והמכונה עומדת סמוך לתנור ועיסת המצות המתגלגלות במכונה מחוברת להמצות החמות שבתנור, הנה זה דבר מפורש בש"ע שלא ללוש סמוך לפי התנור... ועל המכונות הראשונות אנו מצטערים שרבו האוסרים... ואנו באים עוד להוסיף חדשות..."

וכן הביא תשובת הרב הגאון הגדול מוהר"ר נחום וויידענפעלד אבד"ק דאמבראווא בעל "כוכב מיעקב" "ע"ד אפיית המצות בעירו שהמכונה שעל

ידה עיסת המצות מתגלגלת היא מחוברת עם התנור, ז"א שהמצה נכנסת מעצמה אל התנור בדרך אוטומטי וכו', וכת"ה חפץ לשמוע חוות דעתי בזה¹⁷.

הנה לפי הצעת הענין הדבר פשוט מאוד אחר שכל העיסה מחוברת עם העיסה הנאפת הרי מקבלת חום לעצמה, ולא רק שיש לחוש על העיסה במקום החיבור רק גם על כל אורך העיסה לפימ"ש בחו"ד יו"ד סימן ק"ה ס"ק ט' דבאוכל אמרינן חם מקצתו חם כולו... שע"י האור ביותר אמרינן חם כולו במש"כ הש"ך יו"ד ע"כ יפה הורה בת"ה, ולפלא שימצאו אנשים להרהר על הוראה זו שיסודתה קודש בדתה"ק".

עוד הביא תשובת הרב הגאון האדיר מוה"ר חיים יצחק ירוחם אבד"ק אלטשטאט: "יקרתו הגיעני והנני משיב מיד אחר הבדלה לאפרושי מאיסורא כי האמת עם הדר"ג נ"י ע"ד המכונה שבה המצות מתגלגלות היא מחוברת עם התנור ובעת רדידת העיסה היא מחוברת עם המצות הנאפות בתנור שהמצות ההן הן חמץ, ואסור גם להאכילן לקטנים בפסח, בטחוני חזק אשר כל איש ישראל החרד לדבר ד' ולתוה"ק לא יתן למצות ההן לבוא אל ביתו".

וכן צירף את תשובת הרב הגאון הישיש מוהר"ר יהודה ליב צירלסאהן אבד"ק קעשנוב שכתב: "לא רק שהצדק עם כת"ר שאסר מצות כאלו, אלא שיש להתריע על פירצה כזו העוברת כל גבול, והמהפכת את המצות, שתורתנו הקדושה הרבתה להזהיר על כשרותן, לעוגות פשוטות של חמץ".

עוד צירף שם את תשובת הרב הגאון מוהר"ר עקיבא סופר אבד"ק פרעשבורג: "...המכונה מחוברת עם המצות שנאפות בתנור יש חשש שיקבלו המצות המתגלגלות בהמכונה חום מהתנור לית דין צריך בושש שהמצות הנאפות באופן זה... אסורות משום חשש חימוץ..."¹⁸

17. והגר"מ וידענפעלד שם הוסיף בשולי תשובתו: "זכורני מהייתי בוויין בזמן המלחמה ראיתי בהעברה בפלורנסדורף אפיית מצות ע"י מכונה כמו זו הנזכרת ולא הספיק לי לבוא עד חקר תכונתה, אך זאת ראיתי שעומד האיש עם סכיני וחותר העיסות מצות במשך מרוצתם קודם שיגיעו לתנור, וע"כ יפלא שלא יעשו כן בעירו שהוא דבר נקל לעשותו".

18. לאחר זמן הצטרף לתשובה זו גם הגאון רבי ישראל זאב מינצברג ראב"ד בד"ץ בירושלים ומח"ס שו"ת שארית ישראל (וכפי שהובא בסוף ליקוטי תשובות שבשו"ת יד מרדכי) וכתב: "...המצות שמחוץ לתנור נשארו מחוברין בעת האפי' להמצות שבתוך התנור, לא ראיתי כזאת במכונות שבפעה"ק ת"ו, ובוה הצדק עם המפקפק, ודחיית כ"ת דלא שייך לומר חם מקצתו חם כולו באוכל, נעלם ממנו דברי הפמ"ג במ"ז יו"ד סימן צ"ד ס"ק א' דבאוכל הרך יש בו משום חם מקצתו חם כולו, וגם מבואר באו"ח

כאמור, השכלולים הטכנולוגיים והאלקטרוניים שהתחדשו במכונות המצות גררו בעקבותיהם את התחדשות והתעצמות הפולמוס התורני שבין רבותינו הפוסקים. היו שאמרו שהמכונות נשתנו למעליותא, ואפשר שגם אותם חכמי הדור שאסרו את "המכונות הישנות" שמא יסכימו להתיר את "המכונות החדשות" [ראה על כך לקמן אות ח'. ואות ט'. אודות מכונות המצות שהותקנו בירושלים ובאמריקה] מאידך מצאנו בדברי כמה פוסקים שכתבו שאדרבה, "המכונות החדשות" נשתנו לגריעותא כמה מונים.

נציין גם את תשובתו של הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי זצ"ל אב"ד אסטראלענקא בשו"ת באר משה, קונטרס השיב משה סימן כ"ז (נדפס גם בשדי חמד סוף מערכת חנוכה) וז"ל: "ואף כי נתחדש אח"כ אופן המאשינע מכפי שהיה אז בעת שהרעישו ע"ז גאוני וצדיקי הדור נבג"מ עכ"ז ביותר מה שהוסיפו המחדשים ע"מ לתקן בזה נתוספו כמה איסורים וחששות וכל תיקונם ע"מ לקלקל יסודי הדת בעו"ה ומוטל על כל ראשי הדור לעמוד בפרץ... ובפרט כי אחרי ההתחדשות שעשו בהאמאשינען נתוספו עוד חששות ואיסורים כאשר נגלו לפניהם כל פרטי האיסורים בזה (ואם היו מעירים אותי לזה כעת שאני פנוי מטרדות שונות הייתי מעריך בזה קונטרס ארוך להפיצו בישראל באיזה מאסף תלמודי להעיר את גאוני דורנו שיעמדו על המשמר לבער הקוצים מבית ישראל למחות בהבאים לפרוץ גדר התורה אבל עתה אין אני פנוי לזה) ולכן אחי וריעי אף כי כבר פשתה המספחת בכמה קהלות עדת ישורון מה נעשה בהמקומות שאין בכחנו למחות על אלה הדברים המבהילים לב ונפש ועין רואה תדמע דמעות על אלו השמועות הרעות כי באו המחדשים נפלאות לפרוע בישראל פרעות בעת הזאת אשר כרם ישראל נפרצה אומרים גדור ואתם עדת קרעמונטשוג הנודעה לשם ולתפארת שמעו נא אל קול ייללת הרועים עמודי התורה אשר מכאב לב יריעו ומשבר רוח יילילו על הקולות האלו (אשר יחדלון בעזרתו ית"ש) והרוחות הרעות שבאו ממדינת אשכנז אשר משם תפרח הממארת הטו אזניכם לדברים הנעימים שכתב הר"ן להריב"ש (בתשו' הריב"ש סי' ש"צ הו"ד ג"כ בב"י או"ח סי' תר"צ) בלשונו הטהור רואה

סימן תנ"ט סעיף א' דלא יתקרב ללוש נגד פי התנור מפני חום התנור, שבמקום חם ממהר להחמיץ, ומאחר שנשארו מחוברין להמצות שבתוך התנור ע"כ הן סמוכים לפי התנור וברגע יש חשש לחימוצם". ובתשובה שניה השיב, עמדתי על המחקר ע"ד המצות שנאפים במכונה שבחיפה ת"ו, ושקר בפי האופה, ואין בהם שינוי מתבנית המצות שנאפים במכונות שבפניה"ק ת"ו.

אני דבריך טובים ונעימים שאפילו בעסקי העולם כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היותר בטוח והמשומר מכל נזק ומכשול ואפי' באפשר רחוק, על אחת כמה וכמה שיש לנו לעשות כן בדרכי התורה והמצות שהם כבשוננו של עולם ואיך נניח הדרך אשר דרכו בה רבותינו הקדושים ונכניס עצמינו במקום צר ובמשעול הכרמים עכ"ל הזהב. ובפרט בענין כזה שהוא נוגע לאיסור כרת וכל הראשונים עשו בזה משמרת למשמרת מי הוא זה אשר מלאו לבו להתיר דבר שנאסר בב"ד הגדול שבישראל וע"כ מובטחני שדברי אלה היוצאים ממעמקי לבבי יכנסו בלבבות שלומי אמוני ישראל החרדים לדבר ה' ולתורתו ויבערו את העגל ממחנם ותבא עליהם ברכת טוב וה' יברך את עמו בשלום", עכתו"ד.

ג. הפוסקים המתירים מצות מכונה

כפי שכבר כתבנו לעיל הרי שמצות המכונה התקבלו באהדה בהרבה קהילות החל משנת תקצ"ח והתפתח ביותר בשנת תרי"ח, הרבנים שנטו לאסור אפיית מצות במכונה אספו את תשובותיהם והוציאו חוברת בשם "מודעה לבית ישראל"¹⁹, בתגובה פירסם הגאון רבי יוסף שאול נתנזון קונטרס בשם "ביטול מודעה". בקונטרס זה, נאספו דבריהם ומכתביהם של חכמי תורה רבים שכולם צידדו ונטו להתיר מצות מכונה. מלבד אותם פוסקים מצינו בספרות השו"ת פוסקים רבים נוספים שהתירו מצות מכונה.

חלק מדברי רבותינו הפוסקים שהתירו את מצות המכונה נאספו בשדי חמד מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב. והביא שם בשם הג"ר יקותיאל ליב עיליאן אב"ד זעזמער שכתב: "אך את אשר חזיתי אספיה בבערלין היה אז הגאון הישיש מוהר"ר יעקב יוסף עטינגער האב"ד והרב המאודה"ג י"א לאמתו מוהר"א ראזינשטיין והרה"ג מוהרי"מ דאקטאר זאקש שנתקבל אח"כ לאב"ד שם והרב הג' החריף מחזיק ישיבה ממופלגי תורה העומדים לשרת בכהונת הרבנות מוה"ר מיכאל לאנדסבערג והרב המופלג בתו"י מוהר"מ וויטאקאווסקי עוד היו שם אז גאוני ארץ הרב הגאון אמיתי ציס"ע מוהר"מ פיילכענפעלד הראב"ד דראגאזין והרב המאודה"ג אב"ד דסלאטוי ועוד ועוד הרבה גדולי ומופלגי תורה ויראים אמיתים ולא היה בזה חשש חמץ דודאי היו מערערים כי לא היה מצה אחרת נאפית שמה וכל הנזכרים והגאב"ד הנ"ל מוהר"י עטינגער הנ"ל כולם אכלו ממצה זו על כן ראוי לכל הגדולים

19. אודות הרבנים האוסרים ותוכן הקונטרס "מודעה לבית ישראל" הרחבנו להלן באות ד'.

לתת לב לזה אולי יגולגל זכות על ידי בעל הלבנון שיצא הדבר בהיתר מגודל בטחוני אומר שלום כה דברי העמוס בעול הרבים יקותיאל ליב עיליאן חופ"ק זעזמער".

עוד הביא בשד"ח שם בשם רבי אלימלך מילנער וכה הם דבריו: "והנה בענין זה כתב אלי ידידי הרב הגדול מוהר"ר אלימלך מילנער אבד"ק טאקמאק יצ"ו וז"ל אשר חקר בספרו דברי חכמים בסי' קט"ו בדין לאפות מצות על המאשין הנני לשלוח לו לוטה פה את אשר ערערו בזה הרבנים הגאונים מוהרש"ק ווהרמ"ז ואת אשר נגזר עליו ונדפס בהלבנון והנני שולח זאת לכת"ר שישפוט למראה עיניו כי כבר התירו פרושין את הדבר וכמעט שאין לפקפק על זה והראיה היותר גדולה הן ידוע כי בכל המקומות שאופין מצות על ידי אנשים ונשים המגלגלים גם אם יאפו שנים עשר שעות ביום והנשים המגלגלות יהיה בשנים עשר לא יאפו יותר מן עשרה פוד בכשרות או אחד עשר פוד ועל המאשינע יראה כת"ר לנדפס שאופין בשמונה שעות עד 600 פוד פרייסישע אשר עולה על משקל שלנו בארץ רוסיא מן שבע מאות ועשרים עד שבע מאות וחמשה ליטורות אשר זהו בערך שמונה עשר פוד רק על ידי ארבעה או חמשה אנשים ואם יצטרך הלא אפשר להוסיף עוד משגיחים להשגיח ויתר החששות הלא יראה כת"ר מהנדפס ואת אשר השיב בכבוד הלבנון הרב המאוה"ג דעיר זעזמער וכבר נעשה מעשה גם בעה"ק ירושלים תוב"ב וברוב ערי ישראל הגדולים".

וממשיך: "והנה כבר נודע אשר ברוב ערי אשכנז נעשות המצות על ידי מאשינע ונזכיר בזה הערים המפורסמות פה בעירנו מגנצא עושים מצות על ידי מאשינע זה ל"ב שנים על פי הוראת הרבנים המאוה"ג הצדיקים המפורסמים מוהר"ל עלינגער, ויבדל לחיים מוהר"ש באנדי הי"ו הרב הצדיק הזה היא וכל כבוד ביתו וזרעו לברכה אוכלים רק מצות השמורות משעת קצירה, ואינם נותנים המצות במרק ואינם אוכלים הלביות שקורין 'קנידלך' והוא לבדו אוכל רק המצות שיאפה בערב פסח מחטים שמורים הנטחנים בביתו על ידי רחים של יד²⁰ ובכל זאת יאכל המצות הנעשות על ידי מאשינע רק שלא יתן לעבור דרך הוואלץ המגלגל את השיריים (אבאפלל) הנשארים

20. שוב שמעתי מספרים על הגאון ר' דוד יונגרייז זצ"ל, ראב"ד עיה"ק ירושלים, שלמרות שאכל מצות מכונה, הקפיד שהטחינה תהיה בריחיים של יד. ומשום שע"י טחינה מהירה במכונה עלולים להוצר גושים מזיעת המכונה. גושים אלו עלולים ליפול לתוך הקמח, ולמקצת מן הפוסקים יש להחמיר בהם מפני שגורמים חימוץ.

מהמצה שנעשתה עגולה על ידי המאשינע ובעיר ואם בישראל פפד"מ על פי הוראת הרב הגאון מוהר"ז טריער, ובעוב"י אלטונא על פי הוראת הרב הגאון מוהר"י עטלינגער, ובעוב"י ווירצבורג על פי הוראת הגאון מוהר"ד הלוי באמבערגער הי"ו, בעיר האלבערשטאדט על פי הוראת הרב הגאון מוהר"ץ אבירבאך. לעומת זה בעוב"י האמבורג עושים עד היום בידי אדם בנהוג מקדם, וכפי שהוגד לנו לא מפני חשש חימוץ כי אם מפני שבערך חמש מאות נפשות מבני ישראל מתעסקים בעשיית המצות ולא יוכלו לקפח פרנסתם.

"היראים באמת באשכנז אומרים כי על ידי המאשינע אם משגיחים עליה בהשגחה יתירה תעשינה המצות בכשרות יותר מכפי הנהוג מקודם ומאד נכון הדבר כי הרב הגאון המאיר לארץ ולדרים מוהרמ"ל מלבי"ם נ"י האבד"ק קאניסבערג יתן עינו הבדולח על המאשינע (אשר בלי ספק נמצאת בקאניסבערג) וביחוד על המאשינע שהמציאו מחדש אשר הגלגול של המצות והעשיה בעגול והנקבים בהמצות נעשה הכל בפעם אחת ובמאשינע אחד ובמהירות גדולה ויחווה דעתו הרמתה בשערי הלבנון ודבריו יהיו לעינים לשאר הרבנים הגאונים אשר לא ראו את המאשינע לדעת להורות הלכה למעשה".

ידועים גם דבריהם של כמה מגדולי הפוסקים שקבעו להם כלל גדול בדבר מצות מכונה. והוא שאין לדיין אלא מה שעניו ראות הכל לפי המקום והזמן ושעת הדחק וכו', עיין שו"ת בית שערים או"ח סי' קע"ח נשאל בשנת תרס"ז מבנו הגמרה"צ אבד"ק האנאשאוויץ, אם נכון יותר לאפות מצות ע"י מכונה (מאשין) בשעת הדחק והשיב בזה"ל: "אני לא ראיתי עוד אופן במאשין רק בטשאבא ושם לא הי' נראה לי, ומ"מ לא מחיתי בהם כי א"א באופן אחר, ובזה אין לדיין אלא מה שעניו ראות, ולהביא מצות ממקומות אחרים עוד גרוע מזה ומלתא דאמרי אינשי 'בכל מושבותיכם תאכלו מצות' ולא ממושבות אחרים, והבאים בהכשר אין חיבת הקודש מכשירתו. ואם בעל המכונה יקבל על עצמו לעשות הכל בהכשר ויתרון כאשר תצוה עליו ודאי עדיף מלאפות בכל החששות שכתבתי. ומה שחוששין שהגה"ק מצאנו זצ"ל אסרו הוא טעות כי גם אני אוסר פה במקומי יען שאנו אופין בהכשר, אבל במקום שאין ברירה, ודאי לא הי' אוסר וכללו של דבר אין בזה אלא מקומו ושעתו".

בשו"ת פרי השדה ח"ד סי' א' נשאל מהגה"צ ר' פנחס הכהן שטיינר ז"ל אב"ק איללאק ע"ד מצות המכונה, והשיב: "הכל לפי ראות עיני הדיין, שגם בקהלתי באניהאד עיני ראו כי אין חשש לאפות על המכונה מאחר שא"צ לשהות כלל משעת לישה עד גמר אפיה ולא מזדמן כלל שהבצק ישהה

שיעור חימוץ רק צריך שיהא עומדת המכונה במקום קר ממש, מ"מ המצות שאני אוכל אינם נאפים ע"י מאשין משום שאני חש לדברי מו"ר הגאון רב יודא אסאד ז"ל או"ח סי' קנ"ז שהמצות צריכים להיות עגולות דווקא וזה א"א ע"י מאשין, אבל מה שצריך לאפות לכל העולם יצטרכו לשהות הרבה אם לא יאפו ע"י מאשין ובקל יותר לבא לידי חימוץ ודאי טוב יותר לאפות ע"י מאשין רק שיראו שהוואלצין והעיסה לא יהיו חמים מאוד, עכ"ד.

כעין סברא זו גם בשו"ת חלק לוי סימן קנ"ב, וכה הם דבריו: "הנה מרן הגאון בעל לבושי מרדכי זצ"ל יצא בקול קורא להטיל דופי במאשינען שאופים בהם מצות וסופר ומונה כמה חששים שיש בהם לפי מה שהעידו לפניו – והנה פה בעירנו אופים על מאשין מקדמת דנא ועיני תראינה בכל יום עבודת המאשינען האלה וספוני טמוני מהותם נודעים לי היטב וידעתי דאלה שהעידו לפני הגאון זצ"ל בגנות המאשינען רוח דמיונם הולכים שולל, לכן מצאתי לנפשי חובה לכתוב להגאון זצ"ל את הידוע לי על אדות המאשינען וגם את הערותי לדינא וזכיתי לקבל תשובתו שמסכים בה בקיצור לדברי באמרו שלא כל המאשינען שווין ואם אצלינו הוא באופן הזה שכתבתי, אין לו פקפוק נגדו וכל כוונתו לא היתה אלא להסיר המכשלה בהשגחה יפה והגונה".

דעת המהרש"ם בדבר מצות מכונה

אחד מגדולי הפוסקים, שרבים מהמקילים במצות מכונה נתלו באילן הגדול, היה המהרש"ם שכתב כמה תשובות ומכתבים בענין זה. בחלק ה' סימן פ"ב נשאל ע"י רבי יצחק מרדכי הכהן רבינוביץ מראדמסק "ע"ד המאשין של נחשת שא"ב שום סדק והלישה נעשה ע"י סיבוב הבית יד והמצה נילושה במהירות והנחשת קר תמיד ונקי בלי שום דבק הנה כפי ציור שאלתו בודאי נכון".

מאידך מצינו גם תשובות ואיגרות בניהון מצות מכונה בסגנון שונה וראה עוד לקמן בהמשך דברינו²¹.

נציין גם להמובא בשו"ת מהרש"ם ח"ב סימן ט"ז בסוף התשובה: "אבל הנה בגוף מעשה המאשינען כבר נודע מהמחלוקת שהי' בימי הגאון מוהרי"ש [רבי יוסף שאול נתנזון] ז"ל אבד"ק לבוב שיצאו הגאון מהרש"ק [רבי שלמה

21. ראה לקמן אות י' בענין הפלמוס אודות מצות מכונה בירושלים והבאנו שם מכתבו של בן המהרש"ם רבי יצחק שכדון זצ"ל שכתב שאביו התיר את מכונת המצות רק במדינות אמריקה מצד שהפועלים שהיו עוסקים בלישת מצות יד היו מחללי שבתות.

קלוגר] ומהרמ"ז [רבי מרדכי זאב איטינגא] ועמהם כמה גדולים לאסור המצות הללו ואחד מהטעמים שלהם שא"א לצאת י"ח מצה מפני שאין המעשה ע"י אדם ונעשה מאליו ודמי למעשה חש"ו שאין בהם דעת והגאון רי"ש ועמו כמה גדולים העידו שהמאשין סובב ע"י כמה ב"א המגלגלין בהגלגל ולא נפסק כח האדם ולכן לא מקרי כח כחו ורמזו להא דסנהדרין (דף ע"ז) וא"ח סי' קנ"ט ויו"ד סי' ו' ומשנה פ"ד דזבים מ"ג ועירובין (דף ל"ה) וגם העידו על כל הכלים ואופנים שאינם מתחממים והם קרים בכל משך זמן העבודה וגם האויר קר ומצונן שם וקצת מהרבנים התירו כיון שתחלת סיבוב הגלגל הוא בכח אדם וכיון שכח ראשון הוא ביד"א שוב חשוב הכל ככח אדם. ולא אדע אם בנ"ד הוא כן ואם אין נדבק בשיני האופן בצק בכל פעם ואם אין שם חום במקום סיבוב האופן לכן על מעכת"ה להשגיח בכל פרטים הנ"ל ואם הכל עולה יפה כפי שנתבאר אז יוכל להתיר כפי שהנהיג בשנה העברה".

הוצאת לעז על הקהילות שאכלו מצות מכונה

אחד מטענות חכמי הדור שהתירו את מצות המכונה בשנים תרי"ח-תרי"ט, היה זה מצד שאסור לנו להוציא לעז על הקהילות במדינות אשכנז וצרפת שכבר אכלו מצות מכונה במשך כעשרים שנה (משנת תקצ"ח ועד שנת תרי"ח) השיב על כך הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה, השמטות לחאו"ח סי' ל"ג: "אבל בדבר שלא נהגו מקדם רק עכשיו נתחדש וגם במקומות הללו לא נהגו בזה אטו מחויבים מקומות הללו בכונה כדי שלא להוציא לעז על מקומות אחרים, ומה לעז הוי הרי י"ל בלי ערעור אין רצונם בזה רק בזה והרי בש"ס דיש אוכלין חלב דאייתרא ויש שאינם אוכלים. וביו"ד סי' פ"ב יש מקומות שאוכלין עוף במסורת ויש מקומות שאוסרין ואין חוששין ללעז מקומות המתירין. ובמס' שבת יש מקומות שמטלטלין שרגא וכו' ויש שאין מטלטלין ובאתרא דריוה"ג הי' אוכלין בשר עוף בחלב וא"כ נהי' מחויבין כולנו לעשות כן שלא להוציא לעז ובפרט אין מקום אחד משועבד לחוש ללעז מקום אחר".

עוד השיב על כך הגר"ש קלוגר בקונטרס מודעה לבית ישראל עמוד ט'.
דבר האסור מדינא — אין לחוש ללעז.

גם בשו"ת דברי חיים או"ח סימן כ"ד כתב בענין זה: "לענין דינא החשש של לעז על ארצות אחרות שנהגו היתר בזה, ודאי אין לנו לחוש ומותר להחמיר כמו שמבואר בתרומת הדשן בדבר שאין לעז רק בזה שהמה אין מדקדקין בזה צריך יותר לחוש לדקדק באיסורא שלא נכשל אנחנו ודוקא גבי

זיין אותיות בגט וצריך לעמוד על כל הגט דאם נחמיר נוציא לעז דהגיטין הראשונים אינם גט. כלל בזה אין לנו להחמיר משום לעז גיטי הראשונים, אבל באם לא נהי' רק שהמה אינם מדקדקים כ"כ, בודאי מוטב לחוש לתקנתנו יותר מלעז דידהו, זה טעם אחד כמבואר שם. טעם שני בדבר שהוא בשוא"ת לא שייך חשש לעז כאשר מוכיח שם הג"פ מתשו' הרא"ש ז"ל ומתשו' הרדב"ז ז"ל דאין שייך לעז די"ל כמה טעמים שלא רצו לאפות בהמאשין. טעם ג' מבואר בג"פ בשם מהראנ"ח ז"ל דבשאר איסורים לא שייך זה דהפסול רק משום לעז הבנים²² אך לכאורה בזה יש לפקפק דכתב שם מהראנ"ח ז"ל דבשאר איסורים לא שייך לעז משום דמאי דהוי הוי וא"כ בזה דהשתא ג"כ הם נוהגים להתיר המאשין א"כ יש חשש לעז, אך באמת ז"א דמאי חזית ליזל בתר דידהו יעשו המה כמנהג כל ישראל לאפות בלא מאשין ואם לא יאבו שמוע המה גורמים לעצמם הלעז, אך באמת לא ידעתי מאי חשש לעז בזה הלא ידוע שכמה אנשים מחמירים בעשיית המצות להיות בכל מצה מרדה חדשה וכלים חדשים וקצת נגידי' היראים מפזרים ממון הרבה שיעשו המצות על פשתן או נייר חלק ולכל מצה פשתן חדש וכמה גווני שראיתי בעיני מנהגים חלוקים וישראל קדושים כל אחד מחמיר לפי דעתו ולא מכת

22. בשו"ת דברי מרדכי סימן י"ז הביא מדברי הדברי חיים שכתב דמחמת החשש של ארצות אחרות שנהגו היתר באלו המצות של המאשין אין לנו לחוש ומותר להחמיר מכמה טעמים וחד מהם ממ"ש מהרנא"ח (ח"ב סי' י"ב) דחשש לעז לא שייך אלא בדבר של אישות משום הפגם הבנים אבל בשאר איסורים לא שייך לעז דמאי דהוי הוי, עכ"ל.

וכתב על זה: "והנה יש להעיר בזה ממ"ש המג"א בסימן ל"ב ס"ק מ"ח בדיני פתוחות וסתומות שאין לנו לשנות המנהג שלא להוציא לעז על הראשונים". ובהמשך דבריו: "אמנם איך שיהי' נ"ל לומר דאף אם תאמר דבכל דבר שייך לעז מ"מ הא ודאי דלא שייך אלא בדבר שכל העולם נוהגים כן הן מצד חסרון ידיעה והן מסיבה אחרת כמו בהא דהריב"ש וכמו בהא שכתב הרמ"א בא"ה סי' ס"ו בעדי הכתובה ובהא שכתב בתרומת הדשן סי' רל"ב בנדון הגיטין דקודם תקנת רבא דלא הוו כתוב בהו מן יומא דנן ולעלם בכל כי האי שנהגו כן בכל העולם אם באנו לחדש תקנה בהיפוך מזה יש לדון אם יש בזה חשש לעז ואם צריך לחוש לזה. אבל בדבר שלא נהגו כל העולם רק מקומות כמו בתפילין דכמה סופרים העשויות לדעת הרא"ש בכל כי האי ליכא לעז דאל"כ למאן דאמר עשו ב"ש כדבריהם למה לא חשו ללעז דב"ה וגם בני בבל דנהגו איסור בחלב דאייתרא למה לא חשו ללעז דבני ארץ ישראל הנוהגים בו היתר אלא ודאי דכל שהללו כן נוהגים והללו כן נוהגים ליכא חשש לעז על הנוהגים בזה היתר דהא אפילו לאלו שנוהגים בזה איסור כשילכו למקום הנוהגין היתר ויראה להם דעתם מותרים לאכול מזה".

המתחסדים רק בע"ב יראי השם ראיתי חילוקים הרבה בחומרות שונות וכי יעלה על הדעת שזה נקרא הוצאת לעז. ולכן טעם זה משום הוצאת לעז ראוי לגנוז וגם יותר י"ל דאין חשש לעז ואדרבה מצוה לאומרו כי שמעתי מנגידים וסוחרים שהי' בארצות הנהוגים היתר במאשין ואמרו שכל מי שיש בו יראת ד' גם שם פורשים ממצות הנעשים ע"י המאשין ורק מחמת קלי הדעת והמונים הוצרכו להתיר להם".

ובהמשך דברי הדברי חיים שם הוסיף וכתב: "וא"כ ח"ו ילכו בנות ישראל פרועות [ראש] כאשר במדינותיהם וסמכו על איזה תשו' ונימא גם בזה אם ימחו במדינתנו בפרועי ראש יוציא לעז על בנות ישראל אשר שם ובודאי מי שיש לי מוח בקדקדו לא יאמר זה".

ד. הפוסקים האוסרים מצות מכונה

מאידך כפי שכבר כתבנו לעיל הרי שרבים מחכמי התורה יצאו חוצץ נגד מכונת המצות וכפי שנדפסו דבריהם בקונטרס מיוחד בשם "מודעה לבית ישראל".

נציין כי כמה מגדולי רבותינו שאסרו את מצות המכונה ראו במערכה זו מצוה רבה, וראה גם בהשמטות משו"ת האלף לך שלמה לחלק או"ח סימן ל"ג: מש"כ הגאון רבי שלמה קלוגר "לכך אני מבקש מכבוד הרבנים המופלגים הגבירים להדפיס תשובתי ותשובת הגאונים מו"ה מרדכי זאב [איטינגא] והרב הגאון [בעל הדברי חיים] מסאנץ ולמצוה רבה יחשב ואני מוכן ליתן הוצאות כל מה שיעלה ולמצוה רבה יחשב להציל כל הגליל מן האיסור ולאפרושי מאיסורא ונא להודיעני אם יעשו כן ותנוח דעתי וידפיסו גם מכתב זה לפרסם טעותו ועלינו יערה רוח הבורא, ידידם נצח".

גם בשו"ת ^{אוצרת התורה} ^{וצורת מורה} חיים להגאון מצאנז, חלק או"ח סימן כ"ג וסימן כ"ד כתב: "ראיתי תשובות גאוני זמנינו שהסכימו לאסור וצדקו מאד בדבריהם הגם כי על קצת דברים יש להשיב אך די לאסור בזה במ"ש הגאון מהרמ"ז שראה בעיניו כי א"א לגרור היטב הנדבק בו וכמה מכשולים יוכל לבא בזה אולם גם לדעתי הרבה טעמים עפ"י דין לאיסור אך הם כמוסים אתי כאשר כן קבלתי מפי מו"ח ז"ל שבכמות אלה הדברים אין לגלות הטעם רק לפסוק הדין בהחלט והשומע ישמע וגו'. ולכן בדרך החלט אומר לכם כי העושה מצות על כלי זה הוא חמץ גמור ועוד זאת אודיע כי העיד לפני אדם חשוב סוחר נכבד מפה שהי' אשתקד באונגארין וראה אצל קלי הדעת עושין מצות על המאשין והראה להם שהוא חמץ גמור ונתביישו מאד וגם אמרו לו שהרב המתיר להם מתחרט מאד. ולכן ידידי לדעתי שאין להתיר זה בשום אופן

ואם לא יאבו שמוע מה נעשה להם אם אוכלים חמץ ממש בפסח ועיין בפסקי מהרי"א ז"ל שהביא ראי' שאין להקל מחמת חשש שיצאו חוץ לד"ת ולכן אין להתיר בשום אופן וד' יצילנו משגיאות ומכשולות ח"ו והיה שלום".

בין חכמי התורה שאסרו את מצות המכונה נודע גם הגאון רבי ישראל יהושע מקוטנא זצ"ל הנודע בספרו שו"ת "ישועות מלכו" סימן מ"ג. וכה הם דבריו: "בדבר אשר חדשים מקרוב באו ללוש מצות על חג הפסח על המאשין חלילה לנהוג כן אחרי שזה ערך לשלשים שנה שאסרו אותם כל גדולי ישראל שבמדינתנו ובראשם הגאון המנוח אבד"ק טשעכאנאווי והגאון מו"ה ר' יצחק מאיר זצ"ל מגור. גם הגאון מו"ה מאיר ז"ל אבד"ק קאליש חתום על האיסור ולא הי' אף אחד ממדינתנו פוצה פה להקל, ע"כ אני אומר לאנשי קהלתכם, אחי חדלו לכם מלהבדל מאחיכם גם כי עפ"י הדין אחר שהגדולים אשר במדינה זו אסרו את המאשין הלזה ורוב וכמעט כל אנשי מדינה אשר במדינה זו קבלו עליהם האיסור, אסור להקל".

כמו"כ נודע בשערים שגם הגאון בעל האבני נזר בחאו"ח סימן תקל"ו יצא חוצץ נגד מצות המכונה, וז"ל: "הנה המאשין מצות ידוע לכל כי כל גדולי וצדיקי מדינתנו נ"ע הם אדמו"ר הגה"ק מהרי"ם זצ"ל והגה"ק מהר"א זצ"ל מטשעכאנאווי והגה"צ מהרי"י זלה"ה מקוטנא אסרום בהחלט [וגם גאוני צדיקי גאליציא כמו הרב הגה"ק מסאנדץ זצ"ל וכו' אסרום] וידוע כמה הרעיש אדמו"ר זצ"ל מגור על המתירין [לא רציתי לפרש הדברים משום כבוד המתירין שוכני עפר] עתה מאן ספין להתיר מה שאסרו המה אף אם הי' המתירין רוב הלא בריש פרק ר"א דמילה במקומו של ר"א היו כורתין עצים לעשות פחמין בשבת, אף שחכמים רוב והלכה כמותם, מ"מ היתר גמור הי' להם [ושם בגמ' מפורש כמה שכר טוב הי' להם] ומינה דייק הר"ן בפ' מקום שנהגו דכ"ש כל שנהגו איסור כדברי האוסר ה"ה כאילו קיבלו עליהם לנהוג אותו איסור עליהם ועל כל הנלוים עליהם יעוי"ש".

"וע"כ המאשין מצות שנתפשט במדינתנו איסור עפ"י כל גדולי מדינתנו איסור גמור וחמור הוא לנו, כמו שהי' היתר גמור הכרתת עצים וכו' אף שהלכה להיפוך, כמו"כ איסור גמור לנו אף אם הי' הלכה כהמתירין, וכ"ש שיש לנו לתפוס שהלכה כאוסרין כי המה הרוב והגדולים בחכמה וביראה".

"מעתה מי שיאמר שיתיר בעיר אחת כי מתיירא שאם לא יתיר להם יבאו מקצת אנשים לחמור מזה, אין ממש בדבריו, אף אם הי' מקום לחוש

לזה, וכי אומרים לאדם חטוא כדי שיזכה חבירך מאחר שאיסור גמור וחמור הוא לנו".

"והמתנצלים להתיר משום שינוי איכות המאשין מאשר הי' אז, הבל יפצה פיהם ואין בדבריהם ממש מכמה טעמים, ואם בשגגה התירו ויחזרו בהם הי' הטוב יסלח להם".

נציין גם את דברי תשובתו של שו"ת מאור יהושע להרב אברהם יהושע פריינד זצ"ל סימן י', וז"ל: "תמהתי על אשר דרש הסכמות בדבר מצות הנעשים על המאשין שאסרם כ"ק גאון הגאונים קודש הקדשים מרן רשכבה"ג בעהמ"ח דברי חיים (צאנו), ומי הוא זה אשר ימלא לבו ח"ו להקל נגדו בפרט שכמה גאונים אמיתיים אסרו, וכן שמעתי מפ"ק מרן הגה"ק צדיקו של עולם משינאווא זצוקלה"ה צוח למאד בק' לבוב בשנת תרמ"ב והגאון בעהמח"ס שואל ומשיב זצוקלה"ה אמר קודם פטירתו לתלמידו וקרובו שהי' אבד"ק סערעט שיזהר מאד מלאפות על המאשין כי נתחרט על מה שהתיר, ובודאי המתיר יורה כמ"ש ר"ת (תוס' ע"ז דף ל"א ע"א. ד"ה דורדיא) ועלינו יערה רוח הבורא, וכמה וכמה אנשים נעשים בעלי מומין רח"ל ואשתקד בק' קל"ב נקטע יד בחור אח' ע"י המאשין וקי"ל שלוחי מצוה אינן ניזוקין, וידוע שאין לנו בדור הזה מי שיחלוק על דברי מרן דכולהו תלמידי בעל ד"ח זצוקלה"ה וסייעתו הגה"ק".

גם בשד"ח מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב הביא בשם ספר מנחת משה [רבי משה נחום ירושלמסקין] "וראיתי שם בסי' ט"ו אות ח' הביא תורף דברי הרב דברי חיים סי' כ"ג שכתב שראה תשובת גאוני זמנו שהסכימו לאסור וצדקו מאד וכו' ודי לאסור במה שכתב הגאון מוהר"ר מרדכי זאב מלבוב [אטינגא] שראה בעיניו שאי אפשר לגרור היטב הנדבק בו וכמה מכשולים יכול לבא בזה וקבלתי שבכמות אלה הדברים אין לגלות הטעם רק לפסוק הדין השומע ישמע וכו' ובדרך כלל אני אומר כי מצות מכלי זה הם חמץ גמור ואין להתיר בשום אופן. ואם לא יאבו שמוע מה נעשה להם אם אוכלין חמץ ממש בפסח ע"כ וכתב שגם בסי' כ"ד האריך לאסור והביא דברי הגאון מוהר"ר מרדכי זאב הנ"ל דצווח ככרוכיא לאסור איסור וכתב שמתחלה נשאל על זה וקודם שראה המאשין הנ"ל אסר..."

"ואחר ב' ימים הביאזה ללבוב (שלא ברשותו ורצונו) וראה כי רבו האיסורין והחששות וכתב סדר האפיה במאשין הנ"ל ויש בה שהיה בלי עסק ד' מינוטין בבת אחת ואחר כך עוד כמה פעמים שהיות והם סמוך לתנור

ובזה אין צריך שיעור מיל אפילו רגע אחד אוסר וגם שנשאר בצק דבוק במאשין ועל הוואלץ ואמרו לתקן חשש זה על ידי שיקחו כפעם בפעם הוואלץ מהמאשין ויגררו וכתב על זה דמלבד דבוראי לא יעשו כן כפעם בפעם להסירו מהמאשין ולהחזירו אחר הגרירה אף גם מה יעשו על החורין וסדקין שאי אפשר לגררם..."

והביא עוד טעמים לאיסור וסיים: "הן אלה הגלויות לנו ומי יודע הנסתרות וכו' והאריך בדברי מוסר ובקשה מבני עירו שיחדלו מזה וכו' עי"ש".

והשד"ח עצמו מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב, מסיק: "על כל פנים אין ספק דבהצטרף כל הטעמים והחששות שנאמרו בענין זה, פשוט דאין ראוי להתיר כלל. וכמה שנים שהייתי שם אחר שנתהווה ענין זה ראיתי ושמעתי כי רבים ועצומים מיראי ה' וחרדים אל דברו לא בא בפיהם בחג הקדוש מהמצות הנ"ל. ולפי הנשמע גם החכמים שהתירו לאחרים מפני הלחץ והדחק להספיק מצה לעם רב הע"י. לא עשו מעשה בעצמם והיו מחמירים על עצמם כי רק בקושי התירו. ובארצות הללו לא ראיתי ולא שמעתי בלתי היום בספר שם אריה הנ"ל שעושים מצות על ידי מאשין. ומה שהגיד לו האחד שבלבוב ראה שאופים כן, אין מזה הכרח שהוא היתר פשוט כי אולי שלא ברצון חכמים עושים כן ורק נמצאו איזה חכמים שהתירו ועושים על פיהם, אף אם רבים צווחו ע"ז מי יתן און קשבת לדברי המחמיר ודרך ההמון בכיוצא בזה למינקט כללא בידיהו בכל פלוגתא דרבנן (בין חכמי הדור) הלכה כדברי המיקל וספיקא דרבנן לקולא, כי ע"כ לפי עניות דעתי כל מקום שכח ב"ד יפה להיות דבריהם ומעשיהם נשמעים ורצוים חובה מוטלת עליהם להסיר המכשלה ולשמור ולעשות ככל חוקת הפסח בלתי שום חשש איסור משהו כלל וכצאתינו ^{אוצרת התורה} ~~אנחנו~~ נפלאות יגאלנו ויפדה נפשנו מרדת שחת בב"א".

גם בספר "זה הים" הלכות פסח סימן מ"ט העלה: "העמל והיגיעה בעשיית המצוה, יסודו בהררי קודש, כנודע, וכו', התורה צותה לנו, לא יראה לך שאור, והוא גוף שאור שבעיסה, כי במה יפתה איש לאכול חמץ בפסח, אם לא באמור לו היום עשה כך ולאחר כך, ע"י (דאמפף) קיטור, וכדומה, אשר בעונינו הקמח נעשה ע"י רחיים של קיטור (דאמפף-מיהל), ועפ"י שני אלה יאכלו לתומם חמץ גמור, אי לזאת כו' חדלו לכם כו', ואל ירים איש את ידו לנטוש תורת אמו, ולבל להרוס גדר כרמו, ובדרכי אבותינו נלך בטח ולא יתנגפו רגלינו במו וכו'..."

נסיים ענין זה ב"הכרעה" במחלוקת הפוסקים בנידון לאסור או להתיר את מצות המכונה כפי המובא בשו"ת משנה שכיר סימן ק"ז: "וכמו כן אני אומר בנוגע לאיסור חמץ, שג"כ קדושתן של ישראל תלוי בו, כידוע מהאר"י הקדוש שכל הנזהר ממשוהו חמץ בפסחו מובטח על כל השנה שלא יבא לידי עבירה, ועל כן החמירו בו במשהו. ועתה אני אומר אם היה הדבר להיפך שהרב האוסר היה בא לאסור רק מסברא גרידא בלי הוכחה מש"ס ופוסקים, והרב המתיר היה בא להתיר ג"כ רק מכח סברא, עליו היה להביא ראיה ולהוציא מחברו בדבר חמור כזה, מה גם בדבר שעומד לדורות, וכמו שכתב רבינו הקדוש הנ"ל, על אחת כמה וכמה שהאוסרים באים עם הוכחות וראיות ממקורות נאמנים, בודאי ידים על העליונה, וכל זמן שלא יסתרו דבריהם בראיות והוכחות מש"ס ופוסקים אסור לעשות נגד דעתם, וזה ברור ואמת ומקוים ג"כ מדברי רבינו הקדוש הנ"ל. ואעתיק עוד מה שהביא בתשובות מהר"י ענין סוסי פ"ב, בשם מהר"א מזרחי סי' ל"א, בשם הגאון מ' עמנואל חי ז"ל, וז"ל: ומילתא ברירא דכי שקלינן וטרינן בתוס' או בחידושים בחריפות או לחדודי, אזו אנו רגילין למישקל ולמטרי בדקדוקים וחלוקים דקים למיעל פילא בקופא דמחטא. אולם לפסוק הדין ולהתיר האיסור אין להתירו אלא בראיות ברורות מלובנות ומחוזרות מתוך פשט וסוגיא דשמעתא, לא מתוך דקדוקים, אדרבא מדקדקין במיעל קופא להחמיר ולא להקל²³."

23. נציין גם את הכרעתו המעניינת של הגאון בעל שו"ת צפנת פענח (דווינסק) ח"ב סי' ל"ט אף שדעתו ג"כ דאין יוצאין בו יד"ח, מ"מ אין להחמיר מלהשהותו כדי לאכלו לאחר הפסח דספק משהו חמץ אינו אסור.

אחת השאלות המעניינות במצות מכונה, שלשה שאכלו כאחד בפסח, ואחד מהם אכל מצות מכונה, והשאר אכלו מצות של יד, האם מצטרפין לזימון או לא, דבשו"ע או"ח סימן קצ"ו סעיף ג' פסק שאם היו כהנים וזר אוכלים כאחד, והכהנים אוכלים חלה ונוזהרים מפת של עובדי כוכבים, והזר אוכל פת של עובדי כוכבים, אינם מצטרפין. שאלה זו נשאל אדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל בשו"ת דברי יציב או"ח ח"ב סימן ר"א בביהמ"ד שאוכלין לסעודה שלישית מצות מכונה ויש אחד שנוזהר שלא להכשל בזה אם יצטרף עמהם בשולחן אחד ולברהמ"ז לעשרה או יאכל בביתו ויברך בביתו. והשיב, שרוב גדולי ישראל פסקו לאיסור גמור על מצות אלו ונלחמו נגד האוכלים ממש במסנ"פ ונהגו בהם לכל דבר כחמץ גמור וכו'. ולאכול בשולחן אחד ולהצטרף לזימון זה נוגע לכאורה לדין אכל דבר האסור כשיטת האוסרין לזמן עליו (באו"ח סימן קצ"ו ס"א) וכו', ולכן מהיות טוב שאל יכניס עצמו בספק ויאכל בביתו ויברך ברהמ"ז בביתו וכו', עיי"ש.

וכן בשו"ת משנה הלכות (להגר"מ קליין) מהדו"ת ח"א סימן ק"ס נשאל אם יאכלו על שולחן אחד אנשים שנוזהרים במצה שמורה משעת קצירה ואין אוכלים מצה שרוי

ה. טעמים שונים לאסור את מצות המכונה

רבותינו גדולי הפוסקים שבדורות האחרונים העלו במצודתם עשרות טעמים ונימוקים לאסור את מצות המכונה. מחמת אריכות הדברים, חילקנו את הדברים לארבעה ענפים:

* חששות במצות מכונה בעבר ובחזה

יתבאר לפנינו אות ה'.

* חששות במצות שנאפו במכונות העתיקות, ששוב לא קיימות

יתבאר לקמן אות ו'.

* חששות במצות מכונה שהתחדשו במכונות החדשות

יתבאר לקמן אות ז'.

* חששות במצות מכונה לגבי כזית ראשון

* יתבאר לקמן אות ח'.

אין לעשות חדשות בעניני תורה"ק

אחד הטעמים לאסור את מצות המכונה הביא הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת "האלף לך שלמה" בהשמטות לחלק או"ח סימן ל"ד. וז"ל: "הראשון הוא: כי אין לעשות חדשות בזה"ו בשום אופן בעולם. ובדור הזה כל המוסיף גורע ולא אכשר דרא ואף שלא הי' בידינו שום טעם למנעו הי' ראוי למנעו

(געבראקס) עם אנשים שאוכלין מצה שרוי'.

ומסיק דהיכי דאחד יכול להצטרף עם האחרים מזמנין וכ"ש דכאן לא הוי אלא חומרא שמצטרפין, עיי"ש.

ובספר זימון כהלכתו להרב אברהם קורנבליט עמוד נ"ד פרק י"ג סק"א הביא בשם הגאון רבי ישראל יעקב פישר זצ"ל שבפסח שיש שלשה שאוכלים מצה ואין כל אחד אוכל משל האחרים משום חומרא אינם מצטרפים וכו'. עיי"ש.

ובספר כיצד מזמנין עמוד ק"ו פרק ח' הל"ז, בשבת חו"מ פסח שאוכלין סעודה שלישית ביחד שכ"א מביא מצות שלו מביתו אם מקפידין מלאכול משל חבירו מפני ההידורים של המצות אין מצטרפין לזימון אלא אם יש ביניהם א' שכולם היו אוכלים ממצה שלו הוא מצרפן לזימון.

ובסק"ל מציין להא דאיתא בשו"ע (שם) כהן אוכל חלה ונזהר מפת עכו"ם והישראל אוכל פת עכו"ם דכיון דהכהן נזהר מלאכול פת עכו"ם ואין יכול לאכול מפת של חבירו אפי' שזה מחמת חומרא שחושש לשי' האוסרים אין כאן צירוף וכו'. ועיין ביה"ל סימן רצ"ו בד"ה אם, שמחלק בין זהירות בתורת חומרא לזהירות בתורת איסור וכו', עיי"ש.

כי אין לחדש חדשות בימים הללו. ותמה אני על כבודו איך הביא ראי' מן האיזינבהאן [רכבת] למאשין ומה ענין שמיטה אצל הר סיני בדבר הרשות יכול אדם לעשות כרצונו איזה מלבוש שייטב לו, אבל בדבר מצוה אין לנו רק מנהג הראשונים ואבותינו הקדושים היעשה לו אדם טלית של מצוה בתמונה אחרת שאינו מימות עולם".

כעין דברים אלו כתב גם האדמו"ר בעל חידושי הרי"מ מגור הובא במודעה לבית ישראל סימן ו' וכה הם דבריו: "ב"ה ג' אמור כ"ח למב"י תרי"ח לפ"ק ווארשא יע"א. על דבר שאלתם אודות המצות לחג הפסח על ידי מאשין וכו' הנני מסכים לאסור כו' וה' יציל את עמו מאותן אנשים שלוחי היצר הרע תלמידי ירבעם בן נבט המתחכמים לנשל מכל מצוה מעט מעט. וכוונתם לעקור את הכל כנראה בעליל מעשיהם. ד' יפר מחשבתם ועצת ד' היא תקום ותדפיסו הדברים לאסור וגם דעת הגאון מופת הדור מו"ה שלמה קלוגר נ"י מבראד שהסכים ג"כ לאסור. דברי ידידם נצח. — הקטן יצחק מאיר בהרב מוהר"י ז"ל²⁴".

בשו"ת אבני נזר חאו"ח סימן תקל"ז. הפליג עד מאוד בחומר ענין זה עד שהגדירו "כערקתא דמסאני" וזתו"ד:

"שמעתי ותרגו בטני כי נתעורר מחדש לעשות מצות על מאשין, וכבר התעוררו הגה"צ האמתים ה"ה כבוד אדמו"ר זצ"ל מגור והגה"ק זצללה"ה מסאנדז והגה"ק זצללה"ה מטשעכנאווי לאסור אותם בהחלט יען כי טומאתם בשוליהם ותחתיהם תעמוד הבהרת כי חמץ המה. ועוד כמה גדולים וצדיקים שאסרו אותם. וכבר מאיזה שנים התחילו כן בעירכם ונתבטלה תיכף, וידוע כמה הרעיש אדמו"ר זצ"ל מגור על מצות אלו, ואמר שהמתירים ניכר ממעשיהם שחפצם לנשל מכל מצוה מעט מעט וכוונתם לעקור את הכל, וכבר קיבלו במדינתנו דעת האוסרים, והוא במדינתנו איסור תורה ממש".

"לזאת אנו מחוייבין לעמוד בפרץ, בפרט בדיבור הזה אם נניח להקל באיסורים ואף באיסור חמץ ראש תורתנו הקדושה ירימו יד, והוא כעין

24. ראה גם בשד"ח אסיפת דינים מערכת חומ"ץ סי' י"ג אות י"ב שכתב: "טעמו ונימוקו של הגאון מוהרש"ק הוא העיקר, שירא מחדשות בדת ומרוב צדקתו ויראתו פן דבר המאשין הוא חדשות מהמתחכמים לעשות תיקונים בדת וכוונתם לא לשם שמים, העלה ברוב חריפותו הטעמים הללו אף דאין להם שורש ועיקר".

ערקתא דמסאני יען הוא גזירה ונוגע לכלל, ומה לי גזירה מעכו"ם ומה לי מרשעי ישראל מרימים יד במצוות".

סברא דומה לכך מצאנו גם ב"מודעה לבית ישראל" בתשובתו של רבי אברהם לנדא מטשכנוב סימן ה' "ב"ה פה"ק טשעכינאווי יום ג' ל"ה למב"י תרי"ח לפ"ק, בדבר המתפרצים לעשית המצות לחג הפסח בכלי מאשינע ברור לדעתי כי הוא ענין רע, והיזיקו מצוי ליפוק מינה חורבא ומכשלה באיסור חמץ בפסח".

סברה זו הוזכרה בלשון מליצית גם ב"מודעה לבית ישראל" בתשובתו של רבי מרדכי זאב אטינגא סימן ב' "אש תוקד בקרבי ובלבי עצורה, בראותי כי פשתה מספחת, אשר היא לקרחת ולגבחת בערי אשכנו, גם במדינתנו אשר עודנה משובחת, לבלתי אחוז בקורי עכביש ולצדד נפשות לפורחת, ואחריהם ינהו לקלקל ארחות, ומה גם במצוה הזאת החמורה, אם כי היא לכל מסורה, בכל זאת עם ה' בה מוזהרה".

בהקשר לזה נציין גם כי ידועים דברי השו"ת דברי חיים בסימן כ"ג שיש לו הרבה טעמים לאסור אך הם כמוסים אתו: "שכך קיבלתי ממו"ח ז"ל [בעל ברוך טעם²⁵] שבכמות אלה הדברים אין לגלות". והגם שהד"ח זצ"ל טמן טעמו, אבל בספר ויואל משה (מאמר ש"ש קמ"ג, ד"ה וכשהתחילה) מבאר שהד"ח בעצמו ביאר טעמו בתשובותיו (או"ח ח"ב סימן ב') לגבי מאשין ציצית שאי אפשר להתירו, שבכל יום משתנים הדברים באופנים שונים ומשונים, ואם יתירו בכגון דא אז יתירו גם דבר האסור ממש, עיי"ש. ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקו"א, שזה ג"כ טעמו לגבי מאשין מצות. וכיו"ב כתב

25. מעניין לציין שבמכתבם של בד"ץ קראקא הנדפס בקונטרס "ביטול מודעה" דף י"ג נכתב בשם ה"ברוך טעם" שהיה משתוקק ומצפה שיעשו מכונת מצות וז"ל: "וכבר שמענו דברת קדשו של הרב הגאון המנוח מ' ברוך פרענקיל זצ"ל האבד"ק לייפניק מפי נכדו הרב החר"ף מו"ה צ' הירש שיף נ"י שהיה רגל על לשונו תמיד לאמר הלא רבים המה בזמנינו ממציאי חדשות כלים מכלים שונים מאשינען. יואיל ד' כי יתן בלבבם להמציא גם מאשינע על עשיית המצות. למען תהיינה עשויות בכשרות. ע"כ אמרנו כי נשאל ע"ז איזה תלמיד חכם גדול הדור מפורסם לירא ד' מרבים, אשר איזן וחקיקר ותיקן בעירו עשיית המצות על מאשינע, יעצנו כי יתנו לשאול את הרב המאוה"ג הגאון אבד"ק פרעשבורג בן לאותו צדיק הגאון האמיתי מ' משה סופר זצ"ל. והוא השיב לנו כי גם הוא התיר בקהלתו לעשות מצות על מאשינע. ומצא לטוב ונכון יותר ויותר לעשות על המאשינע מעשות מצות ע"י עוזרים ריקים ופוחזים".

בתשובותיו שו"ת דברי יואל חיו"ד סימן ל"ד בסופו. ועיי"ש תוכחה מגולה שזה היה הסיבה לירידת הדת בארה"ב מקדמת דנא בשביל שהתחילו לוותר ולעשות פשרות כדי להציל בזה הפוסחים על שתי הסעיפים וזה גרם שעל הכלל כולו יצא שפג מהם ריח תויר"ש.

ובספר מקור ברוך כתב שנתגלה לו מאדם גדול טעם הד"ח זצ"ל שכיוון לדברי רבינו משה זצ"ל בעל החתם סופר ש"חדש אסור מה"ת" לחדש ענינים חדשים בהדת שעי"כ ילכו מדחי אל דחי ר"ל. ועיין בשו"ת לבושי מרדכי ח"א או"ח סי' פ"ד שכיוון כוונה אחרת בדברי הד"ח זצ"ל. ובשדי חמד (מערכת חו"מ סימן י"ב) כתב לאוסרו מטעם שבדברים כוללים — המסורים לבני אדם — שההיתר בהם מפוקפק אם לא ע"י תיקונים מסויימים יש לחשוש שיתפשט ההיתר בלי שום תיקון.

כביאורו של בעל ה"דברי יואל" הנ"ל, מפורש יוצא גם בשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות לחאו"ח סימן ל"ד: "ועוד נוסף אף אם יתאספו כל חכמי ישראל ויעשו המאשין שלא יהי' בו חשש חימוץ כלל אך מי ערב לנו שיעשו כן בכל עיר ועיר אם אנחנו ניתן תורת כל אחד בידו אם יעשו המאשין באופן אחר מי ימחה בידם אם רק יהי' קול שהותר המאשין יעשה כ"א כרצונו²⁶".

תיאור חי על המכשולות שנבעו מ"תיקונים" בדת וחדשות בתורה ובמצוות. מצאנו במכתבו של הג"ר חיים נתן דמביצר²⁷ בקונטרס "ביטול מודעה" דף כ"ח ע"א "ראוי לגדור מאוד מפני החדשות ומדברי הגאון בעל חתם סופר במכתבו להרב מזאלקוויי²⁸ כי החדש אסור מן התורה ואם יתירו לעשות מצות ע"י מאשין חדש יש לחוש במשך הזמן יאבו ג"כ להתיר במצות מילה לפרוע ע"י מאשין כאשר התעוררו מזה באשכנז. ואח"כ גם ביהכ"נ חדש וחזן חדש עד כי יבואו לרב חדש ודרשן חדש חס להזכיר. וזכרני כי זה יותר מעשרה שנים אשר הי' היוקר גדול מאוד פה והי' קול פה להתיר קטניות לפסח ולא הי' בזה רק קול בעלמא ואין בו ממש ובכ"ז דרש דרוש הדרשן

26. אמר המלקט: הלא דברי הגרש"ק חכם ונביא, כאשר כתב-כן היה, שהמכונות שנתחדשו בזמנינו אינם דומים כלל ועיקר למכונות הישנות ואעפ"כ המתירים בזמנינו סומכים על המתירים שבדורות הקודמים שהתירו את המכונות הישנות.

27. הג"ר חיים נתן דמביצר, אחד מחשובי הרכנים שהיה פעיל במכתביו ובעוד דרכים כדי לאסור את מכונת המצות עורר עליו קטרוגים רבים מבין המתירים את המצות המכונה.

28. ראה גם שו"ת חת"ס חיו"ד סימן י"ט דף ח'. "והכלל החדש אסור מן התורה בכל מקום והישן ומיושן משובח ממנו".

גייגער בעיר ברעסלא ברבים ואמר אם בקראקע התיירו הבד"צ דשם קטניות בפסח, התיר לנו ג"כ להתיר חמץ דגן גמור ע"י התערובות והי' שם באותו מעמד בחור א' בן לדיין אחד מפה והכה מיד על קדקדו ופרסם ברבים כי גייגער הפיח כזבים".

תשובת המתירים למענת "חדש אסור מה"ת"

בקונטרס "ביטול מודעה" מצאנו לכמה מהפוסקים שהתירו את מכונת המצות שדחו את טענות האוסרים מחשש "רפורמה" ו"חדשות בדת" על ידי שינוי מהמקובל מאבותינו ורבותינו שהיו נוהגים לאכול בפסח מצות יד. מבינותם – השיב רבי יעקב יוקב אטלינגער (אב"ד אלטונה הנודע בספרו "ערוך לנר"): "גם אנחנו רבני אשכנז הישרים בלבותם ת"ל מרחיקים החדשות בענייני התורה והמצוות הרחק כמטחוי קשת, אבל מה שחידשו האומנים וחכמי הטבע בענייני טבעיות – למה לא נקבל בה הטוב מהם לחזק את בדיקי ידיעתינו למען קיום מצוות הקב"ה ביתר שאת ויתר עז".

וכן רבי בנימין יעניר (ראב"ד קראקא) כותב: "מה הדבר הזה נוגע למנהגי הדת, הכי מבואר אף ברמז בתורה או בדברי חכמים באיזה אופן המצה נעשית, אם בידים או בעצים או במתכות, העיקר שיהא נעשה בשימור מחמץ".

גם רבי ישראל ליפשיץ (בעל התפארת ישראל) כותב: "גם אנוכי מילתי אמורה, כי החדש אסור מן התורה בכל מקום, אמנם בדבר הזה כי נחוץ הוא בעיירות גדולות, אמרתי וכו' ברוך חכם חרשים המחדש חדשים".

גם הג"ר רבי בנימין וולף בקונ' "ביטול מודעה" דף ח' ע"ב השיב על טענת 'חדש אסור מן התורה': "גם אנכי מלתי אמורה כי החדש אסור מן התורה בכל מקום אמנם בדבר הזה כי נחוץ הוא בעירות גדולות אמרתי על העושה ישר חילו וטוב פעלו ברוך חכם חרשים המחדש חדשים".

מאלף במיוחד מכתבו של הג"ר אברהם בנימין סופר (בעל ה"כתב סופר" זצ"ל) הנדפס בקונ' "ביטול מודעה" דף י"א ע"ב: "אגיד האמת בקוצר אומר. זה רבות בשנים אשר בקשו ממני האופים להתיר להם לאפות ע"י מאשין ולא מעצמם חדשו מעשה מאשין כי כבר נתחדשה במקומות אחרים חוץ למדינתנו ולא רציתי להכניס עצמי בזה לאשר חדשה אצלי והכלל אני מושך ידי תמיד לחדש חדשות, אבל נשתנה העיתים בשנה שעברו ולא הי' בנמצא עוזרים יהודים כמקדם קדמתה ואלו העוזרים המה מן גרוע גרועים ופחוזים

על אשר לא שמעו לקול המשגיחים והמזהירים וכמה מכשולות עד אין ספורת למו יצאו מתח"י. ומחסרון אפיה אנשים כאלו הוצרכתי להתיר לאפות ע"י עוזרים נכרים. חוץ ממצות של מצוה. מכל הלין נענתי ראש אחר הפצרת הרבה להביא לכאן מאשין א' שבועות הרבה קודם זמן אפית מצות לעיין אותה ולראות מהותה ומעשיה. והלכתי אני וב"ד שלי לבית האופים וראינו כל מעשיה ועמדנו שעות טובא עד שנאפו עליה מצות והסכמנו לאפות עליה בראותינו כי הכל בזריזות ביותר מע"י עוזרים אדם. ואפשר להשגיח על מתי מעט העושים במלאכה ולבחור באנשים השומעים לקול המשגיח ולקול הורים ותקננו תקנות ובשעת אפיה המצות בשעתו השגחנו וקבענו עוד אחרים והוספנו עוד תיקונים וכן בשנה אשתקד הוספנו עוד ובאמת אף במעשה המאשין צריך השגחה רבה תמיד לנקותה היטב ובפרט האוועלצין שנופלים בה נקבים וצריכה תיקון ונקיון תמיד וזריזות ומהירות. ובכ"ז מצאנו טוב יותר ממה שהיה לפנים שאכלו ושתו בשעת העסק ונתיגעו הרבה ע"י שאופים ביום ובלילה ולא אבו שמוע ולא היה אפשר לעמוד בהמרותם הן ואדונים בעלי בתי האופים והכלל בזה אין לדיין אלא מה שענינו רואות הכל לפי המקום והזמן ושעת הדחק ולא קבלתי אחריות דאחרינא עלי ואחר שהתרנו פה עשו כן בשארי קהלות הסמוכים לנו וכששואלים אותי עד"ז אני משיב להם על סיגנון א' ומגלה להם טעמי ונימוקי שהוצרכתי לכנוס בחדשות אשר לא ידעו או לא שערם אבותינו הקדושים זצ"ל²⁹.

חשש שאריות ופירורי עיסה שנשארים בגלגלי המכונה

אחד הנימוקים המרכזיים לאסור את מכונת המצות הוא מחמת הטעם ששאריות (או פירורים) של העיסה נשארות דבוקות במכונת המצות וכאשר שאריות (או פירורים) עיסה אלו מתערבבות בעיסה אחרת הרי שיש כאן חמץ (וכן אפשר ששאריות העיסה יש בהם משום "שאור" שמחמיצות את כל העיסה). ענין זה של חשש של פירורי עיסה הבאנו לעיל בשם ה"אור זרוע" שהלשים ב"עמילה" יש לחוש ל"קצת עיסה" שנשארת בכלי וכן הובאו הדברים בעוד ספרים שדנו אודות מצות המכונה³⁰. יצויין כי המתירים את מצות המכונה, דבריהם ברור מללו שאין שום שאריות בצק וכה הם דברי

29. לגבי האימרא "חדש אסור מן התורה" נציין למש"כ בשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' פ"ב מש"כ בשם חכם אחד "חדש אסור מן התורה" - דבר זה מביא לידי גיחוך.

30. באופן מיוחד החמירה בעיה זו במכונות המצות מהדור השני והדור השלישי. וראה במש"כ על כך לעיל אות ב'.

הגרי"ש נתנזון בקונטרס "ביטול מודעה" דף ג': "הנה כבר זה כתבתי שכל זה העסק נעשה בג' מנוטין. ולא נדבק שום בצק בהוואלץ והשולחן. רק הכל נקי ולאחר כל 'מייערא' כאשר יקנחו השולחן במטלית נקיה הוא נשאר נקי וטהור וכשר וכן נעשה אחר כל מייערא".

מאידך ראה גם בשו"ת זה הים סימן מ"ט ובתו"ד שם כתב: "וגם הלא בלא ספק נשאר מהבצק דבוק במאשין ועל הוואלץ, וכאשר עינינו ראו פה וצוו על העומדים לקחת כפעם בפעם הוואלץ מהמאשין ולגרדו, ועתה אשאלכם, אם יעשו זאת כפעם בפעם להסירו מהמאשין ולהושיבו למקומו, וגם מה יעשו בחורין ובסדקין ובכל מקומות הפנימים שם, שבלי ספק ישאר שם מהבצק תחוב"³¹.

נציין עוד בענין זה במש"ב בספר "מצות מצוה" (להרב משה אורי לינדר) עמוד קפ"ז: אולם דבר אחד יוצא ברור מכל הספרים שדנו בענין המכונה שצריך מאד ליזהר ולהקפיד על נקיון המכונה, באשר הדבר מסובך מאד ולא ימלט שלא נשאר בצק בחלקי המכונה מעיסה אחת לשני, וצריך להקפיד מאד על הדבר הזה כי עלול לבא לידי מכשולות גדולות עד מאד, ואינו דומה נקיון במצות הנעשים ביד שצריך לנקות את הכלים והשולחנות והידים ותו לא, משא"כ במצות מכונה שצריך לנקות כל חלקי המכונה שאין זה פשוט כל עיקר, ע"כ אותם שנוהגים לאכול מצות מכונה צריכים ליזהר בכל זה, שיפסיקו פעולת המכונה כל פחות משמונה עשרה דקות, וינקו את כל חלקי המכונה היטב במים, ויעיינו בהם בשימת לב שלא נשאר בהם בצק כלל, ורק אז יהי' מותר לאפות בהם המצות לפסח, ועי' בכה"ח סי' תנט או' ע"ו שהאריך בזה, וכ' שקודם כל צריך שיהיו כל חלקי המכונה חלקים בתכלית, ושיהי' א' יר"ש עומד ומשגיח שלא יניחו העיסה בלא עסק אפילו רגע א', ועוד א' משגיח שלא ידבק בהם בצק, ואם נדבק יגררנו במגרדת, ובכל שיעור מיל יבדקו את כל המכונה שלא ישאר שם דבוק משהו כו' עי"ש.

31. עוד העיר בספר "מצות מצוה" שם בהערה קל"ב שאין לסמוך על הנקיון באמצעות משאבה או אמצעי ניקוי טכניים גרידא, אלא יש לבדוק היטב בעיון מדויק על כל חלקי המכונה אם לא נשאר שם בצק כל שהוא ולהסירו, ויש לנקר בחריצים וסדקים בקיסמין דקים עד שלא ישאר שמץ של בצק בתוכם, וצריך שיעמוד ת"ח יר"ש משגיח על כל זה. וראה שם באורך בסדר הנקיון הראוי במצות מכונה.

וחזר על כך גם בעמוד קפ"ח שיש ליזהר מאד ולהקפיד ביותר על נקיון הכלים, היורות והמזלגות הטסין והטבלאות ומפות הגומי הגלילים הסכינים והמנקבים ושאר חלקי המכונה אלו הבאים במגע עם הבצק, לרחוץ אותם יפה כל פחות משמונה עשרה דקות במים ובמטלית בכל שטחי המכונה שלא ישארו בהם שום בצק³².

נסיים ענין זה במש"כ בשו"ת דברי מלכאל ח"ד סימן כ': "הנה בעשיית מצות מכונה כבר דברו הרבה גדולי הדור שלפנינו ורובם אסרו מפני שאי אפשר לנקות את הכלים מהעיסה הנדבקת בהם בעת העשייה".

בעיות במצות עגולות ובעיות במצות מרובעות³³

כאמור לעיל אות ב'. הפולמוס התורני הרחב שהחל עם התפשטות "מכונת המצות" לא נסוב על מכונות חשמליות משוכללות כמו בעידן שלנו, גם לא על מכונה המותנעת ע"י כח קיטור או שכלול טכני כל שהוא. המדובר היה במתקן העוסק רק ברידוד, כשהוא מופעל בכוח אדם בלבד.

הלישה והעריכה במכונה זו נערכה בצורה כדלהלן: עירוב הקמח במים נעשה בידיים, כמקודם. לאחר מכן במקום לישת העיסה בידיים שהן מתחממות, מניחים עיסה גדולה מתחת למערוך ממתכת, על ידי העלתו והורדתו של המערוך היא נילושה. כאשר היא ראויה ללישת מצות בודדות, מכניסים את העיסה למכונה, הכוללת שני דפי עריכה ממתכת, כשהמרחק ביניהם כעוביה של מצה. אנשים בעלי כוח סיבבו את המכונה ואזי העיסה נכנסת בין המדפים ונעשית דקה כעובי המצה. כאשר העיסה יוצאת מן המכונה חותכים אותה ע"י סכין בתבנית עגולה, מעבירים את המצות למנקר, ולאחר מכן מוכנסת לתנור.

הבעיה הגדולה שהתעוררה היא בדבר שאריות הבצק שלאחר החיתוך (— הבצק ש"בין העיגולים" בלשון הפוסקים "הזויות הנקצצות" ובשפת אידיש "אבפאל") עם תחילת הפעלת מכונת המצות, היו בעלי המאפיות רגילים שאת שאריות הבצק שלאחר החיתוך, הכניסו שוב למכונה (לפעמים עם עיסה

32. יש להעיר שהפוסקים שהתירו את מכונת המצות, אף הם ענו ואמרו: שהמצב של שאריות עיסה במאפיות של מצות יד - אינו עדיף ואף גרוע יותר. וראה במש"כ לעיל הערה 15.

33. מעניין לציין כי במכתבו של הג"ר יעקב עטלינגר (בעל "ערוך לנר" זצ"ל) הנדפס בקונטרס ביטול מודעה דף י"ד מובא שהיו בזמנו גם מצות העשויות בחמש צלעות!

(חדשה) וזאת כדי לייצר מהם יריעות או רצועות בצק מרודד חדשות שמהם שוב היו חותכים מצות עגולות, מאותם השאריות בצק שלאחר החיתוך (השני) שוב היו מכניסים לשם רידוד שלישי! וכך חוזר חלילה. ("חלילה" תרתי משמע).

שיטת עבודה זו גרמה לכך שרבים מרבתינו הפוסקים התרעמו על כך שהרי חתיכות הזויות הנקצצות, הואיל ומונחים איזה זמן אחר העסק, אסור להחזירם לתוך הגלילים דאחר שנתעסקו בו מיד מחמיץ. וכש"כ להחזירו שנית להמכונה ולגרום שינוחו שוב על השולחן ללא עסק עד שיחתכום וינקרום, ויש מן המתירים שחששו לזה שהנשאר יעשו מהר בגלילי יד, או שאפילו יכניסום להמכונה שנית אלא שאח"כ יחתכום מהר בסכין ולא ישאירו שוב שום שיורים לפעם שלישית.

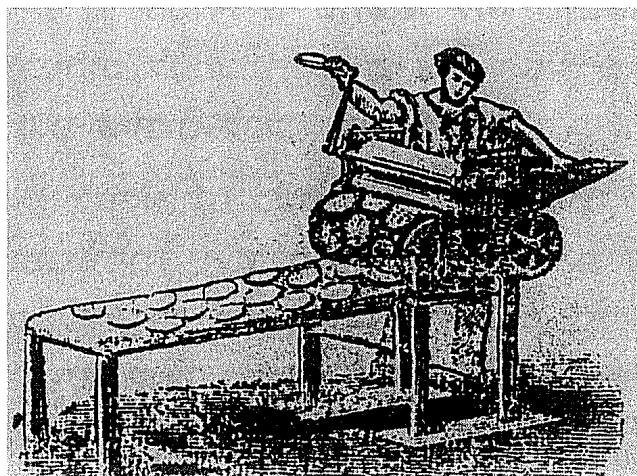
וראה גם בשו"ת "יד הלוי" או"ח סימן פ"ט שקבע תנאים למכונת המצות ומביניהם: "ועוד תנאי ישנו שלא יכניסו הבצק תחת המכונה לעשות המצות עגולות, רק פעם אחת, וחתיכות בצק הנשארות מבין המצות העגולות לא יכניסו תחת המכונה עוד [פעם] כי אם פעם אחת"³⁴.

עובדא זו שדקדקו שמצות המכונה יהיו עגולות בדווקא, גרם לכך שבכמה מקומות לא הסכימו חכמי התורה ללוש ולערוך המצות ע"י מכונה. וראה גם בקונ' "ביטול מודעה" דף י"ח ע"ב במכתבו של אב"ד וינא שמבאר שם המכשול של "עריכה חוזרת" ב"מקצועות הבצק" ובתו"ד שם: "אפילו נאמר שלא ילושו המקצועות רק פעם א' או שעושים באופן שלא יגיע לעולם לשיעור כזה, עכ"ז כיון שהדבר הזה מסור לכל ורוב העושים במלאכה זו

34. בעיה נוספת המתעוררת בהחזרת חתיכות הזויות שנית במכונה מצד דברי הרמ"א שכתב דלכתחלה אין לשבר עיסה שכבר נתגלגלה ולחזור ולעגול אותה. ואף שיש לדחות דהתם הטעם הוא שמא לא יעגל יפה בפעם השני ויהא מצה כפולה, וזה לא שייך במכונה הכבידה המרקקת לדקה, מ"מ נכון שלא לשנות מדברי הרמ"א, וע"כ יש לדקדק לאפות החתיכות כמו שהן ולא להחזיר להמכונה. וראה על כך במכתב אב"ד ווירמייזא, בביטול מודעה. ובמכתב הר"א יענר מקראקא, שם.

כדי להתגבר על בעיה זו המציאו קצת חכמי תורה (מאותם שהתירו את מכונת המצות) לסדר אפית מצות מרובעות כך שכמעט אין שיירי בצק המוחזר למכונת הרידוד. ראה על כך בשו"ת יד הלוי הנ"ל ובשד"ח שם בשם הגאון רבי צבי אורנשטיין אב"ד לבוב ובשו"ת לבושי מרדכי סימן ע"ר. ובשו"ת זכרון יהודה גרינוולד סימן קכ"ג. והוסיף שם וכתב שאף שבשו"ת יהודה יעלה חאו"ח סי' קנ"ז כ' טעמים לעשות מצות עגולים דוקא וכי כן המנהג הי' מעולם ע"ש, אבל לא לעכב, ולא בשביל הטפל ידחו העיקר.

מהמון עם וקלי הדעת ומרגלא בפומי לומר כי אעפ"י שאין ראייה זכר לדבר יש במקרא וגם ערב רב עלה אתם ויאפו את הבצק ואם נתיר להם ללוש המקצועות פעם א' ושתיים יקילו עוד לעצמם יותר ולא ישגיהו לקול המשגיחים הממונים. אך כ"ז יש לחוש אם עושים המצות עגולות באופן שישאר בכל פעם מקצועות. אבל כשיאותו לעשותן מרובעות ואז אינו מהצורך שיפלו חתיכות ומקצועות כלל וכלל. ומפני כי הממונה על אפיות המצות פה עירנו עמד ואמר שכבר הורגלו בני העיר במצות עגולות וגם האופה אמר כשנותנים בהתנור נוח יותר הרבה עגולות ממרובעות. לכן לא נתנו רשות להשתמש במאשינע אלו פה קהלתינו".

ציור עתיק המתאר אפיית מצות עגולות באמצעות מכונה ידנית לרידוד בצק, יצויין כי מכונה זו לא הוזכרה בספרות הפוסקים, וקיימת אפשרות שהמדובר בציון בדיוני.

מאידך גיסא בשו"ת האלף לך שלמה השמטות לחאו"ח סי' ל"ב העיר: שאסור לאפות מצות מרובעות. וכה הם דבריו: "גם כל מנהג ישראל תורה מעולם הוי מצות עגולים ולא מרובעים ועתה נעשו המצות מרובעים כי עגולים א"א מכח הפירורים כאשר כתב ר"מ רק שהמה מרובעים וזה לא יעשה לשנות ממנהג ישראל"³⁵.

אכן ראה בשד"ח מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב. בשם ה"זכר יהוסף" שכתב: "אך מצד שנותנים 'האבפאל' שנית לתוך העיסה אם לא יתמהמה חמשת שיעור חימוץ ומותר לשבר המצה ולחזור לעשותה בסי' תנ"ט ס"ב בהגהה ועי"ש במגן אברהם סק"ו דאין לעשות כן לכתחלה. ולזה נתנו עצה לחתוך בסכין ולעשות מרובעות ואם לענין פת עבה טפח אנו למדים מלחם הפנים נלמוד גם הריבוע מלחם הפנים שהיתה מרובעת".

וראה גם בשו"ת התעוררות תשובה סימן ל"ז שכתב: "ראיתי לגאון אחד מתאמץ ליתן טעם ויסוד שהמצות יהיו עגולים דווקא ולדעתי אם היו עושים המצות עגולים בכוונה שיהיו דווקא עגולים אין לבטל המנהג כי בל"ס יש לו יסוד אבל אנו רואים שכל השנה אופין לחמי חמץ ככרות עגולות הן פת

35. אכן אחד מרבותינו הפוסקים העיר "כי גם במצות מרובעים אין נצולים מחשש הנ"ל כי כ"פ אינו מכוונים לחתוך כדי מצה ועי"כ נשארו חתיכות חתיכות. וגם כי השני

קיבר הן פת סלת נקיה רובא ורובא וגם האופים הגוים³⁶ עושין ג"כ פתם כל השנה עגולות, הנוכל לומר שיש קפידא בדבר בל"ס מטבע העשייה והאפייה יותר קל במלאכתם לאפות עגולות ואדרבה חזינן שחביב הרבוע בתוה"ק במזבח הפנימי וחיצון כ' רבוע יהי' גם גבי חושן כתיב רבוע יהי' תפילין מרובעות הלכה למשה מסיני ולחם הפנים ג"כ לא היו עגולים אלא ארוכים ורבועים".

לישת עיסה יותר מ"שיעור חלה"

הלכה פסוקה בשו"ע או"ח סימן תנ"ו סעיף א'. "אין לשין לפסח עיסה גדולה משיעור חלה, שהיא מ"ג ביצים וחומש ביצה". להאמור, העירו כמה מחכמי הפוסקים לשלול "מכונות מצות", שלשים בהם עיסות גדולות הרבה יותר מ"שיעור חלה".

לעומתם צידדו הפוסקים שהקילו ללוש ב"מכונות המצות", שהרי מצינו כמה פוסקים שהקילו בענין זה אפילו ב"מצות יד" וכפי שהובאו הדברים גם במשנ"ב שם סק"ז שכתב: "ויש פוסקים שהקילו בעיקר דין זה בימינו ולדעתם לא חששו חכמים בזה רק בימיהם שאדם אחד היה לש ועורך והיו עורכין בידים בלי עמילין של עץ והיה הדבר משתהה הרבה וגם תנוריהם היו קטנים שלא היו יכולים לרדות לתוך התנור הרבה מצות בב"א והיה משתייר הרבה מצות על הדף בלי עסק ולהכי מנעו חכמים מללוש שיעור גדול בפ"א, אבל בימינו שאופין מצות בעוזרים רבים וגם תנורינו גדולים מאד ולשין ועורכין ואופין בזריזות גדול אין להחמיר אפילו בלשין במדה גדולה בפעם אחת שבודאי לא יבא לידי חימוץ והעולם נהנו לכתחלה כדעה זו ואין למחות בידם מאחר שיש להם על מי לסמוך".

הקצוות עפ"י רוב לא נשאר רק כמו חתיכות ואם יזרקו אותם יהיה הפסד רב, ע"כ שוב חוזר ושונה לערוך אותן חתיכות עם שארית העיסה וע"כ שומר נפשו ירחק משימצה וחמצה כנ"ל".

36. יש לציין כי בקונטרס "ביטול מודעה" דף כ' ע"א בתשובת הג"ר אברהם יענער הביא שם שהגרש"ק העיר, שמצות מרובעות - יש בכך משום "חוקות האמורי" כי כן מנהג הגוים בחגאותיהם.

עוד בדבר מצות עגולות, ראיתי בהגש"פ מגיד משנה להג"ר מנשה קליין שליט"א שמייתי לה מקרא שנאמר "עוגות מצות" ו"עוגות" היינו בעיגול. וכשם שמצינו גבי חוני המעגל "עג עוגה".

נציין גם למש"כ לעיל אות א' בשם ה"מגן אבות" לרבינו המאירי "ואין ספק שכח ה'עמלה' שולט בעיסה מרובה בקטופה יותר מכח אשה אחת בעיסה מועטת".

ואם במכשירים ידניים של עמלה כך, על אחת כמה וכמה, שאותם שלשים מצות במכונות לישה, שיש בהם עוצמה אדירה ללוש ולערוך עיסה גדולה יותר מכוחם של מאה אנשים ודו"ק.

בנוסף על האמור, הרי הלכה פסוקה בשו"ע או"ח סימן תנ"ו סעיף ב': "שאם לש יותר משיעור זה — מותר בדיעבד" (— ואפילו אם עבר ולש במזיד — מותר בדיעבד, וכמובא בב"י ובמשנ"ב שם) כך שאין לפנינו אלא מחלוקת הפוסקים לענין לכתחילה גדירא ודו"ק³⁷ ³⁸.

נציין שבשו"ת לבושי מרדכי סימן ז' המציא שיעור מחודש לעיסות מצות מכונה והוא "חמש עשרה פונט" וכנראה שהוא דווקא למכונות שהיו מצויות בזמנו, וכפי שכתב שם: "כי כפי שנוהגים לאפות כ'שלשים וחמשה פונט' בבת אחת אשר מנתינת המים עד שיגיע המצה האחרונה התנורה ישתהה כחצי שעה, א"כ בודאי יש לחשוש שמא נדבק פרור ביורה מעיסה הראשונה והוא יהיה דבוק בהיורה עד העיסה האחרונה שידבק בה, וא"כ אף אם ננכה שיעור הרדידה שעושה המכונה לעיסה האחרונה שזה שווה לערך ששה מינוט. (באשר ביחד עם הלישה בהיורה עולה לשמנה מינוט א"כ מהלישה עד הנתינה לתנור הוא ששה מינוט) ונימא שמעשה המכונה לדבק החוטין ולמשוך מבטל החימוץ, עכ"פ הפרור הזה הי' מונח בהיורה כעשרים וארבעה מינוט קודם הרדידה והידוק של עיסה האחרונה כי הוא עדנה מעיסה הראשונה ביורה,

37. הנה רבינו הרא"ש עמ"ס פסחים פ"ג סימן ו' הוכיח דגם אם לש עיסה מרובה - בדיעבד מותר, מהא דקיימא לן ש"לחם הפנים" היה נילוש מ"שני עשרונים". ולמרות שלחם הפנים היה נאפה מצות וכדכתיב כל שאור ... לא תקריבו. אלא על כרחך שלענין דיעבד גם אם לשו עיסה יותר מ"עשרון" לצורך המצות - כשרה. והנה במג"א או"ח סימן תנ"ו הקשה על כך מהא דאמרינן במסכת פסחים דף ל"ו "אם אמרו בזריזין יאמרו בשאינם זריזין" וע"כ הכריע המג"א דגם בדיעבד אסורה והמחצית השקל נתקשה בדברי המג"א דהא מ"מ ראית הרא"ש נכונה דהא דאמרו בש"ס אם אמרו בזריזין כו' היינו שלא להתיר לכתחלה אבל שנאמר דמה שמותר בזריזין לכתחלה יהי' בשאינם זריזין אסור אפילו בדיעבד זו אינה סברא עיי"ש במש"כ שם.

38. נציין כי עם תחילת התפשטות המכונה היו שלשו בה 'שיעור חלה' ולא יותר ראה בקונטרס "ביטול מודעה" עמוד י"ז ע"ב במכתבו של הג"ר יעקב קאפיל אב"ד וורמיזא: "יש ביד היראים לאפות 'שיעור חלה' מצומצם וכן עושה אני ושאר אנשים".

וא"כ הרי שהה שיעור מיל בלי עסק, ובפרט כי יקרה לפעמים עכוב בהמכונית, וא"כ הרי יש כאן איסור שאסרו חז"ל ללוש יותר מכשיעור אף אם לא שהה שיעור מיל פן יבוא להשהות שיעור מיל, וא"כ כיון דלפעמים ישתהה אסור לכתחילה לעשות כן".

ובהמשך דבריו שם מבואר להתיר ללוש "כחמשה עשר פונט" קמח, שבזה אין רגילות להשהות יותר מחמשה עשר מינוט מתחילת עיסה הראשונה עד גמר האחרונה ואף שהעיסה יותר משיעור חלה.

מבנות המצות מקפחת פרנסת עניים

אחד הטעמים לאיסור מצות המכונה, הוא משום שהמכונה גורמת לקיפוח פרנסת עניי ישראל שהיו רגילים להתפרנס מעבודתם באפיית המצות. חשוב לציין שהגר"ש קלוגר ב"מודעה לבית ישראל" בבואו למנות את טעמי האיסור למבנות המצות פתח וכתב: "והנה טעם האיסור בזה נראה כי ראשון שבראשון אין זה מגדר היושר והמוסר להיות גוזל עניים אשר עיניהם נשואות על זה, כי מן העזר הזה שהם עוזרים במצות יש להם סעד גדול להוצאות הפסח המרובים לבני עמנו, והרי אמרו בפ"ק דמגילה דלכך אין קורין המגילה בשבת אמר רבי יוסף מפני שעיניהם של עניים במקרא מגילה, וע"ש בתוס' שכתבו דאפילו במקום דאין חשש שמא יעבירו אסור מטעם הנ"ל, הרי דמקרא מגילה חובה ומדברי קבלה ובטלוהו בשבת מפני שעיניהם של עניים נשואות במקרא מגילה, ומכש"כ בזה דאין שום סרך מצוה במאשין דאין לעשותה, דעיניהם של עניים נשואות לזה ולהשתכר על פסח, וגם כמה בעלי בתים הבינונים ומכש"כ ההדיוטים אינם נותנים מעות חטין הנהוג בישראל ושורשו מדברי הראשונים ז"ל ולכך הם מקיימים בזה במה דעכ"פ נותנין להם להשתכר בעזרם במצות, לא כן אם גם זה יבטלו וכו'".

והגרש"ק חזר על דבריו אלו גם בשו"ת "האלף לך שלמה" השמטות לאו"ח סימן ל"ב: "שהעניים עיניהם נשואות לעזור באפיית המצות ומזה יש להם סעד גדול להוצאת הפסח, וכע"ז אמרו חז"ל במגילה דלכך אין קורין המגילה בשבת מפני שעיניהם של עניים נשואות למקרא מגילה לקבץ נדבות, הרי שחז"ל בטלו מקרא מגילה שהוא חובה מדברי קבלה בגלל העניים, וכל שכן שמועיל טעם זה לבטל מצות מכונה שאינם שום מצוה. ועוד כי כמה אנשים בינונים והדיוטים אינם נותנין "מעות חטין" אשר שורשו מדברי הראשונים, והם מקיימין אותו במה דעכ"פ נותנין להעניים להשתכר בהמצות, ועתה אם יבטלו גם זה הרי מבטלים מצות צדקה ומעות חטין בפסח".

וכן חזר על טענה זה בסימן ל"ד שם "ומה גם להיות עושק דלים ורודף אביונים אשר מימיהם ומימות אבותינו עיניהם נשואות לזה להיות להם די ספוקם לפסח ולמה ננעול דלת בפניהם פן יצעקו אל ה' וח"ו יהי' בנו חטא"³⁹.

מעניין לציין כי היו מחכמי הדורות שסברו שעיקר הטעם שהגאון רבי שלמה קלוגר אסר מצות מכונה הוא משום מניעת קיפוח פרנסת העניים. ראה גם בשו"ת דברי מרדכי סימן י"ז: "אולם לא אכחד מלהודיע מ"ש בשו"ת שם אריה דכוונת הגאון מהרש"ק שאסר זאת האפיה הוא מטעם שחס על העניים העוסקין באפייתם בתנורים הפשוטים כי בעירו מצוי הרבה עניים שעוסקים בזה יעו"ש בסי' ג"ן ברם איברא בכוונת הגאון דברי חיים אי אפשר לומר כן".

נציין גם לדברי השד"ח מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב שהעיר: "לפענ"ד נקל להסיר הטעם הנ"ל באמצעות איזה הוספה על הקמח מכל פוד מצות או על כל בית אפיה וההוספה תחלק לעניים העוזרים מלבד שתצמח תועלת כללית לשאר העניים שמוכרחים לשלם בעד המצות כאשר יושת עליהם".

מאידך הגרי"ש נתן ^{אוצרות התורה} בקונטרס "ביטול מודעה" כתב לפרוך טעם זה דחשש קיפוח פרנסת עניים, דא"כ משום מה לא תיקנו חכמי ישראל לגזור גזירה ולאסור איסור על הדפסת ספרי תלמוד ופוסקים מחשש לקיפוח פרנסת העניים שבימים קדמונים היו מתפרנסים בשכר טרחתם של העתקות תלמוד ראשונים ופוסקים אלא ע"כ שלא חששו לכך⁴⁰, וראה גם בשד"ח מערכת

39. נציין להמשך דברי הגרש"ק בשו"ת האלף לך שלמה השמטות לאו"ח סימן ל"ד שדן באותם מקומות שהתירו בשנת תקצ"ח את מכוונות המצות "העוזרים היו רשעי ישראל ואין כדאי לעשות להם תקנה לא כן בפולין דהעוזרים עניים וכשרים אין ראוי לפסוק לחיותם".

וכן הוא בקונטרס "ביטול מודעה" דף ח' ע"ב במכתבו של רבי זאב וולף זצ"ל מו"ץ דלכוב חלילה להרהר אחריהם [אחר הרבנים האוסרים מצות מכונה] כי מסתמא בכל ערי ישראל יש ע"ז ממונים להשגיח שיהי' הכל כדת של תורה ומה גם כי נתפרנסו מזה אלמנות ויתומות אשר עיניהם נשואות לזה לפרנסת החג. אולם בעירינו זאת הגדולה וביותר בערי אשכנז אין למצא כעת נשים ובתולות אשר יתעסקו בזה רק זעיר שם זעיר שם כי רובם המה לטבחות ואופות ובצל בעליהם אופות ומהם יתפרנסו ממעשי ידיהם הבנות נזונות במלאכות שונות וע"כ עושי המצות בילדי נכרים יספיקו ויתעסקו בזה חציפות ופחותות.

40. אמר המלקט, שמא יש לדחות ולומר שיש לחלק בין עניין אפיית מצות לבין ענין הדפסת ספרים ומשום שלגבי ענין הדפסת ספרים ושאר עניני תלמוד תורה הלכה בידוע שאין אנו חוששים לאיסור השגת גבול ומשום יגדיל תורה ויאדיר ומשא"כ בשאר מצוות

חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב בשם בעל זכר יהוסף ורק מה שחשש הרש"ק דעיניהם של עניים נשואות לאפיית המצה כמו במקרא מגילה, יפה השיב הגאון רי"ש [נתנוזן] דהתם לא התקיים עיקר המצוה ממתנות לאביונים ואטו נאסור הדפסת הספרים על מאשין וכדומה שהיו כמה עניים מתפרנסים מקודם מזה.

תקנת עניים גם כמכונת המצות

מצינו להגאון רבי אריה לייביש נתנוזן (אביו של הגרי"ש נתנוזן) בקונטרס "ביטול מודעה" עמוד ט' ע"ב שהעלה לומר דאדרבה מכונת המצות יש בה תקנת עניים. שהרי בטרם הומצאה מכונת המצות הרי "עניים בני עמנו אשר לא תשיג ידם לאסוף פועלים רבים העומדים על המלאכה ולתת משכורתם המה מקבלים אחד אחד לאפות בבתיהם מקום אופל וצר והי' במחשך מעשיהם וממש חמץ גמור באין רואה ומשגיח⁴¹ כאשר שמעתי פעמים רבות לדאבון נפשי וד' הטוב יכפר בעדם".

מניעת מירחה במצות מצוה

טעם נוסף שכתבו הפוסקים האוסרים את מכונות המצות הוא מצד שראוי לאדם להטריח עצמו וגופו בעסק אפיית המצה וכפי שהובא בטור או"ח סי' ת"ס כ' וז"ל: "ורב האי גאון כתב וכו' ובעלי מעשה וחסידים מחמירין על עצמם כגאונים המחמירין ולשין בעצמם ואופין כההיא דאמרינן מה דרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה. לכן מצוה על כל אדם להשתדל בעשיית המצות ובאפייתן. וכן היה נוהג א"א הרא"ש ז"ל היה משתדל בהן ועומד על עשייתן ומזרו העוסקים בהן והיה מסייע בעריכתן". וכ"כ הרוקח (סי' רע"ג). והמרדכי פ"ק דפסחים. והגהות מיימוני פ"ג. וע"ש בב"א. ובטו"ז (סק"ב שם) בספר כוונות האר"י כ' שיטרח עצמו במצה של מצוה עד כי יתחמם ויזיע ובזה ישבר הקליפות שנולדו מש"ז לבטלה ע"ש. ועי' בס' קב הישר (פרק צ' אות ג') באריכות. ובשו"ע או"ח סי' ת"ס ס"ב כתב: הרא"ש ז"ל היה משתדל במצת מצוה ועומד על עשייתן ומזרו העוסקים ומסייע בהן בעריכתן וכן ראוי

ששייך איסור "השגת גבול" (ראה על כך במסכת בבא בתרא דף כ"א ושו"ע יו"ד סוף סי' רמ"ה ועוד) וא"כ אפשר דהוא הדין ב"קיפוח פרנסת עניים" ודו"ק.

41. מדבריו נראה שכבר בזמנו היתה קיימת התנגדות למאפה מצות ביתי פרטי. וראה עוד במש"כ בזה לעיל אות א'.

לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצוה. ובמג"א (שם סק"א) דאמרינן רפ"ב דקדושין, "מצוה בו יותר מבשלוחו".

וראה גם בשו"ת אבני נזר או"ח ח"ב סימן שע"ב: "בדבר המאשין מצות. האומנם כי לא ראיתי המאשין מעולם, בכל זאת נכונים מאוד דברי הגאון מקוטנא זללה"ה. כי מאחר שהגדולים שלפנינו אסרו והרעישו מאוד על המתירין יהיה מאיזה טעם שיהיה בטח היה להם טעמים נכונים. חי הוא אשר יסיג גבול אשר גבלו הראשונים כמלאכי השרת ולא יירא מהכוות בגחלתם".

ובהמשך דבריו: "שמעתי שנפרץ מאוד באיזה עיירות אשר אינם אופים מצות כל בעל הבית לעצמו. רק אחד אופה למכור. ורע עלי המעשה מאוד. האחד כי אם הבעל הבית אופה משגיח על המצות. וכל אחד חרד על המצוה ורואה שיהיה על צד היותר טוב. ודיני אפיית מצות רבו כמו רבו. לא כן אם אחד אופה כדי להרויח כל מגמתו למעט בהוצאות ולא ישגיח כל כך על המצוה. השנית מי זוטר מה שאמרו במדרש בשכר שטוחנין ולשין את המצות. ואם כי בטחינה הדבר קשה. על כל פנים בעיקר מצוות שימור דלישה. למה נמעט במצוה חביבה מאוד פעם אחת בשנה ויקנה מצוה מן השוק כחוטף מצוה מן השוק. על כן אם יוכל לבטל מנהג הרע הזה לגמרי מה טוב. אך גם אם אי אפשר, על כל פנים ידרוש ברבים כי איש אשר יראת ד' נגע בלבו. ילך בדרך שדרכו אבותינו וכל איש יאפה מצות לעצמו. וישמח במצוה הבאה לידו. ובטח זכות זה יעמוד להם ביום הכסא, כמבואר בזהר הקדוש. כי עיקר הדין בראש השנה למאן דלא שקיל מיכלא דאסוותא".

ומה נמלצו על כך דבריו של השו"ת בית יחזקאל (פלונסק) בענין זה: ובכלל נוכל לומר על כל מחדשי חדשות להקל הטורח בעבודות הש"י שהמה מכת הבנים הרשעים האומרים מה העבודה הזאת לכם ובירושלמי הובא בתניא רבתי דמ"ט ובשבלי הלקט כלל רי"ח רשע וכו' מה העבודה וכו' מה הטורח הזה שאתם מטריחים וכו' אבל תוה"ק מלמדת אותנו (בא מ"ב, כ"ז) להשיב ואמרתם זבח פסח וכו' אשר פסח על בתי ב"י וכו' וכדרשתם ז"ל אני ולא מלאך וכו' היינו שהקב"ה הטריח א"ע בכבודו ובעצמו כביכול א"כ גם אנחנו אין לנו למנוע טרחתינו למען הכשרות⁴².

42. מעניין להוסיף כי מעין דרוש זה (בתוספת דברים ערבים) מצאנו גם בשו"ת תירוש ויצהר סימן קצ"ב וכה הם דבריו: "בענין שכל אחד יהי' בעצמו בעת אפיית המצות שלו. הנני רגיל לומר בדרושיי לשבת הגדול ממש"כ בס' באר מים חיים (פ' חיי שרה)

גם בשו"ת בר ליואי או"ח סימן י"ט הפליג מאוד בחומר הקלת עול טרחת המצוות וכותב: "קמתי לפתוח בדבר הלכה למעשה אודת עשיות המצוות ע"י המאשין על חג הפסח אשר חדשות מקרוב באו ויצאו לידון בדבר החדש להתיר לעשות המצוות ע"י עושי המלאכה במלאכת המאשין. וכפי הנשמע מאלה האנשים אשר יודעין ומכירין בטוב המאשין בעריכתה ובעשייתה רבה המכשלה בחשש איסור אכילת חמץ בפסח ובלא"ה לא נכון לעשות הדבר כי מהראוי לכל בר ישראל להטריח את עצמו במצוה הבא לידו להשתדל את עצמו בכל כחו אף ביותר מן הראוי לו כמו שמצינו בש"ס סוטה דף כ"ב ע"א דאמר ר"י למדנו יראת חטא כו'. וקיבל שכר מאלמנה ב' דהאי אלמנה דהוי ביה כנישתא בשיבבותא כל יומא הוי אתי' ומצלה ביה מדרשא דר"י כו' ועיי"ש ברש"י ד"ה וקיבל שכתב למדנו שיטריח אדם עצמו במצוה לקבל שכר יותר עכ"ל. ואלו האנשים שעורכים המצוות ע"י המאשין

ויאמר אברהם וגו' זקן ביתו המושל וגו' דק' למה פרט הכ' כל סימני עבדו וכו' אמנם הכ' מגיד בזה צדקת א"א אשר בהגיעו לעשות אחת ממצוות ה' עשה בכל התחבולות לעשותו על צד היותר טוב ופחד ורעד על אחת מני אלף אולי יארע לו דבר תקלה וכו'. ואף באליעזר עבדו שהי' נאמן ביתו וכו' ואחר כל הנאמנות לא מסר בידו ענין השליחות עד אחר השביעו וכו' ע"ש נפלאות דפח"ח. מכש"כ בענין חמץ במשהו, וחייב כרת. ולכל מסר קלי הדת ומאו"ה וקטנים. איך יכול מי שיראת ה' בלבבו להאמין. ולבלי להיות בעצמו משגיח. ועי' בס' באר מים חיים פרשת בראשית בפסוק וייצר ה"א וגו' דפח"ח. ונודע הסיפור בס' דברים ערבים מהק' בעל קדושת לוי שהי' בדרך מסעו במדינת הגר. בא באכסניא בכפר ללינת לילה. וראה שבעה"ב איננו רוצה להאמין לא' שביקש להלוות לו איזה סכום קטן בגמ"ח. ושוב הי' צריך לשחוט עגל עבור האורחים. והאמין לאחר מכן ^{מ"ת האחד} ^{אוצרות השות} ^{מ"ת האחד} ^{אוצרות השות} שאמר שהוא שו"ב אף שלא היה מכירו מעולם ע"ש. ואם מפני הבזיון, או הטרחה. עי' גמ' פסחים דף נ"ז במעשה דיששכר איש כפר ברקאי כה"ג. ונודע מירושלמי בשאלת הרשע מה העבודה וכו' טורח זה שאתם מטריחים וכו' והארכתי בזה בסו"ס צבי לצדיק דף צ"ו ע"ב. ובמלאכי (א' י"ג) במצ"ד. ואפילו במקום שאין חשש לאיסור. ג"כ יש נפק"מ לפי הטרחה. כי בסחורה אין משלמין יותר בשביל זה שהמוכר היה לו טרחה יתירה בדרך הובילו בסחורה. כי לפעמים העגלה הלכה במישור בעת שהוביל המוכר את סחורתו. ולפעמים נשברה העגלה באמצע הדרך והי' עמל רב בתיקון העגלה. עכ"ז המקח הוא שוה כשער שבשוק. אבל בעבודות הש"י הכל לפי הטורח עי' בס' תורת יצחק (פ' יתרו).

וכ' בס' מזכרת לגדולי אוסטרעא ע' ר"ד מרגניטא טבא דר' מאיר (הגה"ק רבי מאיר מרגליות זצ"ל אבד"ק אוסטרעא, בעל שו"ת "מאיר נתיבים") יש בידי דבר אמיתי ששמעתי מפי זקן תורני נאמן ששמע מפי זקנים נאמנים אשר פעם אחת ביום י"ג ניסן לפנות היום הלך הגאון והחסיד ר' מאיר וכדו בידו לשאוב מים שלנו למצות מצוה. ואז היה הפשרת שלגים בכל הרחובות רפש וטיט ומי מדמנה והדרך הי' מקולקל מאד

הקילו מעליהם עול מצות ונראה הדבר כאלו המצות בזויות עליהם ודומה עליהם כמשא כמאמר חז"ל כל העושה תפלתו קבע כו' וכי"ב מצינו בש"ס פסחים דף נ"ז ע"א גבי יששכר איש כפר ברקאי שמכבד א"ע ומחלל קדשי שמים דהוי כריך ידי' בשיראי ועבד עבודה ועיי"ש ברש"י בד"ה כריך ידי' כו'. ועוד דבזיון היא מיני' וגלל כן מבטחני באיש הירא את דבר ד' שינוס מזה כי מי מחי' נפשי' לספיקא באיסור כרת חלילה ומי ירצה להקל ראשו ולהסיר מעליו עול מצות שמים אך אולי ימצאו איזה אנשים אשר ידמו בנפשם לאמר יען המערכת המאשין נעשה במהירות ויהי' דבר עם לבבו לאמר מאן מפיס

ויהי בדרך פגע בו הרה"צ רב ייב"ו ז"ל אמר אל הג"מ מאיר ז"ל רב הגליל (לאנד רב) מדוע אתם הולכים ברגליכם ברפש גדול ובדרך רע כזה? ויען ר' מאיר ויאמר מצוה גדולה כזו שיש לי רק פעם אחת בשנה חביבה עלי בשעתה ולא אוכל למסרה ולתת אותה אל הסוס. כשמוע הרה"צ רב ייב"ו הדברים יוצאים מפיו ר' מאיר קפץ מן העגלה וילכו שניהם יחדיו".

גם בשו"ת משנה שכיר ח"א סימן ע"ח אות ג' (וחזר על כך בח"ב סימן ק"ד) הביא כדרוש נפלא זה "דכל מילי דפיסחא הוא זכר לנס שעשה הקב"ה לאבותינו במצרים בכבודו ובעצמו, ולנו שאין לנו בעוה"ר קרבן פסח ולא נשאר לנו רק מצות מצה ואיסור דאכילת חמץ וצריכין אנו להתעסק בהן דומיא דהתעסקות בהקרבן פסח, וכמו שפסח טרחו הרבה בעשייתה ובשחיטתה שנשחטת בשלש כתות וברוב עם כמבואר בש"ס (פסחים ס"ד ע"א), והצליה היתה ג"כ בטרחא וכדין המפורש בה, א"כ למה לא יטרח כל אדם בכבודו ובעצמו במצות אפיית המצות אפילו במצות הפשוטים שהוא רק משום שימור דלאו דלא יאכל חמץ. ובזכות זה יעורר עליו נס דפסח כמו שתרגם התרגום (שמות י"ב, כ"ג) על תיבת פסח וחמל [צ"ל וייחוס], ובזה יהיה חמלת ה' עלינו להצילנו מגזרות קשות ויחוש בישועתינו בב"א. ועוד עיין בהקדמת סה"ק ראשית חכמה דהשכינה מתתקנת יותר מטרחא דמצוה, עיי"ש".

"ועיין הגהות מיימוני פ"ה דחמץ ומצה אות צ', שהביא מכילתא (שמות י"ב ל"ד) משארותם צרורות בשמלותם על שכמם, ר' נתן אומר וכי לא היה להן בהמות אלא שהיו ישראל מחבבין את המצוות, וילכו ויעשו בני ישראל, ליתן שכר להליכה ולעשייה, לפיכך כל אדם יטריח בעצמו ויתקן במצות, עכ"ל. וזה לשון הגאון המובהק בעל מגדל השן בספרו קונטרס מכירת חמץ בדינים לפסח אות כ"ו, ובדרך דרוש אמרתי להזהיר העולם שיהיה כל אחד הולך בעצמו לעשיית המצות, כי הנה מצינו לחז"ל שאמרו (ב"מ פ"ו ע"ב) כל מה שעשה אברהם אבינו בעצמו פרע לו הקב"ה בעצמו, וכל מה שעשה ע"י שליח פרע לו הקב"ה ע"י שליח וכמבואר, והנה עתה נלמד ק"ו בדברים שעשה הקב"ה בעצמו וכמו שדרשו חז"ל (ילקוט בא רמז קצ"ט) אני ולא מלאך אני ולא שרף, ודאי שיש לנו להתעסק ג"כ בכל עניני פסח המיוחדים להצלת הקב"ה אותנו בכבודו ובעצמו שנעשה גם אנחנו הכל בעצמנו לא ע"י שליח, ובזכות זה ובל"ג בב"א, על כן ודאי דהחיוב [על] כל אדם הישראלי הוא לאפות בעצמו המצות דנצרך לו לימי פסח ולא לקנות מצות אפויים, כן נראה לי בס"ד".

איזהו יכשר אולי ע"י המאשין כשרי' ביותר מן המצות העשיות עריכתן בידיהם, לכן אמרתי לבאר הדבר על בורי' אשר עפ"י דין אסור לעשות ע"י המאשין".

טירחא של מצוה במכונת המצות

מאידך, אפשר שניתן לקיים את ה"טירחא של המצוה" גם במצות מכונה. ומצאנו כעין זה בשו"ת זכרון יהודה (גרינוולד) סימן קפ"ג: "אודות המצות שנעשית על המאשין, העיקר שיהיה נעשים בהשגחה היותר מעולה עד שלא יהיה בהם שום חשש כלל ח"ו, ובודאי מהראוי שהירא שמים לא יסמוך בזה על ההשגחה הכלליית הנעשית שם בל"ס עפ"י כ' הגאב"ד נ"י, אלא ישגיח בעצמו ג"כ או ע"י ת"ח מיוחדים, וע"ד שמבואר באו"ח סי' ת"ס שהרא"ש ז"ל הי' משתדל ועומד על עשייתה ומזרז את העוסקים וכן ראוי לכל אדם לעשות ע"ש, ובודאי בזמנינו החיוב לעשות כן בכל מצות לא רק במצות מצוה בלבד, ומכש"כ שהאופים עיניהם על הריוח ונבהלים ונחפזים, הי"ת ירחם, ואחרי כל השגחה הראוי' והמחוייבת בוודאי אין עיכוב כלל כשנעשית גם מרובעות כאשר עשו כן בפני כמה גדולים ואדרבה אצל המאשינען בחרו יותר לעשותם מרובעים מכמה טעמים".

הצעה נוספת לקיים טירחא של מצוה במצות של המכונות המכניות מ"הדור הראשון" מובאת בקונטרס "ביטול מודעה" דף כ"ד ע"ב במכתבו של הג"ר מרדכי לנדי מבראד, שכתב: "ונהפוך הוא שהחסידים ואנשי מעשה הרוצים לטפל בעצמם בעשיות המצות ואסמכוהו אקרא לחם עוני, כדרכו של עני הוא מסיק ואשתו אופה או עפ"י נסתר כמובא בט"ז בשם כתבי האר"י ז"ל ואין בקיאים ומסוגלים במעשה הלישה והעריכה, יכולים הם בעצמם לסבב המאשין ולעשות מצוות העריכה עכ"פ ע"י עצמם".

עיסוק במכונה האם מבטל חימוץ

בספרות הפוסקים שדנו בענין מכונת המצות מצאנו נידון האם העוסק בבצק ע"י מכונה האם מבטל חימוץ או רק בעיסוק בידיהם. ומצינו להגאון רבי מרדכי זאב אטינגא שהעלה לומר שההכאה בעיסה עם מקבות וגם עשיית המצות עגולים עם הדפוס אינם נקראים עסק אשר עליו קיימא לן שהעסק מעכב החימוץ, ורק עיסוק הידים בבצק נחשב עסק.

סברא זו הובאה גם בשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות לאו"ח סימן ל"ב: "ועוד שנית הרי אמרינן בפסחים דף ל"ו ושזין שאין נילושין בפושרין. ופריך הש"ס שם מ"ש ממנחות דתנן כל המנחות נילושות בפושרין ומשתמרין

שלא יחמיצו. ומשני אם אמרו בזריזין יאמרו באינן זריזין וכו'. והנה מוכח להדיא דגם פושרין אפשר שלא יחמיצו רק כיון דבעי שמירה אסור בפושרין. ומשמע דהא סתם מצה לא בעי שמירה כ"כ. והיינו כיון דעוסקים בהם בידים וכל זמן דעוסקין בהם לא יבא מעצמו לידי חימוץ ולחוש שיניחנו אח"כ בלי עסק זה אין לו לחוש דלמ"ל לעשות כן. אבל היכא דבעי זריזות טפי ושמירה טפי אין אנו רשאים לסמוך עלינו וא"כ ה"נ באם יהי' ע"י מאשין צריך שמירה יתירא חדא כי מי יודע אם עסק המאשין מבטל שלא יחמיץ אנו לא מצינו בפוסקים רק בעסק אדם בידים ומי יכול לשער הטבע... ולא עדיף זה מללוש בפושרין דאף דאפשר בשמירה אסור למצות ומכ"ש בזה".

דומה לסברא זו מצאנו בספר אמרי יהודה (סעקלהיד, תרפ"ח) בשם הגה"ק הרי"מ מגור זצ"ל שנתן טעם בתשובת רבינו הגה"ק מצאנו זי"ע האוסר מטעם הכמוס, דשיעור מיל לחימוץ שיערו חז"ל במצה של יד ולא דיברו ממכונה ומי יימר שכן הוא גם במכונה⁴³. השיב על כך הגרי"ש נתנון בקונטרס "ביטול מודעה" דף ג': "ומ"ש דלא מצינו רק בעסק בידים שמבטל שלא יחמיץ אבל בעסק ממאשין מי יוכל לשער הטבע. גם זה הבל דמאי נ"מ בין עץ למתכות".

עיסת מכונה שיש בה מעט מים ממהרת להחמיץ

בספר אמרי יהודה (סעקלהיד, תרפ"ח) העלה לומר שחז"ל קבעו שרכיכת העיסה גורמת חימוץ ולעומת זה ריבוי המים הצוננים מעכב החימוץ. וכמו"כ מעט המים גורם חימוץ אבל קושי העיסה מעכבו, ובכן במכונה שאף עיסה יבשה מתרככת בלחץ המכונה, הרי שיעור החימוץ מהר, ובכזה לא דיברו חז"ל.

כדברים הללו מצאנו גם בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד סימן ק' שכתב שם: "שאף שקיבלו חז"ל שעד י"ח דקות דהיינו מיל לא חוששין לחימוץ, היינו בעיסה שלנו העשויה עם מים הרבה לרככה, אבל בעיסה קשה... רק במכונה מצליחים לעבד יפה גם ביותר, אבל סוף סוף העיסה קשה במעט מים, ואף שיש בזה מעלה שלא מתדבק, מ"מ יש לומר שעיסה כזו על ידי מלאכתו במכונה, וצריך עסק ממש כל הזמן כדי שלא יתחמץ, שבחוש ניתן

43. לעיל אות א' הבאנו מדברי ה"אור זרוע" הלכות פסחים סימן רנ"ו, ומתוך דברי האו"ז קצת סיוע לסברת הגאון רבי מרדכי זאב אטינגא והגרש"ק שכתבו ש"עסק" באמצעות מכונה - אינו מבטל חימוץ ודו"ק.

להרגיש שעיסה של מכונה עם מעט מים, היא חמה יותר מעיסה בעבודת יד, והיא גופא סיבה למחר חימוץ ואין בזה שיעור מיל, ואין לנו שיעור זה אלא כפי שקבלנו מרבותינו זצ"ל שהיו בקיאים בסימנים והבחינו בעיסה רגילה וקבעו שעד י"ח מיל לא מתחמץ, אבל כאן אולי צריך עסק כל הזמן ממש או עכ"פ פחות שהיה".

תנועת מכונת הברזל מחממת העיסה

עוד העלה בשו"ת האלף לך שלמה השמטות לאו"ח סימן ל"ד (וכן בקונטרס מודעה לבית ישראל העלה סברא זו) "ועוד לדעתי ע"י דוחק המאשין נעשה חימום ומחמם העיסה ע"י דוחק גדול".

וכן העלה גם בשו"ת זה הים סימן מ"ט: "וגם אפשר דע"י הילוך המאשין יתחמם, ואף אם ברזל אינו מזיע, אבל גוף החימום מחמיץ, כבירושלמי, יעוי' ב"י סי' תנ"ג, גבי ר"א צוה לטוחנים שלא יניחו השקים כו' שלא ירתיחו ויחמיצו". וכן בשו"ת מנחת משה או"ח סימן ט"ו אות ח' "וגם יש חשש שעל ידי הילוך המאשין יתחמם ויחמיץ אף אם הברזל לא יזיע".

וראה גם בתל תלפיות שנת תרע"ב סי' ק"א אדות המדובר שהגלילות (גלגלי רידוד) של מכונת המצות מתחממים ע"י מהירות התנועה בכח אלקטרי (חשמל) כו' בעלי הנסיון אומרים כי כשעושין מצות מהסולת המובחר ריקין דקין דקה מן הדקה ע"ש ובסי' קי"ד ז"ל ע"ד מכונת המצות שנתעוררו בזה בכמה מקומות כמו בגראסווארדיין, מישקאלץ ואח"כ פה עירנו דבעשיית מצות דקות נתחממו הוואלצען (גלגלי רידוד) עד שמרגישין כשיצאה המצה ערוכה מתחת הוואלצען אויר חם המקיף את המצה ומישוש המצה קודם שנפלה על השלחן הוא פושרין, אולם כשנופלת על השלחן המצופה במתכות נתקררה מיד מהאי פשירות אבל מובן מאליו שלא נעשית קר מאד.

השיב על כך הגרי"ש נתנזון בקונטרס "ביטול מודעה" שכבר בדקו (במכונות העתיקות מהדור הישן, כמובן) והרגישו ומיששו ומצאו וראו שהכל קר! וראה גם בשו"ת חלק לוי רס"י קנ"ג: "נשאלתי אודות הוואלצען של המאשינען שהם לפעמים חמים מכח מהירות הגלגול ויש בהם חמימות כחמימות הרוק ומבואר במחבר סי' תנ"ה ס"ג דאין ללוש בפושרין כחמימות הרוק ואפי' בדיעבד אסור אם עבר ולש שלא בשעת הדחק — אם יש להחמיר גם בוואלצין האלה".

"הנה הוואלצין שלנו בדקנו אותם ומצאנו שאין בהם חמימות כל עיקר. ובאמת הליכות המאשינען שלנו הן בלאט ובנחת לפי הערך. ואנכי התניתו כן עם האופה בשעה שהנהיג את כח העלעקטערי⁴⁴ בתוך המאשינען שלו שלא אסכים לזה אלא אם יש בידו להבטיח אותי שבכח העלעקטער לא יהיה הילוך המאשין במהירות יותר מאשר היה בכח הידים⁴⁵, וכנראה אינו מן הנמנע להעמיד את המאשין על מהירות כחפץ האדם ובודאי יש לעשות כן"⁴⁶.

שמן מכונות, מתערבב בעיסה

בקונטרס מועדי קודש (אלפסי, עמוד 245) הביא חשש נוסף שקיים במצות מכונה והוא מצד שמן מכונות שניתז על המצות. והביא שם בשם הגאון רבי יחזקאל שרגא הלברשטאם משיניווא בנו בכורו של בעל הדברי חיים מצאנז: שכתב "ודבר א' שמעתי מאחי הרה"צ דק"ק קשאנוב ששמע מאיש ממדינת פרייסן אמר שהיא יכול להרוויח סך מסוים באפיה זו, רק שאינו רוצה להכשל. ואמר כי אין הכל יודעין דבר זה שהמצות שנעשים במאשין ניתז עליהם שמן מהשמן שנמשחו השרויפיין [-הברגים] וכמעט אין מצה נגמרת שלא ניתזה בצחצוחי שמן כי על השרויפיין מוכרח להיות שמן שיהיו הולכין במהירות ומחמת מהירות ההילוך א"א שלא יותז ממנו והוי מי פירות עם מים דממהר להחמיץ".

ו. תקלות שהיו מצויות במכונות המצות העתיקות

גרעיני חיטים הנמצאים בעיסה אינם נרגשים במכונה

טעם נוסף לאיסור מצות המכונה מצאנו בקונטרס "מודעה לבית ישראל" וכן בשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות לאו"ח סימן ל"ב והוא: "מצד ששכיח שיהיה במצות חיטין שלימים או שבורים כי ימים ידברו כי זה חמשים שנה

44. להעיר, כי הבדיקה של הרב בעל החלק לוי היתה במכונות מצות מהדור השני (או מהדור השלישי) שכבר פעלו בכח האלקטרי.

45. בהמשך דברי החלק לוי שם, העלה לדון לענין דיעבד בדבר מצות שנילושו במכונת מצות שהיו בו ברזלים חמים.

46. בזמנינו, לאחר ההתפתחות המואצת בתעשיית מכונות המצות, הרי שלפעמים העיסה הנילושה חמה. וראה גם בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד או"ח סימן ק"ד שכתב שם "והמכונות שיש שהתירו אותן בשעתו לא היו גדולים כ"כ, לא התנור ולא העיסה. ועובדה היא שבמכונות הגדולות מצוי מאוד שמרגישים ביד החום בעיסה יותר מרוק, ומפורש בש"ע ופוסקים שבזה גופא חמץ גמור וישרף מיד, עיין שע"ת ר"ס תנ"ה".

שזיכני ה' שאני מורה הוראה בעיירות אין שנה שלא יהיה נמצא שאלות כאלו וא"כ תינח העוזר [באפיה ועוסק עם הבצק] במשמוש היד מרגיש בו ועושה שאלה, משא"כ במאשין מי ירגיש אם יהיה במצה איזה חיטה או מחציתה ולסמוך שיבדקו אח"כ חיישינן לשכחה ואנחנו אינן מן הזריזין כמו שמפורש בש"ס הנ"ל ואין לסמוך עלינו בכל דבר צריך זריזות".

וכן בשו"ת האלף לך שלמה סימן ל"ד (בהשמטות לאו"ח) חזר על סברא זו וכתב: "הנה זה יותר מחמשים שנה אני מורה הוראה בחמלת ה' עלי ואין שנה שלא יהי' נמצאים כמה חטים שלימים ושבורים בהמצות ואינו נרגש בשעה שהעיסה שלימה רק כשמגלגלין אז כל אחת מוצאים אותה בשעת הגלגול ובמאשין מי ירגיש החטה ואדרבא המאשין בדחקו ידחוק החטה עד שלא יהיה ניכר ובתנור ואח"כ ברוטב יהיה אסור. ולכך גם ע"י הניקור לא ירגישו בזה, ועוד הניקור אינו בכל מקום. ויתכן להיות שבמקום החיטה לא יהי' מנקר אבל הגלגול ביד אדם הוי בכל מקום וירגישו היטב"⁴⁷.

אוצרות התורה
אוצרות השות

על תקלה וחשש זה השיב הגרי"ש נתנזון בקונטרס ביטול מודעה דף ג': "מ"ש ששכיח שיהיה במצות חיטים שלמים או שבורים ובמשמוש היד מרגישין ועושין שאלה משא"כ במאשין. אמרתי שגם זה הבל דהלא גם כאן נוכל להרגיש במשמוש היד כאשר ימשמשו בהמצה הנעשה אח"כ ע"י ידיים גם כשנותנין לנקרה נוכל להרגיש זאת".

השהית המצות מכונה בלא עסק

עוד העיר בשו"ת האלף לך שלמה השמטות לאו"ח סימן ל"ד: "אם מגלגלין המצות אז בגמר ב' וג' מצות נותנין לנקוב אותם וליתנו להתנור והשאר עדיין מגלגלים וכשהם בתנור לוקחין עוד כן ב' וג' ואין מונח שום מצה בלי עסק. לא כן המאשין מגלגל הרבה ביחד ואם יטלו ב' וג' לנקוב וליתנם לתנור יהיו אחרות מונחים בלי עסק כלל. וידוע מ"ש בשו"ע ששיעור מיל הוי רק אם לא עסקו בו כלל, אבל לאחר שעסקו בו אם מונח בלי עסק מיד מחמיץ. והן אמת שגם בדרך גלגול כמה אנשים אין משגיחין ע"ז ומניחין שיניחו המצות בלי עסק אך עכ"פ מי שיש לו יראת שמים זה שומר עצמו מזה. וזה אם הוי כמה עוזרים. אבל אם יהי' המאשין מה יעשה הירא שם

47. לענ"ד נראה שבזמנינו השתכללו נפות הקמח וכהיום לא מצוי גרעיני חיטה (שלמות או שבורות) בתוך ה"קמח שמורה". לא בקמח המיועד למצות יד ולא בקמח המיועד למצות מכונה.

אף אם ירצה להחמיר לא ימצא לו לבדו עוזרים ומה יעשה מי שאינו עשיר ולא יהי' בידו לשלם ארבעה וחמשה⁴⁸.

וכן ב"מודעא לבית ישראל" עמוד ו' במכתב רבי חיים נתנאל מקראקא זצ"ל: "וע"י מעשה המאשין מלבד כי גוף המשכת העיסה מן המאשין על השלחן שוהה בה לכל הפחות כמו ד' וה' מינוטין".

קמח שהיה נשאר במצות המכונה [מ"הדור הראשון"]

בשו"ת לבושי מרדכי (וינקלר) סימן ע"ר העלה לחוש שמכונות הלישה [כנראה, שהמדובר במכונות לישה עתיקות מ"הדור הישן"] אינם לשות את העיסה היטב מכל צדדיה וממילא נשאר קמח שלא התערבב במים. ומובא שם: שכן הראה זקן א' בהדיא שהיה פורס העיסה ונראה הקמח.

ובשו"ת חלק לוי סימן קנ"ב השיב על כך: "מה שהעיד לפניו איש שהיה פורס את העיסה שנלושה במאשין ומצא בה קמח, הנה אנו בדקנו כמה פעמים בצוותא חדא עם ת"ח ולא עלתה בידינו למצא בה קמח אפי' משהו ואדרבא הדברים מוכיחים שע"י המאשין נילוש העיסה יותר מבידים⁴⁹.

המצות אינם נאפות כראי בתנורי המכונה

עוד העיר בשו"ת לבושי מרדכי הנ"ל סימן ע"ר, שהתנורים שהיו בימיו לא אפו את מצות המכונה כראוי. והיה נשאר בצק שלא נאפה. וכמובן שיש בזה חמץ גמור, וכה הם דבריו: "וחשש [זה] הוא העיקר אפילו בדיעבד והוא שהתנור אינו מספיק לאפות המצות מפני מהירות המאשין כאשר אני ראיתי בגליל העליון אשר שם הכל ע"י מאשין וכאשר נאפו מצות שלי בק"ק מיאווה אשר בזמן ההוא כולם יראים ושלמים הרה"ק וטובי' וגבאי' הי' משגיחי' כל

48. כפי הנשמע, הרי שברוב מאפיות המצות שבזמנינו המופעלים באמצעות שיטת "סרט נע אוטומטי", הרי שהמצות אינם שוהים בסמוך לפי התנור. אכן לפי הנשמע גם בזמנינו יש קצת תנורים שיש בהם תקלה זו וכמובן שיש לפקח על כך בהשגחה מעולה. שו"ר בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד סימן ק' שתיאר את תבנית מכונות החדשות "שאחרי הלישה הרשת מתחילה לנוע, ומהתחלת הלישה עד הסוף נמשך קרוב לשש דקות, והרשת נעצרת בדרך פעם או כמה פעמים לפני התנור בזמן ההסעה לערך דקה או שתים בלי שום עסק כלל".

49. כדומה שהמכונות בזמנינו השתכללו מאוד ושוב לא נשאר קמח לא מעורב. [אכן שמעתי שיש שהעירו שאדרבה עקר המהירות העצומה של מכונת הלישה הרי שלפעמים אבק של קמח מתעופף באויר וחוזר ונופל על העיסה וצריך בירור בזה].

היום, רק בזה חסרון הידיעה הי' שלא הי' משגיחין על אפיה עצמה שיאפו עד שאין חוטין נמשכין וקרום למעלה וקרום למטה, דהבחנה הנ"ל אינה רק כשמוציא המצה מן התנור מיד כידוע וע"כ אוסר המצות באין לבדוק אם יש קרום למעלה ולמטה או שיש ספק אם קרמו פניה".

"והנה כן העיד לפני בחור מופלא שהי' משגיח במאשין מצות וכ"פ הי' מבחין במצות חמות שהי' מוציאין מן התנור והי' חוטין נמשכין, והנה סתם קרימה היא לפנינו דיש ניכר במראה כמו בלחם וגלוסקאות שהמראה אדום או ברוין [חום] כידוע, והביאו לפני ד' מצות מהמאשין וראיתי ג' מצות הי' לבן ממש ואפילו רושם של איזה מראה הנ"ל לא הי' בהם, פשיטא ופשיטא כי אפילו בדיעבד יש להחמיר, ע"כ לענ"ד שזה עיקר הטעם להרחיק מביתו מאשין מצות⁵⁰".

אין עושין סריקין בפסח

במכונות המצות המכניות הידניות מ"הדור הראשון" כשעדיין מצות המכונה היו עגולות! היה הרגילות לרדד "יריעה" רחבה וארוכה של בצק. והיה להם תבנית [-שטנ"ץ בלע"ז] דמות סכין עגול ובאמצעות התבנית חתכו

50. על "תקלה" זו השיב בשו"ת חלק לוי סימן קנ"ב מה שהעיד לפניו איש שראה כמה וכמה מצות שהוציאו מן התנור והיו חוטין נמשכין מהן, הוא כמעט דבר שלא אוכל לצייר בנפשי שיהי' בגדר האפשרות, "אנכי מצדי עשיתי כמה נסיונות ולא ראיתי מעולם שתצא מצה מן התנור שחוטין יהיו נמשכין ממנה או שלא תהי' נקרם פניה, כי מה שכתב הגאון ממאד [ה"ה בעל הלבושי מרדכי] שסתם קרומה הוא שיהי' לה מראה ברוין או אדום הוא לענ"ד חומרא יתרא. והגם שאנכי פקדתי על המשגיחין דפה להשגיח בעינא פקחא שיהיו המצות ברוין, אבל לדינא לענ"ד כשרה אפי' אם היא אינה ברוין, שהרי אם יש לה למצה מראה ברוין, הרי אז היא נאפה יפה ויפה, ולקושטא דמילתא מבואר בגמ' ופוסקים דבמצה ליכא קפידא שתהי' נאפית כ"כ אפי' לענין לצאת בה ידי מצוה, ובפירוש איתמר בפסחים דף ל"ט יוצאין במצת הינא ורש"י במנחות פי' ע"ז דהיינו אפי' נאפית כל דהוא. ואפי' את"ל שתוס' שפי' שהוא נקרם פניה פליגי בזה על רש"י, עכ"פ מוכח דלא הוי מראה ברוין, דא"כ למה לי לאשמעינן דיוצאין במצה כזו פשיטא".

"ועוד זאת הרי אנו רואים בעינינו, שכל מצה נעשה ברוין מקודם מלמעלה ואח"כ מלמטה קצת והוא דבר הנראה בחוש וא"כ תיקשי על הירושלמי הובא בתוס' שבת דף כ' וגם המג"א בסי' רנ"ד פי' כן בכוונת המחבר שצד התחתון שלגבי התנור נקרם תחלה ואם איתא שקרימת פנים היינו מראה ברוין, הרי הנסיון יעיד שהוא להיפך שצד העליון נקרם תחלה, אע"כ דקרימת פנים הוא סתם קרום ואפי' לבן והוא דבר שיש להבחין בכל מצה שאין חוטין מושכין ממנה שיש לה קרום. ואם כנים דברי אלה אז אוכל להעיד בעדות נאמנה כי המצות שלנו המה אפויים יותר מכדי שיעור הזה".

מצות עגולים מ"יריעת הבצק"⁵¹. תבנית [-שטנ"ץ] זה חששו בו כמה אחרונים שניתן להגדירו כ"דפוס". והרי הלכה בידוע שאסור לעשות מצות באמצעות דפוס. בנידון זה פתח לן בשו"ת האלף לך שלמה השמטות לאו"ח סימן ל"ב הביא מהא אמרינן במסכת פסחים דף ל"ז ע"ב: "אין עושין סריקין המצויירין בפסח ... מפני שהאשה שוהה עליה ומחמצתה".

ופריך, יעשנה בדפוס ויקביענה. ומשני יאמרו כל הסרוקין אסורין וסרוקי בייתוס מותרין. והנה יש בו מחלוקת הפוסקים. ולדינא קיי"ל בטוש"ע דכל הסרוקין אסורין הן של נחתומין הן של כל אדם. א"כ היינו ממש דין הש"ס. ואם שם כל העשיה הו"ע ישראל, רק הציור יהיה בדפוס אסור מכאן דיאמרו כל הסרוקין אסורין וסרוקי בייתוס מותרין, מכ"ש אם כל העשיה יהיה בדפוס דשייך לומר כן דכל המצות הנעשין שלא ע"י אדם גדול בשנים — אסורין.

השיב על כך הגרי"ש נתנזון בקונטרס "ביטול מודעה" דף ג' ע"ב: "ומ"ש שאין עושין סרוקין בפסח והמאשין הוא דפוס, כבר כתבתי פעמיים ושלש, שמה שנתחדש במאשין הזה היו רק שבמקום 'וואלגיר האלף' של עץ יביאו בכאן מתכות ומה דפוס יש כאן, והיא טעות הדפוס".

גם במכתבו של הג"ר ישראל ליפשיץ (בעמח"ס "תפארת ישראל" על המשניות) הנדפס בקונטרס "ביטול מודעה" עמוד י' ע"ב: ועד כאן לא אסרו חז"ל סרוקי ביתוס העשויים בדפוס. היינו רק כשנעשה בדפוס מלאכה שלולא שנעשה בדפוס היה צריך שהיו יתירה. ולהכי בנעשה בדפוס שאין שם שיהיו אסרו הא אטו הא. אבל זאת מלאכת המאשין שהיא הגלגול אלא דקדמא ואזלא לעשות בפ"א מה שעשרה ידים עושין בכמה שעות מה יש כאן פנים להחמיר.

וכן במכתבו של הג"ר מרדכי לנדי מבראד בקונטרס שם דף כ"ה ע"ב השיב על כך וכתב: ומה שהביאו ראי' מסריקין המצויירים פסחים דף ל"ט שהשיבו החכמים לבייתוס בן זינן, א"כ יאמרו כל הסריקים אסורים וסריקי בייתוס מותרים, אף כאן יאמרו מצת אדם קטן בשנים אסורין ומצות מאשין מותרים, נראה מזה שכיוונו בפשט הגמרא שהוא כענין אמרם במקום אחר יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא. שלא יתכן להתיר את השפל במעלה ולאסור הטוב והמעולה ממנו, אכן באמת נהפוך הוא כי סריקי ביתוס מעולים

51. במכונות המצות מ"הדור השני" וכל שכן בדור השלישי הרי שהמצות מרובעות ושוב אין משתמשים בדפוס, ושוב אין בזמנינו מצות עשויות בדפוס.

במדרגה ויותר ראוי להכשירם משאר סריקים כמבואר ברש"י שהיו אומן גדול ומהיר במלאכתו ובטוח שלא ישהה בעשיית הציורים, אבל כוונת הגמרא הוא משום דלא פלוג רבנן בתקנתייהו, כי הרואה אוכלים סריקים המצויירים לא ידע להבחין מאיזה נחתום הוא ואתו לאחלופי בשאר סריקים. ויעשו גם אחרים סריקים מצויירים בלא דפוס, אבל הכא אם יעשו ע"י מאשין לא יטעו לעשות ע"י חש"ו⁵².

ז. תקלות וחששות במצות מכונה שנתחדשו ברור האחרון

מצות מכונה אוריריות ופריכות

בשנים האחרונות התעורר אחד מלומדי זמנינו הל"ה הרב מנחם מנדל אייזנברג הי"ו שהוציא לאור כמה קונטרסים אודות המכשולים והתקלות שנתחדשו במצות מכונה בשנים האחרונות. ובמרכזם אודות השינויים בחום התנור וכה הם דבריו:

התנור בו נאפות מצות המכונה שונה בהרבה מתנורים בדורות קודמים בהם דברו חז"ל והפוסקים. דוגמת התנורים הקדומים מוצאים אנו היום במאפיות מצות היד, שם נאפית המצה בתנור לוחט במהלך 15 עד 30 שניות בלבד. לעומת זאת ברוב מאפיות המכונה, התנור אורכו כ-30 מטר והמצות עוברות ונאפות בו במשך כשתי דקות. חום התנור נמוך איפוא בהרבה לעומת תנורים בדורות קודמים.

חשוב לציין כי מקורו של תנור זה הוא בתנורים המשמשים ביובל האחרון במאפיות לבסקויטים וקרקרים וכיו"ב. כידוע, חייבת ההתפחה להתרחש כאשר דבר המאפה וכיו"ב כבר קיבל את צורתו הסופית, ורצוי

52. והגר"מ לנדי שם הוסיף והעיר: "ואידי דהוינא בי" ראיתי להמג"א סי' ת"ס סק"ג שהביא בשם מהרי"ל שאסור לעשות ציורין בדפוס שהבצק נכנס בדפוס ומתחמץ, והקשה עליו מהא דאמרו בפסחים דף ל"ז אפשר יעשנה בדפוס ונקבעינה כיון. הרי חזינן שאין בזה חשש חימוץ ולא אסרו רק משום שלא יאמרו כו' ותירץ לחלק בין דפוס שנעשה כמין מסרק ובין דפוס שעושים בו מיני מתיקה. והנה דברים ברורים ונכונים מאוד לדינא, כי העשויין כמסרק בשיניים גדולים ונפרדים זה מזה אין נדבק בהם בצק ואם ידבק קצת בנקל לקנחו כרגע ע"י מטלית של פשתן. לא כן דפוס העשוי למיני מתיקה, שמפותחים בו פתוחי חותם צירים ופרחים ע"י חריצים דקים הנעשים בעט ברגל לעופרת ודוחפין אותו על העיסה לדפוס עליו הציור ואחר שיעשה ב' או ג' מצות הבצק נכנס ונדבק תוך החריצים הדקים ומתחמץ שמה. וזאת אי אפשר לנקות כ"א טורח גדול ובשהיות זמן רב. ולכן אם יוסיפו לדפוס עמו יתחמצו שאר המצות".

שתהליך ההתפחה יהיה מהיר – התפחה רגילה בחוץ היתה אורכת זמן ארוך מאד, ולזה היו נצרכים גם משטחי ענק. לכן באה ההמצאה של תנור ארוך בו שורר חום שאינו אופה במכת חום מיידית, והוא המתפיח את המאפים במשך זמן קצר. תנורים כגון אלו הינם בשימוש מצות המכונה בדור האחרון (אמנם בחלק מהמאפיות הוסיפו מבערים לאורך המטר הראשון של התנור, כדי שיתחיל מיד באפיה, אבל יתכן שתקנתו זו קלקולו – שכן לאחר המטר הראשון שוב יורד החום).

הסיבה לשימוש בתנור זה למצות, היא כדי להוציא מצות פריכות וטעימות לחיך. רק אפיה איטית יחסית בחום נמוך, תבטיח את ההתפחה הרצויה. אם נכניס את הבצק לתנור לוהט (כבמצות היד), המצה תתחיל להיאפות מיד ע"י מכת החום שתספוג, והיא תהיה קשה בדיוק כמו מצת יד. כך שאין להשיג התפחה אלא באפיה איטית בחום נמוך יחסית.

ישנם תנורים בהם שורר חום אחיד של כ-300 מעלות לכל אורך התנור (בתנורי מצות יד, אגב, החום הוא כ-700 מעלות). באופן זה, ההיפרדות (תפיחה) מתרחשת בעת שהבצק עובר במסלולו בתנור בכ-30 השניות הראשונות, ורק לאחר מכן נאפית המצה. יש גם תנורים בהם החום אינו אחיד. בתחילת המסלול החום הוא נמוך ביותר והוא עולה ועולה לאורך המסלול. תנורים אלו משיגים תפיחות יתר ביחס למאפיות מכונה אחרות, וכמו"כ בחלק מהמצות נראים לפעמים סדקים (שזה חמץ גמור).

[יתר על כן, במפעלים מסויימים, המצות עוברות בתוך תעלת אפיה מיוחדת, המונעת בעד האדים היוצאים מהבצק מלהתפזר בחלל התנור. המצה נאפית איפוא בתוך האדים וזה מה שמוסיף משמעותית לתפיחתה ולפריכותה, וכמו"כ התעלה מעכבת את חום התנור מלהכות במצות בעוצמה, וזאת כדי לאפשר אפיה איטית יותר שתביא התפחה ופריכות].

בתנור כזה מתעוררת השאלה: על מה אנו סומכים לאפות בחום נמוך ממה שהיה נהוג מקדם? ובהמשך דבריו ממשיך וכותב: דבר נראה לעין כל הוא ונטעם לחיך, כי מצות המכונה שונות לחלוטין ממצות היד. מצות היד אינן תופחות במהלך האפיה כמעט בכלום והן קשות ביותר ללעיסה, ואילו מצות המכונה דהיום תופחות במהלך האפיה ומוסיפות לעוביין כ-200, ואי לכך הן פריכות ביותר. דבר זה הוא חידוש של כ-30 השנים האחרונות. גם

בחמץ גמור, לחם וכיו"ב, התפיחה משיגה כ־300 אחוזים בדרך כלל, אם כי שם תהליך ההתפחה⁵³ כמובן שונה⁵⁴.

גם בשו"ת "תשובות ודנהגות" לרבי משה שטרנבוך שליט"א ח"ד סימן ק' הביא חשש זה וכתב שם: היום אופים מצות בב"א והתנור גדול מאד, באורך כשלשים מטר ויותר, והמצה עוברת על רשת, ואם בחום כמו זה שבתנור דעבודת יד אחרי שהייה של כחצי דקה נשרפת המצה, כאן שווה המצה בחום התנור כשתי דקות ולא נשרפת, ויתכן שהסיבה היא מפני שאחר לישא במכונות צריך יותר חום באפיה. וגם בתנור המקובל, קרקעית התנור אופה, אבל כאן מונח על רשת (מלאה נקבים לאורך ורוחב) והחום שבאוויר התנור אופה, ויש כשלשה או ארבעים מבערים במשך אורך התנור, והחום גדול במקום המבער אבל לא בין המבערים כדי שלא תישרף המצה, וסתם תנור בזמן חז"ל הוא חם מאד בשיעור ליבון, ומדת החום שוה בכל מקום בתנור.

ועוד ריעותא באופן זה, שבפתח התנור חם, ולא נתברר אם חם כבר כדי אפייה כמו בתנור רגיל שחם מאד בפתחו, ובפרט שהמצות מונחות על רשת ולא על הקרקע דתנור, צריך חום גדול מאד דוקא, וזה מתרחש רק כשמגיעין המצות לאיזור המבעיר הראשון הנמצא מעט בעומק התנור, וכשחם ואינו ראוי לאפייה מתחמץ ^{אולי תורה אוצרות השות} מדיה וכמבואר בשו"ע ופוסקים.

ויש מאפיות "מהדרינן" שהוסיפו מבער גז בפתח התנור, אבל לא נתברר אם על הרשת מספיק חם, ויש לחשוש שיש בזה חשש חימוץ, ואין אנו בקיאים בסימנים, ובפרט במצות מכונה שאין לנו ידיעה בגדר חימוץ בשהייה. ואולי השינוי בין חום לחום עלול ג"כ להחמיץ את העיסה הנעה לאיטה.

וכן הסכים הרב בן ציון יעקב הלוי וואזנר שליט"א בתשובה שנדפסה בקונטרס "מצות מכונה לאור ההלכה" (ניסן, תשס"ד) שכתב שם "אולם מה

53. בתוך דבריו שם כתב כי במצות היד יש רק נפחיות בקרום העליון שאין בזה כל חשש, ראה רמ"א או"ח תס"א סעיף ה' בשם מהרי"ל ובנו"כ שם שאין שאלת נפוחה בקרום העליון אלא בעובי המצה וכלשונם: מצה שנתנפחה באמצעיתה.

54. עוד העיר שם כי בעלי המאפיות מרויחים מכך שהמצות פריכות, הן משום שכך הן טעימות יותר והן מהסיבה שבאופן זה אוכלים יותר מצות (משפחה שרוכשת מצות מכונה, צורכת בד"כ פי שתיים מצות לעומת משפחה בה אוכלים מצות עבודת יד). נמצא שמבחינה כלכלית לא כדאי לבעלי המאפיות להזדרז ולשנות את סדרי האפיה. ואכמ"ל.

שהעיר מע"כ, שרוב תנורי מצות המכונה דזמנינו, בתחילתם, או באמצעם, חומם נמוך ומעט, וטכנאי התנורים עושים זאת בכונה תחילה, כי עי"ז המצות יתפחו יותר, ויהיו פריכים וטעם משובח יותר, [ויש תנורים שבהמשך אורכם, גם חום התנור שוב מוסיף ועולה], עד גמר אפיית המצה, הנה בזה ודאי צדקו דבריו, שיש בזה חשש גדול של חימוץ, כי מאחר שהמצה מונחת בתחילה זמן מה במקום חם, אבל אינו חם די בכדי שיכולה לאפות שם, הרי ודאי יש חשש גדול שתחמיץ שם".

והביא שם כמה וכמה ראיות לכך, ואחד מהם מדברי השטמ"ק (ביצה דף כ"ב) שאף בלי מציאת שום ריעותא במצה, כל שחום התנור נמוך, יש בו חשש חימוץ, וכמו שכתב שם: ועוד שמעינן מסוגיין, "שיהא תנור חם, שלא ישהה הרבה באפייתו, שהרי הפת, יכול להחמיץ אם אינו חם יפה", עכ"ל, ואה"נ שלא מצאנו בפוסקים להדיא שיעור פסוק לחמימות התנור, מ"מ אחת דיברו אלקים, ה"ה חכמי ישראל הקדמונים הנ"ל, וזאת שמענו מדבריהם, שאף בתוככי התנור, ובשעת אפייתה, יכולה היא שתחמיץ, כ"ש בנידון דידן, שהמצות נמצאות בשטח ומקום, שאף אם ישהו שם המצות זמן [רב] מסויים, חום — יתחממו, אבל לא יאפו.

ובהמשך דבריו הביא עדות מומחה מסיח לפי תומו שנשאל ע"ד התנורים הללו, מבלי להודיעו מטרת השאלה, רק ביקש שיסביר באופן טכני, פעולות ומטרות התנורים הארוכים, והשיב בכתב תשובה חד משמעית, שבכדי להגדיל ולנפח את המצות, שיהיו יותר עבים וטעימים, צריכים לשמור חום התנור בתחילתו במעלות קטנות, באופן שהמצות לא ייאפו, וע"י כך הגלוטון שבקמח פועל וקיים, ומתפיח את המצות, משא"כ אם יגדיל חומו המצה תיאפה, והגלוטון נשרף ושוב לא יתפיח, ראה זה פלא, כמה חכו"ל ברוב בינתם ירדו לעומק הדבר, הרי לך עדות גוי מסל"ת, מגדולי המומחים שבעולם ממש כדבריו הנ"ל, ותו לא מיד.

תשובות המתירים

על טענות אלו השיבו המתירים⁵⁵, שבשנת תשס"ב נערך ניסוי במאפיית "יד בנימין" המעניק הסבר ומוכיח את סיבת ההבדל שבין מצות המכונה

55. ראה עוד בקונטרס אור התורה אייר — אב תשס"א ובשו"ת יבקש תורה, שבט תשס"ב, סימן כ"ח. ועוד שדנו בענין.

כמו"כ נתלבן נידון זה בפילפולא של תורה בכתבי עת ובירחונים תורניים שונים שיו"ל בשנים האחרונות.

החדשות שהן רכות אווריריות ופריכות, ונאכל בקלות יתירה במהירות גם על ידי טף, נשים וזקנים — לעומת מצות יד שהן קשות צפופות וشدופות, ונאכלים מהם בקושי שיעור אכילת מצה בתוך כדי אכילת פרס...

מדוע מצות אלה אווריריות ואלה צפופות? ובעיקר, מה ניתן לעשות כדי לשפר את מצות היד?

חמשת השלבים באפיית המצות

המתירים, טרם מבארים שיטתם, מקדימים בסדר תהליך אפיית המצות. יש באפיית המצות חמישה שלבים עיקריים: לישת העיסה, עיבוד הבצק — מה שנקרא במצות היד ה'פארנעמען', רידוד הבצק לעובי של מצה, חירור המצה — על ידי ה'ריידעל', וכמובן אפייתה. כל חמשת השלבים שונים — מטבע הדברים — במצות יד ומכונה.

לישת העיסה: במצות יד — בידיים, ובמכונה — במערבל חשמלי.

עיבוד הבצק: במצות יד — בידיים או על ידי מוט ברזל המחובר לקיר בציר, אך גם זה נעשה בידיים. במכונה — על ידי גלילי מתכת כבדים — בלחץ עד תשע טון.

הרידוד: יד — בידיים, מכונה — בגלילים.

החירור: ידנית — במכשיר קטן מברזל, ולאחרונה מפלסטיק חד פעמי — אליהם מחוברים גלגלי שיניים. במכונה — בגליל רחב וכבד לו מחוברים גלגלי שיניים רבים וחדים.

והשלב האחרון האפיה: במצות יד מדובר בדרך כלל בתנור אבנים המוסק בעץ — או בתנור גז קטן יותר המוסק בלהבות גז — והמצות מוכנסות על גבי מקל, מונחות על המשטח החם ומוצאות עם מרדה. במצת מכונה בתנור-גז על פי רוב, שהמצות נוסעות לתוכו ודרכו, על גבי רשת ברזל, ויוצאות בקצה השני לאחר האפיה.

מתחילת הניסוי היה ברור כי לא צורת הלישה ולא עיבוד הבצק הם אלה אשר גורמים לשינוי המשמעותי בין שני סוגי המצות. אולם, מאחר ומדובר היה בניסוי מדויק, והיה גם מי שטען כי צורת העיבוד היא הגורמת

לכך, נבדק הדבר, על אף שהתיזה אותה ביקשו להוכיח לא תאמה את העובדות בשטח.

נותרו שלושה שלבים שיכולים לגרום להבדל: רידוד הבצק, חירור ואפייתו. איזה מהם הוא המכריע? הבדיקה נעשתה כאשר החליפו את אחד או יותר מבין שלושת התהליכים עם הצורה החילופית, ובדקו מה קורה.

בשלב ראשון, בדקו האם התנור, צורתו או חומו, הם אשר גורמים לשינוי בין מצות היד והמכונה. כדי לבדוק זאת, לקחו ב"מאפיית יד בנימין" מצת מכונה לאחר תהליך החירור, לפני שהיא היתה אמורה להכנס לתנור של המכונה, ומייד לאחר איתתה אל התנור של מצות היד על מנת לאפות אותה שם. אותו הדבר עשו גם להפך: לקחו מצת יד לאחר ה'ריידעל', ובמקום לאפות אותה בתנור של יד כמקובל, העבירו אותה במהירות אל ה'ליין' של מצות המכונה, שם הוא נכנס בצורה אוטומטית אל תנור המכונה.

והתוצאה: מצת המכונה שנאפתה בתנור היד, והוכנסה לשם עם מקל כמו מצת יד והוצאה על גבי מרדה – נראתה בדיוק כמו מצת מכונה רגילה, אוורירית עם חללים רבים. אלא שבצידה התחתון ניכר הבדל במשהו, הנובע מכך שבתנור של היד, המצה שוכבת ישירות על אבנים חמות, ולא כמו בתנור של המכונה בו היא שוכבת על רשת, והחום מגיע גם מלמטה ישירות מהאש. גם מצת היד, למרות שנאפתה בתנור של מכונה, נראתה כמו מצת יד רגילה, נוקשה ודקה ללא בועות רבות.

שלב זה של הניסוי הוכיח שההבדל בין מצות היד למכונה אינו נובע מצורת האפיה בכלל.

בשלב השני נבדקה האפשרות שמא צורת הרידוד, או אחד השלבים הקודמים לכך, גורם למרקמו המאפיין של כל סוג מצה. שוב נלקחה מצת מכונה, אך הפעם מיד לאחר הרידוד האחרון, לפני החירור, והועברה במהירות למאפיית מצות היד, שם קיבלה את החירור על ידי ה'רעדל' הידני, ולאחר מכן הוכנסה לתנור האבן של מצות היד.

במקביל נלקחה מצת יד לאחר הרידוד ולפני החירור, והועברה אל מאפיית מצות המכונה, שם הונחה על ה'ליין' לפני ה'רעדל' הגדול שחירר אותה, והיא המשיכה ישר אל התנור.

הפעם הופתעו כל משתתפי הניסוי: התוצאה היתה שונה לחלוטין – בעצם הפוכה – מאשר בפעם הקודמת, ומצת היד שחוררה ונאפתה במכונה,

יצאה אוורירית כמצת מכונה אורגינלית, ומצת המכונה שחוררה ונאפתה במאפיית היד, נראתה כמצת יד, שרופה וקשה.

"התברר לנו, שלכאורה חירור המצה הוא אשר גורם להבדל המרקם הסופי של המצות", מספר אחד הרבנים ממשותפי הניסוי. למרות זאת, הוחלט על ניסוי סופי ומכריע שיברר את הדבר בצורה סופית.

בשלב הזה של הניסוי, מאחר וכבר כמעט ברור שהחירור הוא אשר גורם להבדל, נערכה בדיקה קצת יותר מורכבת: נלקחה מצת יד לאחר הרידוד במאפיית היד, מיהרו איתה אל מאפיית מצות המכונה, העבירו את המצה על ה'ליין' בשלב החירור, ושוב שלפו אותה משם, חזרו אל מאפיית היד ואפו את המצה בתנור של יד, רגיל.

כמו כן נעשה הניסוי בכיוון השני, נשלפה מצת מכונה מה'ליין' לפני החירור, חוררו אותה עם 'רעדל' של יד, והחזירו אותה ל'ליין' לפני התנור.

התוצאה היתה חד משמעית ומשכנעת ביותר: מצת המכונה שעברה חירור ידני נראה לאחר האפיה כמצת יד, ומצד היד שעברה חירור ב'ריידעל' של המכונה ושנאפתה לאחר מכן בתנור היד – נראתה במרקם של מצת מכונה.

ובכן, – כותב אותו רב שהשתתף בניסוי: חסל סדר הספקולציות והתיאוריות – רק דבר אחד גורם להבדל: ה'ריידעל' שמחורר את המצה לפני אפייתה. לא צורת העיבוד, לא התנור ולא כל דבר אחר.

מה אכן ההבדל בין שני המכשירים – ה'ריידעל' של המכונה, ולעומתו ה'ריידעל' של היד – שממנו יש כמה גרסאות – כולל 'ריידעל' חד פעמי מפלסטיק. לכאורה יש שני הבדלים בסיסיים. המרווחים בין השיניים הבודדות כמו גם המרווחים בין שורות השיניים, ועומק החדירה של השיניים בבצק. במצות היד מדובר ברווח גדול יותר בין השורות ובמרווחים גדולים יותר בין השיניים – אך בעת החירור עוברים מספר פעמים על כל מצה כך שיש חורים כמעט בכל מקום, חורים המונעים מהמצה להתנפח בכלל, למרות האדים.

גם בעומק החורים יש שינוי ניכר: במצות המכונה החור נעשה בלחץ, ולכן הוא עובר את כל עובי המצה, לעומת זאת במצות יד החורים מצד אחד לא ניכרים בצד השני, ויש מקומות בהם הופכים את המצות, ומחוררים אותם גם בצד השני.

ההבדלים האלה אחראיים גם להבדל במרקם. המים המתאדים בתהליך אפיית מצות המכונה יכולים לברוח רק כלפי מעלה ובין השורות, בשל השורות הישרות של החורים העמוקים, לכן הם יוצרים חללים גדולים יחסית בין שורות החורים – ובכך הופכים את המצה לאוורירית ופריכה. במצות היד אין שורות ישרות, כל פני המצה מחוררים מכמה כיוונים, וגם החורים אינם עמוקים דיים כדי למנוע את בריחת האדים החוצה.

הכותב המפרט את סברת המתירים מוסיף: כי במאפיית מצות יד באחת מארצות אירופה, השתמשו בעבר, כדי לחורר את המצות, במכשיר מתחום התפירה: גלגלת להעתקת גיזרה. מדובר בגלגל שיניים דקות וחדות המחובר לידית. מכיוון שמדובר רק בגלגל אחד, ולא כמו המכשירים בארץ, הרי שצריך לעבור עשרות פעמים על פני כל מצה כדי לחורר את כל שטחה.

לפני מספר שנים הם רכשו 'ריידעל' רגיל כדי לחסוך בעבודה, והנה, המצות יצאו נוקשות, ורכות הרבה פחות מבעבר – והם שוב חזרו לשיטה הישנה. מתברר, כי אותו 'ריידעל', בשל חדותו, ניקב את המצות מצד אל צד – לא כמו ה'ריידעל' החדש, ולכן הוא גרם להן להיות אווריריות יותר, כי החורים מנעו מהאוויר לברוח הצידה.

מאידך, שמענו מאחד מרבני זמנינו שהגיב על ה"ניסויים" בטענה שאם אמנם הדברים נכונים, אין ספק, שמאפיות מצות היד היו מתקינים מחוררים כבדים וחדים דוגמת מצות המכונה ובכך היו מצליחים להכפיל ואפילו לשלש את המכירות.

מענין לציין כי בקונטרס "מחמצת" (שי"ל בפרוס הפסח שנת תשס"ה ע"י הרב מנחם מנדל אייזנברג שליט"א) מעיד אף הוא על נסיון שנערך אלא שתוצאותיו הפוכות מן הקצה אל הקצה. וכה הם דבריו: "הדבר נבדק באופן הבא: מצת יד שעברה חירור במכונה והוכנסה להיאפות בתנור מכונה – המצה יצאה תפוחה כמצת מכונה לכל דבר. מצת מכונה שעברה חירור במכונה ונאפתה בתנור של מצות יד – המצה לא תפחה כלל מלבד הקרום העליון".

סימני סידוק

עוד העיר הרמ"מ אייזנברג בקונטרסו שם, כי בחלק מן המצות שאינן "שמורה", רואים בבירור סדקים כמעט על כל מצה ומצה. הסיבה להימצאות הסדקים דוקא במצות אלו היא, מכיון שבהן משתמשים בקמח קל (התופח

בקלות) הבא מחו"ל. במצות ה"שמורה" העשויות קמח ישראלי הכבד יותר (קמח שאינו מתאים ללחם, מכיון שהוא צורך כמות כפולה פי 5 של שמרים על מנת לתפוח), אין סדקים בדרך כלל.

עם זאת, לכאורה אין זה משנה ודין זה כדין זה, כמו ששנינו פסחים דף מ"ו ונפסק בשו"ע סי' תנ"ט סעי' ב' בדין בצק החרש – שאם שתי עיסות עוברות אותו תהליך וניכר על אחת שהחמיצה, חמצה גם השניה (לדוגמא: בצק מחיטי קורדנייתא ששהה הילוך מיל ללא עסק, הוא חמץ גמור מדין בצק החרש, למרות שאין עליו סימני חמוץ).

הבעיה בדבר: פסק המחבר סימן תנ"ט סעיף ב' שבצק שיש בו סדק הוא חמץ גמור והאוכלו חייב כרת. הדבר פשוט, שלמרות שדברי המחבר נאמרו בעיסה (כלומר, קודם אפייתה), הרי גם אם מצינו סדקים שנוצרו במהלך האפיה, כל עוד שהוא בגדר בצק – הדין שוה.

וזו לשון בעל ארחות חיים הלכות חמץ ומצה אות פ"ג: "וראוי להזהיר מאד לאלה שעושין חרות בפסח ברמץ שישמרו אותן יפה לפי שקרוב הדבר מאד לבא לידי שיאור וסידוק, ולפי שאין כל הנשים זהירות ובקיאות יפה ולא כל העצים שוים, ראוי למחות בידן שלא לעשותן כלל". עכ"ל. והמחבר הביאו להלכה בסימן תס"א סעי' ב'. הרי לפנינו שיתכן ויתהווה שיאור או סידוק האוסרים, במהלך האפיה עצמה.

יש לציין כי מקורו של הא"ח הוא ספר המכתם, שכתב בפסחים דף ל"ז ע"א בסגנון דומה, ומבסס דבריו על הרי"ף, וז"ל: "והיכא דאפה מצה על ארעא וקא מנטר לה שפיר וכו', כאן רמז לנו הרי"ף ז"ל שראוי להחמיר שלא לעשות אותן החלות החרוכות שאופין בתוך הרמץ והגחלים, שאין רוב הנשים בקיאות לנטוריהו שפיר, וקרוב הדבר לבוא לידי חימוץ או לידי שיאור וסידוק שאין כל הנשים ולא כל העצים שווין".

פירורי בצק על גבי המצות

עוד העיר הרמ"מ אייזנברג בקונטרס הנ"ל, שבזמנינו נתחדש שיטת ניקוי המשטחים עליהם נוסע הבצק על התנור, ע"י לחץ אויר חזק הפירורים עפים אז לכל הכיוונים ועשויים להיצמד לתקרה לכמה רגעים ולאחמ"כ לנחות על הבצק החדש. יש גם מאפיות בהן קיימים שני מסועים מקבילים המכניסים בצק לשני תנורים נפרדים, וזמן ניקויים שונה. כך שבעת שמנקים משטח אחד, הפירורים עפים לכל הכיוונים ונוחתים על המסלול המקביל עליו נוסע בצק.

על המצות תוצרת מאפיות אלו ניתן לראות בבירור פירורים, דבר שלא נראה במצות חמץ מכיוון שבאפיית חמץ אין מנקים את המשטחים⁵⁶.

אש ולא חום

בשו"ת "משנה שכיר" (לרבי ישכר שלמה טייכטל הי"ד) סימן ק"ה נשאל בשנת תרצ"ג בדבר התנור של מצות שנעשה ב'זלאטע-מאראווע', ב'מעטאדע' חדשה, ע"י רשת שסובב והולך וקולט המצות ממקום שנעשים ומובילן בתנור, ושם מתחממת הרשת מחום שבא אל התנור מהאש שבוערת מחוץ לתנור בהפסק כותל בין האש ובין תוך התנור, ושם אופה את המצות ברגע כמימרא, שהרשת עובר בתנור ואח"כ מוליכה הרשת את המצות לחוץ, ע"י שמתגלגלת תמיד וסובבת והולכת מחוץ למקום שהמצות נעשות, וכן חוזר חלילה, ובתנור גופא אין אש ולא להב, ולא נראית שום אש לא למעלה מן הרשת ולא מתחתיה, ועל כך כותב בעל ה"משנה שכיר": "וכבר אמרתי לו פנים אל פנים שיש לי חשש גדול על מעשה אפיה כזו, ספק איסור חמץ ממש, ועכשיו אבאר לו דברי ביתר ביאור בעזה"י".

והשיב: "לפע"ד ליכא להכשיר תנור לאפיית המצות, רק או אם האש בוער בתנור גופא שהמצות נאפות בו, וזה על צד המובחר, וכן היו אופים תמיד מדורות שלפנינו, ורוב העולם עושים גם כעת כן, או עכ"פ שהאש מתבערת מתחת הדבר שהמצה נאפית בו, אבל במעשה הרשת הנ"ל שאין אש בתנור, וגם מתחת הרשת אין אש נוגע בו, וגם מן הצדדים לא נראית שם אש, רק חום גרידא שבא מעבר לכותל התנור, בודאי אינו מספיק להיות המצה נאפית בכשרות, וע"ז אביא בעזה"י הרבה ראיות לפע"ד". עיי"ש באורך⁵⁷.

56. בהמשך דבריו שם כתב, שיש להנהיג שיטות אחרות לניקוי באופן שלא יהא חשש, והדבר שונה ממאפיה למאפיה. ובמאפיות מצות יד אין מנקים את הרצפה כלל בזמן האפיה מחשש זה, ואת השלחנות מנקים בעדינות באופן שלא יתעופפו פירורים באויר.

57. בשולי המכתב שם הוסיף וכתב: "צריך להודיע כי התנור הזה שאני דנתי עליו פה בתשובה נשתנה למעליותא עפ"י בקשת הבעלים, ונסעתי לשם ובצירוף הרב השואל ז"ל להבדיל בין החיים עשינו תיקון בתנור שהאש הולכת תחת הרשת ממש, ואם הוא עודנו כך אין לפקפק עוד בתנור הנ"ל, ונפ"מ בכל מה שכתבתי פה להתלמד במקום אחר, שאם התנור, מקום שהמצות נאפות שם, אינו רואה פני האור והאש ממש, אסור להשתמש בו לאפית מצות לפסח, ודו"ק".

מצות מכונה ללחם משנה

אחת הבעיות שעוררו הפוסקים אודות מצות המכונה מ"הדור השלישי" האם יוצאין בהם ידי חובת "לחם משנה". [יצויין, שנידון זה אינו לימי הפסח בדוקא, אלא אף לשאר ימות השנה]. בנידון זה פתח לנו בשו"ת צור יעקב ח"א סימן קנ"א שנשאל במה שאופין בפאריז מצות הנערכות ע"י המאשין כיריעה גדולה ואין חולקין היריעה למצות אחדות קודם האפיה כנהוג במדינתנו אך ע"י דראק [– לחץ של מכונה] נעשה כמו סדק הניכר, ואחר האפיה כשמוציאין היריעה מהתנור שוברין המצות זו מזו ונעשים פרודות אחר אפיה, ונסתפק הרב השואל אם ע"י הסדק הניכר בעומק קודם האפיה יהיה עי"ז כמפורדות ויחשבו שלמות לבצוע עליהן בשבת ויו"ט.

והרב השואל הביא ראייה מאו"ח סי' קס"ח ס"ג דגלוסקאות שנדבקו ונשברו הוי כל א' כשלימה. ופקפק ע"ז דשם היו מפורדות מקודם בעת עשייתן ורק אח"כ נדבקו בתנור. משא"כ הכא דמחוברין עד אחר אפיה ואח"כ נשברו י"ל דלא הוי כשלימות. וצידד לחלק אם אוחו באחת והשני תעלה עמה חשיבי כמחוברות ואם לא תעלה השני עמה אז חשיבי כפרודות מעיקרא כמ"ש בסי' קס"ז ס"א, וזה נכון. אך צריך לידע אם קודם האפיה היה נשבר השניה אם אחז באחת ותפרד השניה ואז הוי כפרודות, אבל אם בעת שהי' עיסה לא היה נפרד ונחשב כמחוברות אף שלאחר אפיה יתפרדו זה מזה אם יאחוז באחת מהן דלמא ע"י שנתייבשו בתנור ע"כ מתפרדין כעת זו מזו אבל מקודם לא היו מתפרדין והוי כמחוברין מקודם.

והנה מה שפקפק לחלק משו"ע סי' קס"ח כיון שהיו מחוברין מקודם לא מהני מה שנפרדו אח"כ, גדולה מזה פקפק בספר מחצית השקל סי' רע"ד די"ל דאפי' בנדבקו אח"כ בדוקא רק בנדבקו במקרה, אבל בנדבקו בכונה לא הוי כשלימה כשנפרדו אח"כ, ע"ש. אך י"ל עפ"י מה דאמרי' בש"ס עירובין דף פ"א ע"א לענין עירוב דבעי' פת שלימה אמר ר"ח תפרה בקיסם מערבין לו בה, והא תניא אין מערבין לו בה, לא קשיא הא דידוע תפרה הא דלא ידוע תפרה. הרי אף דנחלק הפת לשנים, מ"מ כיון דאחר שחיברה בקיסם נראית שלימה הוי כשלימה לענין עירוב. ומזה הביא הרוקח ראייה דגם לענין שבת ללחם משנה נקרא שלם באופן זה כשחיברם ולא מינכר הוי כשלם כמ"ש בשו"ע שם בסי' קס"ח ס"ב. ואף דבספר פנים מאירות בחי' לזבחים דף ק"ה פקפק על זה דחיבורי אדם אינו חיבור, מ"מ בספר תורת שבת סי' רע"ד השיג עליו על מה שרצה לחלק בדוקא לענין עירוב דבעי' שלם משום איבה סגי בחיבור ע"י קיסם שנראה כשלם אבל לענין לחם משנה בעי' שלם ממש. ובעל תורת שבת כתב

דדוקא לענין דבר דאורייתא כמו לענין אתרוג שבתוס' זבחים דף ק"ה ע"ב דכיון דבעי' שלם מן התורה לא הוי חיבורי אדם חיבור, אבל ללחם משנה דהוא רק אסמכתא מדרבנן כל שנראה שלם אפי' ע"י אדם מהני. איברא דבט"ז או"ח סי' תרע"ח כתב דלחם משנה הוא מדאורייתא⁵⁸ אם כן נסתר תירוצו של התו"ש. אך המג"א סי' רנ"ד סקכ"ג כתב דלחם משנה אינו חוב כ"כ ע"ש ובמחה"ש שם. אבל עכ"פ הרי מבואר בש"ס דבלא ידוע תפריה הוי כשלם, א"כ הכא כיון דע"י הסדק הנעשה קודם האפיה הרי עי"ז נתחלק לאחר האפיה זו מזו ולא ניכר השבר מתוך דקותו וכיון דלא ניכר השבר שפיר י"ל דהוי כשלם. ויש לצרף מה דלשיטת כמה פוסקים קי"ל כר"ש דכל העומד לחתוך כחתוך דמי, עיין באה"ע סי' קכ"ד בב"ש סק"ב. וכאן דעומד לחתוך בודאי הוי כחתוך מקודם. ואף דהתוס' בב"ק ע"ז כתבו דרק במצוה לשרוף הרי הוא כשרוף, ה"נ י"ל כאן דמוכרח לחתוך דאל"כ אין ראוי למכור, וכבר רשם מקום החתיכה שפיר י"ל דהוי כפרוד מעיקרא והוי כשלם ובפרט דהרי בש"ס חולין דף ע"ג ע"א אמרי' דחיבורי אוכלין אפילו לרבנן כמאן דמפרת דמי וע"ש בתוס' ד"ה חבורי דבעומד לחתוך הוי כנחתך כבר. ה"נ י"ל כן כיון דע"כ עומד לחתוך הוי כנחתך מקודם והוי כשלם.

עוד האריכו בנידון זה בספר ירושת פליטה (פעסט, תש"ו) סימנים א'-ד' האם באותם מצות יש בהם משום לחם משנה ובסימן ב' שם הביא תשובת רבי יונתן שטייף⁵⁹ שהביא שלא ניתן להגדירו כ"עומד להחתך" כי אדרבה

58. יש שהעירו האיך כתב ה"ט"ז "לחם משנה" - דאורייתא והלא עיקר חיובא דפת בשבת לרוב הפוסקים הוא רק מדרבנן דאין חיוב לאכול פת בשבת מן התורה ואיך נאמר שלחם משנה הוא מן התורה. ועוד יש לדון האם המן שאכלו בני ישראל במדבר נידון "כלחם" לצאת בו חובת "לחם משנה" ואכמ"ל.

59. במאסף התורני ירושת פליטה בסימן ב' שם הביא תשובת רבי יונתן שטייף זצ"ל בדעת ה"ט"ז שלחם משנה הוא מדאורייתא. והקשה על כך: "ובאמת מעולם תמהתי על ה"טו"ז בזה, כי כלל נמסר לנו בתוס' מ"ק דף כ' ד"ה מה, מהירושלמי שאין למדין דבר ממה שנאמר קודם מתן תורה. ונראה שלזה כיון הרמב"ם בפירוש המשנה חולין פ' גיה"נ במאי דתנן בסיני נאמר אלא שנכתב במקומו עי"ש. א"כ איך אפשר ללמוד חיוב לחם משנה שיהי' מן התורה במאי דכתיב בפרשת המן 'לקטו לחם משנה' שזה נאמר עוד לפני מתן תורה. ונ"ל דרמב"ן בס' מלחמות סוף פ"ק דעירובין דתחומין הוא מדרבנן אפי' י"ב מיל, הוא ג"כ מטעם זה דאין ללמוד לאו דתחומין ממאי דכתיב בפ' המן אל יצא איש ממקומו דפסוק זה נאמר קודם מתן תורה ואין דינו כדאורייתא ממש כ"א מדרבנן. אמנם להפוסקים הרי"ף והרמב"ם דס"ל דתחומין י"ב מיל הוא מן התורה צ"ל דס"ל דכיון דמצות שבת במרה נצטוו חשוב זה כמתן תורה ואילך לענין מצות שבת מיהת. וא"כ יש לומר דפלוגתת האחרונים לענין לחם משנה אי מה"ת או מדרבנן תלי'

אינו עומד ליחתך, דהא באותו שעה צריך שיהי' מחוברים כפי שהגיד האומן כדי שימשוך חתיכה אחת לחבירתה לתוך התנור, א"כ איך נאמר אנן על אותו שעה דכחתוך דמי ומה שעומד לחתוך אחר האפיה זה לא מהני עוד דשוב אינו חשוב אלא כפרוסה ולא כשלימה, א"כ לא הועיל דבענין שלנו על כרחך אי אפשר לנו לומר על הרגע שקודם האפיה כמאן דמיפרתי דמי כיון דאז צריכים להיות מחוברים יחד.

ח. מצות מכונה ל"מצות מצוה"

בנוסף לכל אותם נימוקים וחששות חימוץ לאסור את מצות המכונה לכל שבעת ימי חג הפסח, מצאנו בדברי רבותינו האחרונים, שהאריכו לדון האם ניתן לצאת ידי חובת "מצות מצוה" במצות מכונה.

ואלו הם הנידונים שדנו בהם:

- א. שימור לשמה ועשיה לשמה במצות מצוה.
- ב. עיסה שנילושה במעט מים, אם נידונית כ"פת כיסנין".
- ג. אם מותר לשנות ממעשה המצוות הרגיל.
- ד. מצה שנאפתה בחום ולא באש, אם יוצאין בה יד"ח.

שימור ואפיה לשמה במצות מצוה

הלכה פסוקה בשולחן ערוך או"ח רס"י ת"ס "אין לשין 'מצות מצוה' ולא אופין אותה על ידי אינו יהודי ולא על ידי חרש שוטה וקטן".

מדברי השו"ע מבואר ומבורר, שלמרות שבטוחים אנו שהמצה משומרת מחשש חימוץ ואף מותר מעיקר הדין לאכלה בחג הפסח⁶⁰, מכל מקום קיימת

ג"כ בפלוגת' זו אם תחומין הוא מה"ת או לא, דלרמב"ן דלא ס"ל תחומין דאורייתא משום דס"ל דמה שנאמר בפ' המן אינו חשוב כדאורייתא ממש כ"א כדברי סופרים לפי שנאמר עוד קודם סיני, א"כ ה"ה לחם משנה הנאמר שם אין דינו כדאורייתא ממש כ"א כדרכנן. אמנם לרוב השיטות דפסקו תחומין דאורייתא מטעם דכתיב בפ' המן: אל יצא איש ממקומו וס"ל דמה שנאמר בפ' המן הוא דאורייתא ממש ה"ה לדידהו יש לומר דלחם משנה הנאמר במן הוא חיוב דאורייתא ממש, א"כ צדקו הטו"ז להלכה לדעת רוב הפוסקים דס"ל דתחומין דאורייתא.

60. ראה במשנ"ב שם סק"ב שהביא בשם כמה אחרונים "שישראל קדושים הן ונהגו לעשות שימור לשם מצה בכל המצות".

חובה ש"מצות מצוה" יהיו נילושים ויהיו נאפים על ידי ישראלים גדולים בני דעת⁶¹.

להאמור, היה מקום לדון שמצות שנילושו (או נאפו) במכונה הרי דינם כמצות שנילושו (ונאפו) ע"י גוי (או ע"י חש"ו) שמבואר בשו"ע – שאין ללוש ולאפות מצות מצוה ע"י גוי וחש"ו.

61. כאמור, להלכה - חובה שאפיית וכן לישת המצות יבוצעו בידי ישראלים גדולים בני דעת. אמנם לפילפול דאורייתא יש לחקור בגדר "ושמרתם" את המצות האם היא מצוה כשהיא לעצמה או שהיא חלה על עשיית המצה, כלומר: אם שמירת המצה הצריכה להיות בעת עשיית המצה עושה שהעשיה עצמה (הלישה עריכה ואפיה) צריכה להעשות לשם מצות מצוה, או דילמא שהעשיה רק מחייבת מצות שמירה אבל לא שמצות שמירה מחייבת שתהיה גם העשיה מהמצוה.

והנה מצד אחד אנו רואים שמצות 'ושמרתם' כאן איננה כמו מצות השמירה הנאמר למשל בתרומה (משמרת תרומות) או בקדש, וכדומה. שם חיוב השמירה הוא רק בבל תעשה, היינו שמחויב לשמור את התרומה או הקדש רק כדי שלא יארע לה דבר טומאה או דבר כליון (בכורות דף ל"ו וראה תוס' שם), ואילו 'ושמרתם את המצות' ה"ה לא רק מחשש שלא תתחמץ העיסה, שאפילו יודע ברור שלא נתחמצה לא יצא יד"ת, דהרי בציקת נכרים גם כשברור שלא נתחמצה ומותר לאכלה בפסח אינו יוצא בה יד"ת, ולא עוד אלא אפילו שמרה מחימוץ לשם חלת תודה ורקיני נזיר אינו יוצא בה למצות מצוה, שנאמר 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה יצאה זו שאינה משתמרת לשם מצה אלא לשם זבח (פסחים דף ל"ה ע"ב). וד"ז מתבאר יותר אם אמרי' שיש בעשית המצה משום מצוה זו.

ולעומת זאת יש להתפלא מנ"ל לקשר מצות 'ושמרתם' עם אפית המצות, והיכן רמז שיש בהעשיה משום מצוה, ומה לנו אם העושה הוא נכרי או חש"ו או קוף ובהמה או מכונה, מכיון שישראל גדול עומד על גבו, בפרט כשאומר לשם מצות מצוה, הרי יש כאן ושמרתם, בשלמא בשאר דוכתי שאמרו "ישראל עע"ג" ה"ה בדבר שכתוב ב" מעשה, כגון זביחה דבעינן 'וזבחת', או כתיבת גט שבעינן 'וכתב' או כתיבת ס"ת, או עיבוד עורות לסת"ם, או עשיית ציצית שכתוב 'ועשית', או בחליצה שכתוב 'וחלצה' ועוד (ראה תוס' גיטין דף כ"ב ע"ב, יבמות דף ק"ד ע"ב, וחולין דף י"ב), אבל במצה לא כתיב 'ועשיתם את המצות' אלא 'ושמרתם' ולא מצינו שיש באפיה משום מצוה, ומנ"ל לקשר מצוה זו עם העובד? וכפי הנראה ברור שמצות השמירה איננה קשורה למעשה אפית המצה, דהלא חיוב ושמרתם ישנו בכל זמן שאפשר לבוא לידי חימוץ גם שלא בזמן אפית המצות.

קיימת דעה בין רבותינו האחרונים שמדאורייתא די לנו ב"שמירה" של ישראל למרות ש"העשיה" הוא בידי עכו"ם אלא שחכמים תיקנו שגם ה"עשיה" תהיה בידי ישראל. אכן כאמור לענין הלכה - חובה עלינו שמצות מצוה ה"שמירה ו"העשיה" יהיו ע"י ישראל.

ואכן בקונטרס "מודעה לבית ישראל" עמוד ד' 26 כתב הגאון רבי שלמה קלוגר זצ"ל: "נראה לי ג' טעמים דאסור הוא [מכונת המצות] מדינא, אחד דלצאת בו ידי חובת מצה וודאי לא מהני במצה הנעשית ע"י מאשין, כיון דאנן קיי"ל דאין יוצאין אפילו בעשאו חרש שוטה וקטן שאין להם דעת, וישראל עומד על גביו נמי לא מהני, וא"כ מאשין זה לא עדיף מעשיה ממעשה קטן דאין לו דעת עצמו ולא מהני אפילו גדול עומד על גביו, ולפי משמעות הפוסקים בעינן ש'מצת מצוה' מתחילת לישה עד האפיה יהי' הכל ע"י ישראל גדול, וא"כ ידי מצת מצוה וודאי אין יוצאין, וא"כ ההמון עם שאינם יודעים הבחנה בין שאר מצות לשל מצוה יעשה גם מצת מצוה ע"י מאשין ולא יקיים ידי מצוה. ויעשו ג"כ ברכה לבטלה. ובוודאי לא יעלה על דעתו לבקש לו עוזרים למצת מצוה וראוי לגזור הא אטו הא דהוי גזרה דאורייתא⁶³,

62. כעין דברים אלו, גם בשו"ת "האלף לך שלמה" השמטות לאו"ח סימן ל"ב.

63. במש"כ הגרש"ק "ראוי לגזור הא אטו הא", השיבו על כך כמה מגדולי האחרונים, שבזמנינו אין אנו רשאים לגזור גזירות חדשות מבלי יסוד נאמן בש"ס. וראה גם במכתבו של הגר"מ לנדי מבראד, שנדפס בקונטרס "ביטול מודעה" דף כ"ה שכתב שם בתו"ד: "ומה שכתבו לגזור שאר מצות אטו מצת מצוה, הוא דבר שאין לו שחר, שהרי אפילו בצק של עכו"ם שראה ישראל שלא נתחמץ מותר לאכלו בפסח וממלא כרסו ממנה אפילו בלילה הראשונה (פסחים דף מ') וכן נקטינן להלכה ולמעשה כי בכמה מקומות מעמידין נכרים לערוך המצות ואלו מצת מצוה כיוצא בה אסורה לצאת בה כדאמרין התם ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה. ועיין בלבוש סי' תנ"ד, ומדוע לא גזרינן שאר מצות אטו מצת מצוה, ואם הם לא גזרו אנן ניקום ונגזור? ואין לנו לבדות גזרות חדשות שאין להם שורש בש"ס, ולא נמצא בספרי הגאונים כי הם רשאים ולא אנו, ואף בימי התנאים הוצרכו לומר הלכה כר"מ בגזירותיו". ולהעיר כי המהרש"ם בחלק ד' סימן קכ"ח אף הוא דן בכך וציין כמה ראיות שגם בזמנינו יש מקום לחדש על הגזירות. מאידך הביא גם ראיות סותרות.

נציין בענין זה מה שכתב בשו"ת משנה שכיר (טייכטאל) סימן ק"ו וז"ל: "ועתה אני שואל, דאיך מצאנו ידינו ורגלינו בבהמ"ד להניח לאפות מצות כאלו שאין יוצאין בהם מ"ע דמצה, כי במצות שנעשה הכל במאשין ולא חלו בהם ידי אדם כלל ברור לכל הדעות שאין יכולין לצאת בהם יד"ח מצה, נמצא דמכשילין בזה את הרבים, דרובא כמעט כל ההמון משתמשין בהם גם ללילות הראשונות, והם בלתי ידיעה נכשלין בזה, והגדולי הדור אינן ערבין בהו על מה שמניחין לאפות מצות כאלו". וסיים שם: "ונראה לי עוד דמה דלא קבלו אז חכמי דורו של הגאון מהרש"ק לאסור הכל מטעם גזירה, הוא מפני שמיידי ממאשין שהיה בה גם מעשי בנ"א, ורבים מחכמי הדור ההוא היו סוברים שפיר יוצאים בהם יד"ח מצה, על כן לא קבלו ממנו לא איסורו ולא גזירתו, אבל מצות ממאשינען של זמנינו כ"ע יודו שאין יוצאין בהם יד"ח, ע"כ בזה"ז כ"ע יודו שיש לגזור, כן כנלע"ד", עכ"ד.

ד'מצת מצוה' מדאורייתא אין יוצאין בזה. וגם יש נפק"מ לאם שכח ולא אכל אפיקומן דקיימ"ל בשו"ע, דאם אינו אוכל מצת מצוה השמורה משעת קצירה אין צריך לחזור ולאכול דסומך על מה שאכל תוך הסעודה, והיינו דסתם מצות שלנו כיון דשמם מצה העוזר יודע שעושה מצה והוי כאלו כיון לשם מצוה כי לדעתו כולו מצוה הם, לא כי אם יהי' ע"י מאשין דבוודאי אין יוצאין בו ידי מצה יבא קלקול גם בזה".

השיב על כך הגרי"ש נתנזון בקונטרס "ביטול מודעה" עמוד ג': "ומ"ש דלצאת ידי חובת מצה וודאי ל"מ והמאשין הלז לא עדיף ממעשה חרש שוטה וקטן שאין בו דעת עצמו, א"כ אף שאר המצות אסור ע"י מאשין דיש לגזור הא אטו הא, לא ידעתי מה שח, אטו חשב שהמאשין נעשית ע"י כישוף שמשליכין עסה לשם ומתגלגל מאליו ונולד ע"י עיסה גדולה. והלא הרבה בני אדם בעלי כח מגלגלין בהגלגל עד שנערך ע"י מצה גדולה וכי יגרע זה ממה שמגלגלין ב'וואלגר האלץ' של עץ וכי הוולגאר עץ יש לו יותר דעת מוועלגר של מתכות"⁶⁴.

וכן רבי בנימין וולף מו"ץ דק"ק לבוב, בקונטרס "ביטול מודעה" השיב על טענת ה"לשמה" וכה הם דבריו: "ואין לחוש בזה מטעם שצריך להיות לשמה ע"י אדם, הנה גם בזה מתגלגל ע"י אדם ובאמת די בזה רק אם בתחילה נעשה הדבר לשמה אף אם אח"כ נעשה ממילא כשר לכתחילה. וכמו ברחיים דסגי שיניח הישראל החטים ברחיים אף אם אח"כ נטחן מאליו וכמו בעיבוד עורות כמבואר בפוסקים. ובאמת שמעתי אשר יש מצדיקי הדור

64. בהמשך דברי הגרי"ש נתנזון זצ"ל שם הביא: "שוב ראיתי שגם הרב מקאליש הרגיש בזה. אמנם מ"ש הרב מקאליש שם: שהלישה והאפיה שמחוייב להיות לשם מצות מצוה לא הוי רק מדברי סופרים. והביא רא"י מהא דחלת תודה ורקיקי נזיר דאם עשאן למכור בשוק יוצא בהן. דאמר אי מזדבן מזדבן ואי לאו איפוק אנא. ואי נימא דמדאורייתא בעי לשמה הלא ק"ל בדאורייתא אין ברירה. הנה מ"ש דאין רק מדרבנן מרמז לדברי הח"י. אמת שהח"י כתב כן אבל לא נראה כן מהפוסקים ועיין בפר"ח שם. אמנם גוף קושייתו לא הבנתי, דלפי דבריו יקשה טפי אפילו למאן דאמר יש ברירה הא כל דבר דבעינן לשמה בעינן שיהא מבורר בשעת עשיה וכעין מה שכתבו התוס' גיטין דף כ"ד ע"ב ד"ה לאיזה שארצה. ואף שיש לחלק קצת מ"מ גוף הדבר אינו נכון דכל הטעם דפסול אם עשאן לעצמו הוא אי משום דאינו משתמרת אלא לשם זבח או מטעם דבעינן מצה הנאכלת לשבעה וכדאמרו שם. ולפי"ז כל דמחשב בשעת עשיה שיהיה לשם זה ולשם זה, עכ"פ לשם מצה מכוין ג"כ. ורא"י לזה מהרי דנהגו הסופרים בשעת עיבוד עורות לומר לשם סת"ם ולמה מהני הא אין ברירה. ולפמ"ש בב"ק היש"ש בדבר שכל צדדי הספק עומדים להתברר לא שייך ברירה יש כאן תקנה".

המדקדקים לטחון ע"י רחיים של יד ע"י ישראל והוא רק ממדת חסידות. ואולי ידמו זאת לענין שחיטה אשר צריך להיות הכל ע"י ישראל מתחלה ועד סוף ובאמת גם בשחיטה כשר לכתחילה ע"י 'מוכנא דפחרא' לרוב הפוסקים".

עוד מצינו בקונטרס "ביטול מודעה" במכתבו של רבי מרדכי לנדי מבראד בדף כ"ד ע"ב שם, תמה מאוד על טענה זו שהמכונה [הידינית] אינה אלא "כח כוחו" שהלא גם הריחיים של יד הרי אין האדם טוחן בידיו ממש רק מסבב גלגל. ועוד מבואר שם שמעשי מצוות אין צריך 'כח גברא' זולת מצות נטילת ידים, ושחיטה⁶⁵.

על טענה זו, שגם המכונות [מהדור הראשון] היו ידיניות ומכניות ושוב נידון כמעשה אדם. חזר הגרש"ק בשו"ת האלף לך שלמה בהשמטות לאו"ח סימן ל"ה וכתב: "אף דהמאשין נעשה ע"י אדם נראה דלא נחשב מעשה אדם. דהנה נ"ל דאף האדם המגלגל העיסה בגלגל לא נחשב רק כחו ולא מעשיו ממש, וראי' ממה דפליגי בפ"ג דסוכה אי לקיחה ע"י ד"א שמה לקיחה או לא. וא"כ לא מבעיא למ"ד לקיחה אחת לא שמה לקיחה דמוכח דלא נחשב מעשה אדם ע"י ד"א אף למ"ד דשמה לקיחה היינו רק דדי בכחו דע"י כחו נמי הוי לקיחה, אבל עכ"פ מעשה אדם ממש לא הוי. וא"כ לפ"ז תינח אם האדם מגלגל העיסה בידיו הוי רק חד כח, אבל אם הוא מגלגל רק המאשין ועי"כ מסבבין הגלגלים ממילא ואין הגלגלים בידיו כבר הוי רק כחו, והרי בפ"ב בב"ק מבעיא שם לר"א אם כח כחו הוי ככחו לסומכוס או לא. ומוכח דכח כחו לא הוי ככחו... דכח כחו גרע. וא"כ נראה דה"ה להיות נחשב מעשה אדם כח כחו⁶⁶

65. עוד הביא שם תלמוד ערוך במסכת חולין דף ט"ו השוחט במוכנא כשרה, ופריך והא תניא שחיטתו פסולה. ומשני הא בסרני דפחרא והא בסרני דמיא. ועיין רש"י. הרי להדיא דסרני דפחרא שמגלגלים המוכנא בידים הוי כח גברא, והוא דמי ממש למאשין של המצות. והנה הרשב"א בת"ה פסק אף לכתחילה מותר לשחוט ע"י מוכנא, וכן פסק המחבר ביו"ד סי' ז'. ואף שהש"ך הביא בשם הרמב"ם והראש שאסור לכתחילה כבר כתבו האחרונים שאין הכרע מדבריהם, אך הרש"ל אוסר בהדיא לכתחילה. ועיין תב"ש שעיקר הטעם דבשחיטה צריך אומנות יתירא וחיישינן שלא יעשה דרסא או הגרמה ועיקור.

66. ראה גם בשו"ת "משנה שכיר" סימן ק"ו שהביא מבעל ה"אמרי אש" שדן בענין ציצית. וכתב שם בתו"ד: "דבכל מידי דמצוה דבעי עשיה לשמה, בעי עשיה דידהו עשיה ממש, ולא ע"י עשיה דגרמא או כח כוחו, דקפיד על עשיה ממש מכוחו, ומצינו

לא נחשב מעשיו והוי רק כנעשה ממילא". – וסיים שם: – "ות"ל נתקנו דברינו מ"ש ב'מודעה [לבית ישראל]⁶⁷".

התעצמות הפולמוס במכונות מהדור השני והשלישי

כאמור לעיל, גם במכונות המצות מהדור הראשון שהיו מכונות ידניות מכניות, היו מרבותינו הפוסקים שנטו קו לפוסלם משום דבעינן שימור לשמה בידי ישראל בדווקא. שהרי מצות של גוי או של חש"ו – אין יוצאין בהם. והמכונה לא עדיף מגוי או מקטן וחרש.

לאחר שהתפתחו מכונות המצות מ"הדור השני" שהיו חצי חשמליות התעצם הויכוח, הרבנים האוסרים טענו, אם במכונות ידניות נפלה שלהבת האיסור, מה יעשו מכונות החשמל שאינן מעשה ידי אדם.

מאידך, בספר אמירה נעימה אות מ' מאמר צ"ט דף תפ"ו, צידד להקל במכונות חצי חשמליות "כיון שהעיסה לפני שמכניסים במכונת החשמל כבר היא מגובלת היטב עד שראוי לאפות ^{אפשר להסיר את האש} ולעשות מצה ומה שלשין אח"כ בהמכונה החשמלית רק כדי שיהי' טוב לאכול. הילכך בכה"ג אליבא דכל הפוסקים יוצאין בהן ידי חובתן במצות שנעשים ע"י המכונות".

כעין דברים אלו גם בשו"ת מהרש"ם ח"ד סימן קכ"ט ונכפלה גם בחלק י' חאו"ח סימן ל"א: "שוכט"ס לכבוד הרב הג' החריף ובקי מו"ה פנחס ני' ראבד"ק גראסווארדיין. מכתבו מגילה עפה הגיעני ולאשר אץ עלי להשיבו מיד והמון מכתבים דופקים עלי אשיב בקצרה ע"ד שאלתו בעסק המאשין לעריכת המצות ע"י כח העלעקטערי ואין בזה מעשה אדם זולת מה שפותר המסגר בבקר וממילא הולך המאשין ועובד עבודתו, ואין בזה מעשה אדם זולת התחלת הלישה ומה שנותן לתוך הוואלצין למאשין של הלישה ולמאשין של העריכה ורו"מ האריך למעניתו".

בשחיטה אע"ג דלא בעי כונה לשחיטה מ"מ השוחט בגלגל פסולה בכח שני, וצ"ל דקים להו לחז"ל דבמ"ע הקפידה התורה יותר על מעשה ממש ולא ע"י גרמא".

67. יצויין כי הגרש"ק עצמו התנצל וכתב: "ואני לפי תומי סברתי דהמאשין מתגלגל בעצמו כדרך כמה מאשינן שנתחדשו ואח"כ נודע לי שהוא ע"י אדם המסבב אותו".

והמהרש"ם בתשובתו כותב: "אבל לדינא נראה כמ"ש רי"מ, דבנ"ד אין יוצאין לשם מצת מצוה כיון דליכא שום מעשה אדם, וגם להמקילין במאשינען משום דההתחלה נעשה ע"י אדם ומיחשב הכל כח אדם היינו משום דההתחלה ע"י האדם, אבל נ"ד שגם בהתחלה אין בו אלא שמסיר המנוע דהיינו פתיחת המסגרת ה"ז לא מיחשב מעשה כלל".

ובהמשך דבריו שם סיים וכתב: "ומ"מ אם א"א למחות ולתקן יש לצדד דאף דמצה סתמא לאו לשמה, מ"מ הכא שעושה תחלת הלישה ע"י אדם ועושה לשמה והוא מניח העיסה לתוך הוואלצין וכל הנעשה ע"ד ראשונה נעשה, א"כ בכה"ג לכ"ע סתמא לשמה קאי. לכן נראה דבדיעבד יוצאין במצה זו, ורק באפשר באחרות מהיות טוב לקיים המצוה במצה הנעשית ביד"א לשמה".

משהתפתחו מכוונות המצות מהדור השלישי שהיו חשמליות מתחילתן ועד סופן שוב התעצם הויכוח, הללו אוסרין כיון שאין כאן מעשה אדם כלל וכלל. מאידך מצאנו מחכמי הדורות האחרונים שהתאמצו למצוא 'כף זכות' להתיר לצאת חובת 'מצות מצוה' גם במצות שנאפו ונילושו באמצעות המכוונות החשמליות מהדור השלישי ומכח כמה וכמה סניפי היתר. וכמובא לפנינו: בשו"ת דעת סופר או"ח סימן ס"ב הכשיר על פי מה שכתבו הפוסקים דהנותן בשבת חטים ברחיים של מים והם נטחנים מאיליהם ע"י כח המים חייב משום טוחן, כיון שהוא התחיל הפעולה, עיי"ש. א"כ ה"ה בזה הוא מתחיל הדבר במה שמחבר חוטי 'העלעקטער' ונחשבת כל משך פעולתו כמעשה אדם. וכ"כ טעם זה בוילקט יוסף שנת תרס"ו סימן קס"ה משם חכ"א.

הגרצ"פ פרנק בספר מקראי קודש פסח, ח"ב סי' ג' כתב דמועיל לאפות מצות במכוונה ולכוין לשמה, ודקדק כן מלשון הגמ' בחגיגה דף כ' ע"א אין אדם משמר מה שביד חבירו, וממה שנקטה "מה שביד חבירו" ולא נקטה "מה שאינו בידו", משמע דוקא ביד חבירו אין אדם משמר, בעבור שחבירו בן דעת ויש לו מחשבה אחרת, אבל מכוונה שאינה בת דעת, יועיל שימור של זה אע"פ שאינו בידו, ושפיר נתפסת הכוונה לשמה⁶⁸.

68. השיב על כך בשו"ת דברי יחזקאל שרגא דף ע"ט, ממשנה ערוכה בפרק ב' דמקוואות משנה ט', דתנן התם המסדר קנקנים בתוך הבור ונתמלאו מים אעפ"י שבלע הבור את מימיו הרי זה ישבר (כרבי יהושע, הרע"ב: ואין מים בבור אלא אלו שבקנקנים. וכ' תויו"ט המסדר קנקנים בתוך הבור שהוא מלא מים כדי שיבלעו המים בתוך דופני הקנקנים ולא יבלעו היין שינתן לתוכן ונתמלאו מים שנבלעו המים בדפנותיהן וגם עברו

עוד צידדו כמה מרבני הדור האחרון, שהמפעיל מכונה חשמלית יש בה משום "אשו משום חציו" שכל החשמליות הזורמת ודוחפת גלגלי המכונה, הלשה והעורכת והאופה, מתיחסת כולה לפעולת האדם שדחק ראשונה על הכפתור (ואמר לשם מצות מצוה) דאילו לחץ אדם על כפתור חשמלי בזמן שמונח "אדם כפות" על ידי חוט החשמל ויהרגנו, ה"ה נחשב לרוצח בידים כמו זרק חץ, ואפשר שה"נ בנ"ד מתיחסת פעולת הזרימה לכחו כגופו.

ויש שהשיבו על כך דאפילו את"ל שיש בהפעלת כפתור החשמל גדר "אשו משום חציו", היינו דווקא ברגעים הראשונים של הפעלת החשמל, אבל המשך פעולת המכונה החשמלית אין בכך גדר "אשו משום חציו". וראה גם בספר "החשמל לאור ההלכה" עמוד ע"ט וז"ל: גבי הדלקת חשמל אין שם מבעיר עליו אלא על הרגע של לחיצת הכפתור ואין ההבערה הנמשכת זמן מה אחר לחיצת הכפתור מתיחסת אל האדם דנאמר שהוא עושה הבערה זו מדין אשו משום חציו⁶⁹.

עוד מצאנו צדדי וסניפי היתר, משום שאפשר שמדאורייתא לא בעינן 'מעשה אדם' באפיית המצות ואפילו אם היה מונח קמח בבית ונפל הגשם

לתוכן עד שנתמלאו מים, אעפ"י שבלע הבור מימיו ישבר הקנקנים, דהמים שבתוכן לא חשובי שאובין שלא כוון שיכנסו המים לתוכן, בית יוסף בשם הרא"ש, עכ"ל (התויר"ט).

וכ' על זה בדברי חיים על מקואות בהקדמה אות ד' וז"ל: ושאובים ע"י כלים שנפלו מעצמם שלא ע"י אדם, לדעת הראב"ד ז"ל הוא מדרבנן. ולכאורה קשה הא עיקרו נעשה ונשאבו ע"י אדם, א"כ אינו דומה למעיין, דודאי אם לא נשאבו מדעת אדם אינו פוסל שאובין אפי' מדרבנן, כמבואר במקואות במשנה גבי המסדר קנקנים דקיי"ל כר' יהושע. וא"כ כיון דע"כ איירי בנשאבו מדעת האדם הוי בידי אדם [דאין לומר דאיירי דהאדם רק כיוון בשעה שנשאב מעצמו] דודאי "דעת האדם מעשה בעי" כמבואר בכ"מ, דלא מהני כמה ששמח שירדו הגשמים כי כן נראה מדברי הש"ס בשבת ופוסקים שלא חילקו בזה גבי המסדר קנקנים וכו', עכ"ל הנחוץ לעניננו. הרי דכונת האדם אינו מועיל כלום אם אינו עושה מעשה בידי ממש, ומכון בשעת עשייתו, וא"כ לאשר אחר גלגול א' פסקה מעשה האדם אין מועיל כלום כונת האדם למעשה המכונה והוה המעשה כנעשתה מעצמה בלא כונה ופסולה.

וא"כ הא דאמרינן בחגיגה אין אדם "משמר מה שביד חברו" לאו דוקא "חברו" שיש בו דעת אחרת, אלא כיון שיצא מיד המכוון תו נפסק כונתו מן העשיה הנעשה בלעדי כחו.

69. בנוסף על כך העירו גדולי הרבנים ש"אש" פטור על נזקים ב"טמון". ואפילו למ"ד "אשו משום חציו" ואם נגדיר את אשו משום חציו כמעשה ממש וכנזקי אדם - אין ספק שחייב בטמון. ועוד יש לפלפל בזה. וראה גם בר"ן בחידושו לסנהדרין דף ע"ז ע"ב שאשו משום חציו חייב בד' דברים ופטור ממיתה בהורג אדם.

מן הגג ונעשה עיסה ואח"כ מיד נפל דליקה בביתו ונאפה ונעשה מצה ואדם עמד שם וראה כל המעשה מתחילה ועד סופה שלא נתחמץ נקרא שומר. ואף שלא שמרו כלל מחימוץ שהרי מצדו היה יכול לבוא לידי חימוץ והוא לא מנעו מלהיות חמץ ורק מקרה קרה שלא נתחמץ, כיון שיש כאן ידיעה שיודע בבירור שלא נתחמץ, ניתן להגדירו כמי ששמרו לשם מצה. אמנם מובן שהדברים דוחק גדול⁷⁰ ורוב הפוסקים הסכימו שמצות של המכונות החשמליות מהדור השלישי – אי אפשר לצאת בהם ל"כזית ראשון"⁷¹.

וכך סוכמו הדברים בספר מצות מצוה עמוד קצ"ז, שלמצות מצוה יש ליקח מצות הנאפות ביד בשמירה מעולה כדי לצאת ידי חובת מצה לכל הדעות, גם לדעת הפוסקים שסוברים שצריך שיהיה כל מעשה הלישה והאפייה על ידי ישראל דוקא בשימור לשמה לשם מצות מצוה, ובפרט במכונות שהכל נעשה על ידי כח החשמל ללא מגע יד אדם דבודאי יש לחוש לדעה זו ולקחת מצות יד למצות מצוה.

ואכן רוב רובם של מקהלות יראים ושלמים נמנעו מאכילת "מצות מצוה" מהמצות של המכונות מהדור השלישי. וכן מצאתי "גביית עדות" על מנהג מדינות הונגריה בזה בשו"ת דברי יחזקאל שרגא דף צ"א:

גביית עדות על מנהגי מדינת הונגריה

הועד לפני מפי הרב ר' אביגדור קצבורג נ"י בן הרה"ג ר' דוד צבי זצ"ל העורך תל תלפיות מו"צ בווייצען איך: שבעירנו ווייצען הי' מנהג קבוע שלא לאכל למצת מצוה ממצות שנעשו על ידי כח אלעקטערי (חשמל) וכמדומה לי תשעים ותשעה אחוז שגם בפעסט ובשאר קהלות יראים נהגו כן. וכמעט כל הקהלות נהגו כן שלא לאכל לכזית מצה ממה שנתגלגל ע"י לעקטר ואפי' בקהלות נעאלאגען נזהרו בזה. וכמדומה לי צ"ט אחוז שהי' על כל חבילה פתקא שאין יוצאין בזה מצות כזית מצה.

אוצרות התורה
אוצרות השות

באעה"ח אור יום ה' ואתחנן תשט"ז לפ"ק פעה"ק ירושלים תובב"א

אביגדור הכהן קצבורג

70. דלכאורה לא עדיפא מבציקות של נכרים שאינו יוצא בהם מצות מצוה למרות שיודע ובטוח שלא נחמצו.

71. וראה גם בשו"ת דברי יחזקאל שרגא מכתב ד', שהרעיש מאוד נגד המשתמשים במצות מאשין שהולך ע"י עלעקטער, דלא די במה שמבטלים מ"ע דאכילת מצה (כיון שלא נשמר לשמה ע"י גדול), עוד עוברים על לא תשא במה שמברכין על מצות אלו - על אכילת מצה. וכן הרעיש על המשתמשים בציצית שנטו ע"י המאשין, וכתב שמוטב שילכו בלי טלית לגמרי משישתמשו בזה.

גם אני מעיד: אני הייתי ממונה לחלק המצות לאחב"י בפעסט. ואני מעיד שתשעים אחוז מאנשי הקהלה היו נזהרים שלא לצאת מצות אכילת מצה, במצה שנעשתה ע"י כח הלעקטר (חשמל). כ"ט מנ"א תשט"ז.

יעקב שמואל קצבורג בן ר' משה מפעסט

ועיי"ש אחר שרשם את דברי העדות הביא: שוב שמעתי כן מהגאון הר' ישראל וועלץ ראב"ד פעסט והרה"ג ר' ישראל טויסיג אבד"ק מאטרסדורף⁷², שנוהרו בקהילתם שלא לקחת מצות מכונה למצות מצוה.

אכן ידוע ומפורסם שדעתו (ומנהגו) של הגאון ר' ישראל יעקב פישר זצ"ל — ראב"ד העדה החרדית (בספרו אבן ישראל ח"א הלכות חו"מ פ"ו ה"ט). שאין שום חסרון של לשמה, כיוון שהחויב הוא לשמור מחימוץ לשמה. ואפילו לדעת האוסרים לישת חש"ו ואפילו בגדול עומד על גביו, היינו משום שאין אדם משמר מה שביד חברו, אבל במכונה השימור בידו היטיב. ובסיכום דבריו כותב: "ומכיון שהזהירות שלא תחמיץ המצה ע"י המכונה שלא נכשל באיסור חמץ הוא יותר בטוח, בודאי צריך כל אחד להדר ולאכול מצות מכונה הנאפות ע"י אדם והשגחה מעולה"⁷³.

אמנם רוב פוסקים האחרונים שנהגו באכילת מצות מכונה בשאר ימות הפסח, הקפידו לקחת לכזית ראשון מצות עבודת יד שנאפה לשם מצות מצוה, וכן נהג פוסק דורינו הגרש"ז אויערבאך זצ"ל⁷⁴.

72. מאידך מצאנו בשו"ת משנה שכיר סימן ק"ו: "שמעתי שנמצאים שאף המהדרין לאפות מצות ערב פסח אופין המצות מצוה במאשין שהולך ע"י עלעקטרישע קראפט [מכונה הפועלת בכח החשמל] ועפ"י דברי השמלה חדשה הנ"ל אין יוצאין בזה, וזה פשוט וברור דנתינת העיסה במאשין שתנועתה הוא בכח החשמל הוי רק כנתינת הצוואר לשחיטה שהביא השמלה חדשה דפסול, ודו"ק".

73. ראה בספר "מצות מצוה" עמוד קצ"ו שהעיר לתקן שיאמרו בשעת הפעלת המכונות שיהי' לשם מצות מצוה, הן בשעת נתינת המים לקמח, הן בשעת הפעלת המערכת שמערב הקמח והמים, הן בשעת נתינת הבצק למכונת הלישה ומכונת העריכה, ויסייעו בעבודות אלו ישראלים גדולים וברי דעת, כדי שיהי' נחשב קצת מעשה לשמה לאלו שיוצאים בהם ידי חובת מצה.

74. ולא רק שהקפיד לקחת לכזית ראשון מצות עבודת יד, אלא הקפיד גם על "מצות מצוה" שנאפו בערב פסח אחר חצות. (ואף שיש שהליצו בעד מנהג מצות מצוה ראה להלן סימן ג' מה שביארנו בפרק "מצות מצוה"). ובספרינו "שלמי מועד" פרק ע"ה עמו' שנ"א ושם בהערה 123 הבאנו שהממונה על המצות מצוה של הגרש"ז אויערבאך זצ"ל היה בנו הגדול רבי שמואל שליט"א. ושנה אחת (שנת תש"ל) נפטר הגאון רבי אברהם יפה'ן זצ"ל ראש ישיבת גובהרדוק, והלוייתו התקיימה בערב פסח, והגרש"ז א

עיסה שנילושה במעט מים, אם נידונית כ"פת כיפנין"

בשור"ת לבוש מרדכי (—עפשטיין) סוף סימן ז' העלה לומר שעיסה שנילושה במעט מים אין דינה כ"לחם" אלא כעיסה שנילושה ב"מי פירות", וכה הם דבריו: "ומה שמביא הדר"ג עוד סגנון אחד במעשה המצות, שע"י המים הנתנים בה לא היתה עיסה ורק ע"י המכוונה מתדבקת. לדעתי למצת מצוה יש לחשוש פן אינה לחם כלל והוי רק כמו קמח שאפאה בלי מים דלאו לחם, והרי בנעשית ע"י מי פירות ידוע שפסקו הפוסקים בהלכות חלה דיפריש בלא ברכה מטעם דילמא לא לחם הוא אלא בנעשית ע"י שבעת המשקים. מכש"כ דיש לחשוש בנעשה מדובק שלא בכח מים כלל אך ע"י מכוונה דיש חששא פן אינו גלגול, ואף שיש מעט מים, דילמא בעי שהגילגול יהיה ממים, ומה שהגילגול בא ע"י המכוונה אין מועיל אף שיש מעט מים".

מצות שנאפו ב"שינוי" ושלל בדרך

בשור"ת בר לואי חאו"ח סימן י"ט העלה לומר חידוש נפלא, שבכל מצות שכתבה התורה לעשות לשמה ובעינן כוונה בעשיות המצוה אזי אסור לעשות לכתחלה עשיות המצוה ע"י שינוי ולגרוע המעשה ממה שדרך רוב בני אדם לעשות, היינו אם דרך רוב בני אדם לעשות בגופם ולא ע"י גרם כח אדם ולא ע"י כלי אזי חלילה לשנות ומחויב לעשות בגופו דוקא כדרך עשיות רוב בני אדם דוקא ולא ע"י גרם כח אדם וגם לא ע"י כלי.

וראיה לזה דמצוה לעשות המצוה בגופו לכתחלה דהנה מבואר בש"ס סוכה דף ל"ז גבי נפל משפופרת לשוקת דנתינה ע"י דבר אחר שמה נתינה ע"ש ברש"י. ועכ"ז כתב רבינו הרמב"ם ז"ל בפ"ט מ"ה פרה הלכה ב' וז"ל: המקדש צריך שיתן העפר במתכוין בידו על המים. ומ"ש בידו דנקט דמשמע בידו דוקא ולא ע"י שפופרת. וממה שמביא הרמב"ם ז"ל הקרא 'ולקחו לטמא' עד שיתכוין לקדש ולא מביא או שיתן ע"י שפופרת, מכלל דלכתחלה צריך שיתן דוקא בידו ממש והיינו כיון שמוכח מן הקרא דבעינן כוונה כמבואר בדבריו א'ולקחו לטמא' עד שיתכוין לקדש וכיון דבעינן כוונה ע"כ שפיר כתב הרמב"ם דבעינן בידו ממש לכתחלה ומטעם שבארנו דבכל מצות הצריכות כוונה בעינן בידו ממש ולא ע"י דבר אחר כנ"ל⁷⁵.

השתתף בהלוויה. וכשראה את בנו הגאון רבי שמואל בין המשתתפים, שאל אותו מה הנך עושה פה? הלא צריך אתה לאפות את המצות מצוה!

75. עוד כתב שם בשור"ת בר ליואי: "ובר מן דין בלא"ה מצינו לומר דבעינן דרך עשיות

ונכדו (של הרב המחבר "בר ליואי") בשו"ת חיי אריה חזר והביא מדברי זקינו, והוסיף על כך עוד ראיות וכה הם דבריו: "חידש כבוד אמור א"ז הגאון זצ"ל בספרו בר ליואי או"ח סימן י"ט לענין עשיית המצות ע"י מכונה שקורין (מאשין) שאין יי"ח במצות אלו בלילה הראשונה משום דכל מצוה שכתבה התורה לעשות בכונה אסורה עשיית המצוה ע"י שינוי וגרעון ממה שדרך רוב בני האדם לעשות כן, היינו אם דרך רוב בני אדם לעשות בגופם ולא ע"י גרם כח אדם ולא ע"י כלי המכונה אז אין לשנות ומחויב לעשות בגופו דוקא כמו שהוא הדרך שעושין כן רוב בני אדם במעשה ההוא. ולכן כיון שסדר העריכה לרוב בני אדם נעשה באופן שנלשת העיסה ותתגלגל המצה ע"י ידיים ע"כ אין לעשות ע"י מכונה, ועי"ש שהאריך לענין שחיטת קדשים נמי דלא אשתרי ע"י יריית חץ משום זה דאף דאמרינן (חולין דף ל' ע"ב) רבא בדק ל' גירא לר"י בר תחליפא ושחט עופא בהדי דפרח מ"מ קדשים דבעינן שחיטה לשמה אסור בכה"ג דצריך לעשות דוקא כדרך עשיית רוב בני אדם בדרך הרגל הטבעי. ויש נ"מ מזה ג"כ לענין הא דהביאו הפוסקים בגדם שכתב תפילין שתפס הקולמוס בפיו..."

מצה שנאפתה בחום ולא באש, אם יוצאין בה יד"ח

בשו"ת משנה שכיר סימן ק"ה העלה לחדש שמצות הנאפים בתנור חום ולא באש כפי תבנית מאפיות המצות (מצות מכונה) החדישות המצויות בזמנינו אין דינם "כלחם" ואין יוצאים בו יד"ח מצה, וכה הם דבריו: "בפסחים דף ל"ז ע"א אמרו גבי חלה דכתיב בה לחם דאם עשאן בחמה פטור מן החלה, ופירש רש"י [ד"ה והללן] משום דעשאן בחמה ולא באור, יעיי"ש, וכן נפסק בש"ע, יו"ד סי' שכ"ט סעי' ג', דעיסה שעשה ע"ד לאפותה בחמה ועשה כן פטורה, וכן לענין מצה פסק בחק יעקב סי' תס"א סק"ח וכן הרב ז"ל בש"ע התניא שם סק"ו דאם עבר ואפה בחמה אעפ"י שמותרת באכילה, דכיון

רוב בני אדם דווקא משום דכתיב ושמרתם את המצות ובעינן שימור לשם מצות מצוה. לכן צריך שיהי' השימור דרך עשיות רוב בני אדם כמו שמצינו שדרשו רז"ל בכמה מקומות ובש"ס שבועות דף י"ט על קרא 'והבא אל הבית יטמא' ד"והבא אל הבית" אמר רחמנא, דרך ביאה אסרה תורה וכאלה רבות בש"ס. וכן משמע בש"ס סנהדרין דף קי"ב ע"א בעי ר"ח בהמת עיר הנדחת מהו דתיהני לה שחיטה לטהר מידי נבלה לפי חרב אמר רחמנא ל"ש שחטה משחט ול"ש מקטל קטלה כו' אלמא הואיל וכתבה התורה לפי חרב וכיון דשחטה לא חשבינן לה כאילו קטלה כמו שפי' רש"י ז"ל שם לפי חרב היינו שלא כדרך שחיטה, אבל כדרך שחיטה מהני לה לטהרה מידי נבלה דלא להוי כאלו קטלה".

דהחום גדול כל כך עד שיוכל לאפות אין החום מניחן להתחמץ אלא מיד הן מתחילין להאפות, מ"מ אין אדם יוצא בהן יד"ח אפילו בדיעבד, לפי שהאפוי בחמה אינו קרוי לחם כלל והתורה אמרה לחם עוני. אבל האפוי בחום האור קרוי לחם, ואעפ"י שאינו נאפה בתנור אלא באילפס בלא משקה, עכ"ל, הרי דדבר שנאפה שלא באור אינו קרוי לחם, ועל כן הנאפה בחמה אף שהחום הוא גדול מאד ששורף ועושה פחם מ"מ גזרת הכתוב הוא דלחם ל"ה רק מה שנאפה אצל אור טבעי, ולפי"מ שהבאתי לעיל⁷⁶ דכח האש של החמה היא ממש כח של העלעקטריא, א"כ ממילא דכמו דבר הנאפה אצל החמה אינו נקרא לחם, א"כ ממילא כן הוא ג"כ בדבר שנאפה בכת העלעקטריא דלא נקרא לחם, וא"כ ממילא דאפיית העלעקטריא הוא פסול ליציאת מצה יד"ח, ובאמת ידענו דבעיירות גדולות שבמדינת הים וכן בשאר עיירות גדולות אופן את המצות בכח העלעקטריא, ורבים משתמשים במצות האפויים שמה גם לצאת יד"ח מצה, ולפי דברינו אין יוצאין בהם יד"ח ובעי דוקא שיהיו נאפים באור טבעי⁷⁷.

76. ראינו לנכון להעתיק מדבריו הקודמים בענין ההשוואה של כח אלקטרי לכת השמש וכה הם דבריו בענין זה: "כי כבר ראית המכונה הגדולה אשר ברא מלכו של עולם, השולחת אלפי רבבות זרמות קרניים, ואם תשים זכוכית לטושה (ברען גלאז) נגד עין השמש, אז תשלול ותקבץ הזכוכית קרני השמש אל מקום החד שלה ותוציא האש, והנה השמש השולח הזרם הוא המחייב, והזכוכית השוללת זרם קרניים בקרבה היא השוללת, הנה ראית בעיניך מכונה הלעקטריית ממש".

77. חשוב להעיר, כי לפי חידושו המופלא של המשנה שכיר, הרי שרוב ה"לחם" שבזמנינו הנאפה בתנורים גדולים שיש בהם רק חום אלקטרי ולא אש ממש יהיה נידון כ"פת הנאפה בחמה" שאין בו חיוב "חלה" וכן אין מברכין עליו המוציא (וזהו חידוש מופלא. וברור שאין העולם נוהג כן) וכה הם דברי השו"ת משנה שכיר בזה "ואגב יש לעורר גם לענין חלה כן, דכבר הבאתי מה שפסקו בש"ע לענין חלה שאם עשה עיסה על דעת לאפותה בחמה פטור, ועתה מה נעשה בעיירות גדולות שאופן עסותיהם רק בתנורים של העלעקטרי, נמצא דכל עסותיהן פטורות מן החלה, ועיי"ש בש"ך ס"ק ד' דיש הרבה פוסקים דס"ל דהיכא דבלילתה עבה אפילו דעתו לבשלה או לאפות בחמה חייבת, דמיד נתחייבה משעת גלגול, לכן יש להפריש בלא ברכה, או לאפות מעט ממנה, דעל ידי כן תתחייב כולה בחלה, עיי"ש, ואם כן גם האופים הללו שמשתמשים תמיד לאפות באור העלעקטריא יעשו תמיד כן, ודע עוד שיש לעורר עוד דבר שיהיה חידוש לעולם, עפ"י"מ דמבואר ביו"ד סי' שכ"ט בטור וב"י, דמה שלא נקרא לחם לענין חלה אינו נקרא לחם גם לברכת המוציא, עיי"ש היטב, וכיון דהנחנו לדבר קיים דהנאפה ע"י כח העלעקטריא הוי כמו שנאפה בחמה ופטור מן החלה, שאינו נקרא לחם, נמצא דאין יכולין לברך ברכת המוציא על מה שנאפה ע"י העלעקטריא, והיה צריך לעשות בפת כזה כמו שעשה המהר"ם מראטענבורג, כמובא שם בטור דלא היה מברך המוציא,

פ. מצות מכונה באמריקה

כחמישים שנה לאחר שמכונת המצות החלה לפעול במדינות אירופה התפשטה מכונת המצות גם במדינות אמריקה. מכונות המצות שבאמריקה היו משוכללות ומפותחות יותר והיו שצידדו בה להקל יותר ממכונות המצות המיושנות שבאירופה⁷⁸ ומצאנו בכתבי עת "התקופה" שכבר בשנת תרס"ד פעלו שני מאפיות למצות מכונה האחת בעיר נוא יארק בשם "מאפיית שוויירנאווסקי"⁷⁹ והשניה בעיר סינסינאטי אהייא בשם "מאפיית מאנישעוויטץ"⁸⁰ שאף הגדילו לעשות וכבר בשנת תרס"ד פירסמו מכתב גלוי על תבנית המכונה וכה הם הדברים:

וגם לא היה רוצה לאכול בלא המוציא, אלא היה מברך על לחם אחר המוציא ואח"כ היה אוכל זה, ואכ כ"כ צריך לעשות בדברים הנאפים באש העלעקטריא, וזה מלתא חדתא לגמרי".

78. כמו"כ גם מצב הדת באמריקה בימים ההם היה קשה עד מאוד. והיו שצידדו זאת כסניף להיתר. גם אותו טעם של הפסד שכר הפועלים העניים (שהגר"ש קלוגר הגדירו כטעם "הראשון שבראשון" לאסור את מצות המכונה) - לא היה שייך במדינות אמריקה שרק עם התפתחות מכונות המצות נתייסד שם עיקר ורוב הישוב הישראלי. ולא היה הפסד עניים כל כך. (וראה גם בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד סימן כ' שדן אודות מצות מכונה באמריקה ובתו"ד שם כתב: "אם יעשו אצלם המצות ע"י פועלים יהיו הרבה מהם מחללי שבתות בפרהסיא. וזה גרוע יותר מלעשות ע"י מכונה. כי הם חשודים על כל דבר כדקיי"ל ביו"ד סי' קי"ט. וגם דדמו לעכו"ם בכל דבר. ואולי י"ל דבמדינת אמעריקא הוי כשוגגים שסוברים שאין איסור כ"כ בזה ע"י שרואים שהרבה מישראל עושים כן. וגם יש כת המתקנים העושים שבתם חול במזיד ולזה יש מקום לטעות לעמי הארץ").

79. לפנינו "תעודת הכשר" ל"מצות שוויירנאווסקי" משנת תרס"ד "להיות לראי' ולתעודה נאמנה בידי השותפים הנכבדים היינו הרב ר' ישראל יהושע שווערענאווסקי שד"ר ממיר ור' חיים לעווין מוואלאזין, מוהל, שלקחו הקמח לאפות המצות על חג הפסח שנטחן בהרחיים לארעס פא. שהי' שמה כמה רבנים גדולים לראות ההכשר מניקור הרחיים וגם היינו קודם הטחינה וראינו כאשר נעשה הכל על אופן היותר כשר לחג הפסח. וגם ראינו פראבעס החיטים קודם הטחינה ובעת הטחינה והי' טובים ומהודר בלא חשש חימוץ. וגם הוסר הסטימונג בבית הרחיים והמצות נאפות תחת השגחת הרבנים שהעמידו משגיח תמידי בבית האפיה, לכן המצות מהשותפים הנכבדים הנ"ל כשרים על חג הפסח בלא שום חשש בעולם ואף למהדרין מן המהדרין יכולים לצאת חובת מצות מצה משעת טחינה ואפיה בלא שום חשש בעולם כלל. פה נויארק. נאום יוסף אליהו פריד משוקיאן, ונאום בינוש זאלקינד ראבינער בנויארק".

80. כמדומני שמאפית מצות זו ממשיכה לפעול גם בזמנינו.

מכתב גלוי

לכל הרוצה לדעת, משטר וסדר, מעשה אפית המצות של הרב השו"ב ר' דוב בער מאנישעוויטץ נ"י מפה סינסינאטי אהייא העומדת תחת השגחתינו החותמים מטה:

(א) מראשית שפיכת המים להקמח, עד בוא המצה האחרונה מכל העיסה כולה, אל תוך התנור, עולה בסך הכל עד "שנים עשר מינוטין" ואם יקרה לפעמים שינוי, עולה עד ערך ארבעה עשר.

(ב) כלי מעיסה המגיסים בכפות ברזל הקמח והמים יחד, והיו לעיסה, שתים הנה, אחת עושה, ואחת עומדת, להחליפה לעשות נקיה, והנה נחלפות אחרי שתי לישות, כפי סדר הרגיל וקבוע, ואם יקרה לפעמים שגיאה שהאדם טועה, יעלה אחר שלש, ותו לא.

(ג) הנקיון תעשה אותה ככלי חדש, וגם בין כל מעיסה ומעיסה ינקה הכלי מעיסתה בסבון, על ידי האנשים העומדים עליה, כפי אשר תשיג יד האדם.

(ד) מן שפיכת המים בראשיתה אל כלי המעיסה הראשונה, עד זמן גמר המעיסה השניה, שיחליפיה באחרת כפי סדר הרגיל וקבוע תמיד, עולה עד שבע מינוטין בערך ולא יותר, ואם יקרה ע"י שגיאה אחרי שלש, יעלה אז עד עשר מינוטין.

(ה) מן כלי המעיסה תבוא העיסה ללישה שניה במכונה אשר בה נעשתה לעיסה דבוקה יחד, ושם היא נלושה ונדחקת ונבללת כל העיסה, כל העיסה מן הקצה אל הקצה, על ידי לחיצת המכונה ההיא, ואחרי גמרה את לישתה, העיסה מוצאת, והיא תנקה מהפרורים בסכין, וביד, ובמכבדת.

(ו) משם תבוא העיסה אל מכונה אחרת אשר בה עיגול גדול (ראהללער) אשר לש ועורך ביחד, ע"י שני אנשים העומדים עליה, ובגמרה מלאכתה ינקו אותה מכל פירור, בסכין ובניירות, הדבוקות בחול, (זאממד פייפער).

(ז) משם תבוא העיסה אל מכונה אחרת אשר בה נמצאו חמשה כלים זה אחר זה, סמוכים המה זה לזה, בקירוב מקום, ואלה המה. א. ב. ג. שלשה עיגולי ברזל העורכים אותה ע"י משיכתם מדק אל דק הדק היטב, ד. מכונה המנקבת העיסה הערוכה, ועליה תסובב מכבדת (בארשט) לנקות את המכונה בכל רגע ורגע. ה. סמוך להמכונה ההיא, תבוא מכונה חמישית המחתך אותה למצות.

(ח) לכל המכונות, וכל המקומות שתבוא העיסה, יש מכונה אחת לנקות הכלים והמקומות מכל פירורי העיסה על ידי רוח חזק מאוד וקר, המפזרם וזורקם לארץ.

(ט) למעלה מפי התנור, וחוצה לה, יש סביבה כעין מכונה המושכת את חום התנור למעלה החוצה.

(י) עוד נמצא בבית האפיה מכונה (עליקטעריק פען) לעשות רוח קר, בזמן שהאוויר חם בחוץ, לקרר את הבית פנימה.

(יא) לא יתערבו לקוטי בתר לקוטי בתוך העיסה כלל וכלל והנה נזרקים לארץ, ומכבדים אותם אל החוצה.

(יב) למים שלנו נמצאו כמה וכמה חביתים, והמה עומדים ממעל לבית בחדר מיוחד מהודרים ומסודרים ועל ידי קני מתכת ימשכו למטה בבית המעיסה והלישה.

(יג) "לרקידת הקמח" ג"כ יש חדר מיוחד, ממעל לבית, וע"י כלי מחשבת תרד פנימה אל מקום מיוחד בכלי מחשבת שלא יראה ולא ימצא, אבקי הקמח בבית הלישה והעריכה.

(יד) בית אפיה זו פתוחה לכל רב המבקש אמת וצדק, וכמה רבנים גדולים ומפורסמים, וכמה מופלגי תורה, יראים ושלימים, באו לבקרה ונשתוממו על הזהירות והזריזות אשר מצאו שמה ויהללוהו בשערים מעשיה, ולראי' באנו על החתום יום ראשון בשבת לסדר "וראך ושמח בלבך, גם" לפ"ק, (תרס"ד) פה סינסינאטי אהי"א,

נאם אברהם יעקב גרשון בא"א ר' עזריאל מאיר ז"ל ליססא המכונה לעססער המחבר ספר "אוהל מועד" וספר "באחרית הימים" ונאם סענדר בא"א ר' אליעזר חיים ליפשיץ

כעבור כמה שנים התקינו מכונת מצות נוספת בעיר סאנט לואיס. מכונת מצות זו מתוארת בשו"ת דברי מלכיאל ח"ד סימן כ' וכה הם הדברים: "ע"ד המכונה שעושים בה מצות לפסח בכח עלעקטרי. וזה מעשה המכונות: האחת יורה שנותנים בה הקמח והמים ומתגלגל בתוכה כעין כף יד ונתהווה עיסה כמו חוטים דקים. משם מוציאים החוטים ונותנים למכונה שני' שהוא קערה גדולה בעיגולה כשלשה אמות. ולמעלה מתגלגל על פניו ובתוכה אופן אחד בעל שיניים עגול מחזיק בעיגול ערך י"ח אצבעות. הקערה מסתבבת והאופן

מתגלגל ובשיניו פוגע בהחוטאים הנתונים בהקערה מסביב עם צידו הפונה אל העיסה דוחק ומדבק החוטאים ונעשה פירורים גדולים מעיסה. פגישת האופן בהעיסה בכל פעם מחזיק ערך ארבעה אצבעות. ויתר העיסה שבסביבות הקערה אינו נדחק אז מהאופן. אמנם שטח כזה מתחלף זה יוצא מתחת מכבש האופן ואחר נכנס ונדחק מהאופן ונמצא העסק הוי בשטח מתחלף זה אחר זה. ובעת שנדחק שטח מהעיסה של ארבעה אצבעות אז שטח עיסה משמנה וששים אצבעות מונח בלא עסק. אח"ז נותנים את הפירורים למכונה שלישית שגם שם אופן מתגלגל על העיסה דוחקו ומדבק הפירורים אחת אל אחת ונעשה עיסה מרודדת ארוכה כמה וכמה אמות. וזה האופן עושה ג"כ עסק בשטחי העיסה מחזיק ערך ג' אצבעות מתחלפים תחת מכבש האופן זה יוצא וזה נכנס. משם מוציאים העיסה הארוכה בעודה עבה ונותנים אותה למכונה רביעית שגם שם אופן מתגלגל דוחק ומרדד את העיסה ונעשה דקה. ומתארכת שם יותר ויותר. השטח מהעיסה הנדחק בכל פעם תחת אותו האופן מחזיק ג"כ ערך ג' אצבעות. ומעט מעט מתחלף אל תחת האופן. ובגוף אותה המכונה מתגלגל עוד אופן אחד דק ובו מחטים שמנקרים את העיסה במקום שנפגש האופן בשטח אצבע אחד. וכשטח זה מתחלף תחת האופן זה יוצא וזה נכנס ובהעיסה שאינו תחת מכבש האופן אין נעשה שום עסק. וזה נמשך חצי שעה מנתינת המים עד הנתינה לתנור".

ולענין הלכה השיב: "הנה בעשיית מצות במכונה כבר דברו הרבה גדולי הדור שלפנינו ורובם אסרו מפני שא"א לנקות את הכלים מהעיסה הנדבקת בהם בעת העשייה. והנה מעכ"ת לא הזכיר מזה. נראה מזה שהמכונה אשר בעירו אפשר לנקותה כראוי בכל משך שיעור מיל. ואם א"א לנקותה בודאי שאסור לעשות בה מצות לפסח כי הלא העיסה הנדבקת מתחמצת בהמשך הזמן ומתדבקת להמצות ונעשים כשאור ויכולה לחמץ את כל המצות. וגם דעכ"פ הרי הוא חמץ בעין על המצות⁸¹.

ובהמשך דברי התשובה שם מבואר בדברי מלכיאל "שמה ששוהה העיסה חצי שעה בוודאי חשש גדול הוא", עוד האריך לדון בכמה פרטים מהחששות והתקלות שבמצות מכונה שבחלקם הבאנו לעיל.

81. בהמשך דברי התשובה שם, העלה לדון בדבר פירורין הנדבקין בלישה אם יש לדון בהם דין ביטול, עיי"ש. ועוד העלה שם כמה פרטי הלכות בענין מצות מכונה.

גם בשו"ת מהרש"ם (—שוודראן) ח"ב סימן ט"ז ערך תשובה על דבר מכונת המצות שבעיר סנט לואיס (בעין מה שמבואר השאלה בשו"ת דברי מלכיאל הנ"ל), ובתוך דברי תשובתו שם מביא שאע"פ שנודע שכל שעה"ד — כדיעבד דמי, מ"מ מסיק שם לעשות עיסה גדולה שישהה בערך חצי שעה אין להקל שהרי דעת כמ"פ לאסור ללוש עיסה גדולה יותר משיעור חלה. ומבואר בר"ן פ"ג דפסחים בסוגיא דג' בציקות דמתוך שהעיסה גדולה אין העסק של האשה מצילתו מידי חימוץ והרא"ש שם לא התיר אלא מפני שאינו שווה שיעור מיל וא"כ התינוח כשאינו שווה^{אוצרות התורה} יותר אבל כשעושין בדרך ששוה חצי שעה לכ"ע אסור.

י. מכונת המצות בירושלים

לראשונה הובאה לירושלים מכונה לאפיית מצות לפסח, בשנת תרכ"ג, ע"י ר' ישראל ב"ר יהושע אוזלאנער, לשעבר דומ"ץ במינסק, שהיה חכם ידוע בירושלים, ומשנת תרי"ט היה גבאי ומנהל בת"ת עץ חיים. במכונה זו אפו מצות מספר שנים ואח"כ פסקה מסיבה לא ברורה.

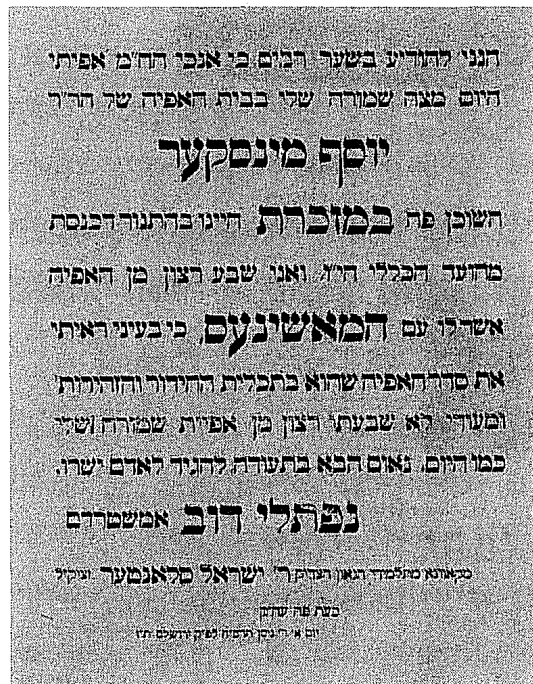

בשנים אלו חיו ופעלו בירושלים רבנים נודעים ובראשם הראב"ד רבי מאיר אוירבאך, שלא ידוע על התנגדותו לאפיית מצות מכונה ואכילתם בפסח. עובדה זו מעוררת תמיהה, שכן הוא אחד מן הרבנים האוסרים שפסקם פורסם בתוך קונטרס "מודעא לבית ישראל" הנ"ל. וא"כ כיצד זה שתק ולא מחה באופי המצות במכונה בירושלים, בהיותו רבה של עיה"ק ירושלים. בנושא זה דנו כמה רבנים⁸² כפי הנלע"ד הרי שכמות

82. ראה גם הגש"פ לאבות ולבנים להרב בצלאל לנדוי ז"ל, ועוד. וראה גם בשד"ח מערכת חומ"ץ סימן י"ג אות י"ב: "עוד זאת חובתנו להודיע קושט אמרי אמת כי בעינינו ראינו בעיה"ק ירושלים ת"ו לפני י"ד שנים עושים מצות על המאשינע שהביאה לראשונה מטריעסט בעצמו ובכבודו הרב המאוה"ג הצדיק המפורסם מוהר"י אוזילאנער שהיה לפנינו דומ"ץ בק"ק מינסק ואחר כך בעיה"ק ירושלים ת"ו והוא לבדו הכין לו מצות על המאשינע ואחריו רבים יראים וכן שלמים והנוהרים בזהירות יתירה המה היו

המצות של מאפיה זו היה קטן ביותר והיה דעתו של מהר"מ אויערבאך זצ"ל כי המחאה והפולמוס בנושא יעורר מרבצם בעלי מחלוקת ושוב יהיה מחאתו קלקלתו. וכפי שהתברר לבסוף ש"חכם עדיף מנביא" עקב שתיקת הרבנים האוסרים מעמיא עמיא ואזלה וכעבור שנה או שנתיים שבתה מכונת המצות במשך עשרות שנים.

לאחר כמה עשרות שנים שבהם גדל והתפתח הישוב היהודי בעיה"ק ירושלים שוב חזרו והכניסו מכונת מצות בשם "כהן הלפרין" בעה"ק ירושלים ובשנת תרס"ו לאחר הרחבת ושיכלול מכונת המצות ביקרו במקום חברי בית דין פרושים ולדבריהם: "כל סדר האפיה על המאשין, הוא ביתרון הכשר אף למהדרין מהמהדרין בלי חשש בלל". רבה של ירושלים, רבי שמואל סלנט, אישר את כתב ההכשר: "דברי הרבנים בד"ץ אינם צריכים חיזוק, ויכולים אחינו בית ישראל לסמוך עליהם". אף היה נוהג לגשת למאפית המכונה ולפקח על האפיה.

זקני ירושלים מספרים, בי רבי שמואל סלנט הורה לאפות לביתו מצות מכונה. אולם לפי עדות נכדו, לא חדל ממנהגו הקודם ואכל מצות יד, כדי שלא להוציא לעז על המצות שאכל מהם עד אז.

לעומת זאת, פירסם בד"ץ דחסידיים בירושלים, כי הדבר נעשה שלא בהסכמתם: "חלילה לנו להתיר דבר אשר במחלוקת הוא שנוי בין גאוני וצדיקי דורות שלפנינו, הללו מתירים והללו אוסרים מחשש חמץ גמור".

הפולמוס התורני אודות מכונת המצות בירושלים המשיך גם בשנים הבאות. ובשנת תרס"ח התפרסמו תשובותיהם של שלושה מגדולי הדור

הזריזים לעשות מצותיהם על המאשינע. ונשפוט כי הדבר אשר הרב הגאון מוהר"מ אויערבאך נ"י שנטה אחרי האוסרים בשנת תרי"ח לא הורה לאיסור גם בעה"ק ירושלים הוא אולי באשר בירושלים ראה בעיניו אופן עשיית המצות על ידי המאשינע ונודע לו שהמצות הנעשות על ידי זריזים וזהירים על ידי המאשינע אין לחוש בהן לחשש חימוץ שחשש לו על פי השמועה בשנת תרי"ח.

מודעה גלוי

הבדל באי יסער עיר יקדשו ותפארתו חיו. מאת דוד הלוי הכהן הרב.

לאשר נתפשטה השמועה כי מאתנו יצאה הודעה לחתור את חמנונה "באשד" קעריבת ילישת המצות. אי קאת חנו להדויע גמדי כי חלילה לנו להתיר דבר אשר במחוקת הוא שנוי בת נאנוי צדדיקי דורות שלפנינו. חללו מתירים וחללו איסרים פחשש חמץ גמור. וחבר נביאים נאנוי עולמי עמודי החוראה אשר בית ישראל נשען עליהם, חיה הנאונים האדירים בעל דבר נמשבועל חידושי הדין ומורדא ממשעכינאח ומהרש"ק המגיד מבראדומוחרם ו"עפמיננער מלבוש והנאונים מלובלו ומוארשאוסיעים וצליחה מתנבאים בסגנון אחד לאשר בחלום גמור. פרם אשר אסרוה מטעם הכפום אתם ומרם אשר בארו סעפמינמוקס, ובאחר דוקוקן הדורא ופי מין ספן ומין הקיע להבנים ראשי ולהכריעו ו"למען חתור תאסרת בעה"ח ועל הנלויו יום כ"ד אדר תרס"ו.

מעתה יושלים חגיגה

על צווייטן זייט

עם יצאת ישראל ממצרים

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

דברי שרים ואמת

[illegible]

הנהגתו וזוהי חזקתו של המאן.

התהיהש. אך כבוד וכו'

ראיתי עלה הנדפסת מאת כ"ת נ"ל. באיסור המאשין
מצות בירושלם והנני כזה לחודע דעת לאסור
המאשין מצות בחלום ואפי' לאחרון של פסח ואפי'
לחנהנים חומר בחיותם בחיל איסור גמור הם להם
בארץ ישראל ואפי' מי שפבר קנה לו המאשין
מצות אסור להפסד מהם בפסח.

דבר יחיד לשוב למען האמת והצדק

חזקו אברהם חס"ק הנ"ל

מקום הידוע

במותב תלתא בידנא כהיא חוּנא ואתמר קדמנא
ע"י עדים פשרים ונאמנים דדא חיא ח"י כבוד
קדושת מדינא ורבנא נאן עיונו ונור תפארתינו

הרב הגאון הקדוש **מסאכאטשוב** שליט"א
ואשרנהו וקיימנהו ברחמי ובעזרת יום ואו ניסן
התרט"ח פעה"ק ירושלם תובכ"א.

1994

5

הבין ה' (כד' המעשה)

1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 2678, 2679, 26

שהתגוררו באירופה שהביעו דעתם לאסור את מכונת המצות בכלל ובעיה"ק ירושלם בפרט.

וכה כותב רבי אברהם מסוכאטשוב
בעל "אבני נזר" שהיה מראשי האוסרים
בדורו: "הנני בזה להודיע דעתי, לאסור
המאשין מצות בהחלט, אפילו באחרון של
פסח, אפילו להנוהגים היתר בהיותם
בחוץ לארץ — איסור הוא להם בארץ
ישראל, אפילו מי שכבר קנה לו המאשין
מצות, אסור להסתפק מהם בפסח".

ומוסיף ומבאר כי בירושלים היה
המנהג לאסור מצות מכונה, ולכן הרי זה
כדברים המותרים שאחרים נהגו בהם
איסור, והבא ממקום למקום נותנים עליו
חומרי המקום שבא לשם (עיין שו"ע או"ח
סי' תס"ח)⁸³.

גם הגאון רבי יוסף ראזין בעל
הצפנת פענח הנודע בשם "הרוגטשובי"
במכתבו משנת תרס"ט, הוא משיב לשואל
אחד מירושלים: "הנה גם בארצנו ומחננו
פרצה הדבר בדבר המכונה, אני לא
הסכמתי לכך, ומימי לא ראיתיה וכו', אך
זה הזהרתי שלא לעשות מצות גדולות, גם
לצאת ידי מצה ודאי לא וכו', ובודאי הוא
קרוב להחמיץ מחמת החימום, ובפרט
בעיר הקודש אשר שם צריך שיהיה חוברה
יחדיו וכו', לכן בודאי צריך למחות בידם".

83. מעין נידון עיה"ק "ירושלים" כמקום שנהגו איסור במצות מכונה. מצאנו גם דומה לזה לענין עיר "קראקא" וכפי שהובאו הדברים בשו"ת מהר"ש ענגיל ח"ו סימן קי"ח. וכה הם דבריו: "בדבר שאלתו שבעוה"ר קרה בקראקא אשר היא עיר ואם בישראל בתורה ויראה שקם אופה אחד והביא מאשין [מכונה] גדולה לאפיית מצות והדבר נעשה בלי הסכמת הרב מרא דאתרא האבדק"ק קראקא, והנה עמדתי משתומם דבר כזה אשר נאסר

כמו"כ רבי שלום מרדכי שבדרון זצ"ל (הנודע בשם המהרש"ם) אף הוא נקט שבעיה"ק ירושלים יש לאסור את מכונת המצות וכ"כ בנו בתשובה נדפסה בשו"ת מהרש"ם ח"ט חאו"ח סי' ל"א וכה הם הדברים:

"ב"ה אור ליום ב' בשלח, תרס"ט, ברעזאן.

לכבוד אדירי התורה המאורות הגדולים החריפים ובקיאים הרבנים המורים לצדקה בעיה"ק ירושלים תובב"א, נ"י. שלו' לרחוק ולקרוב.

"כן הגיעני מכתב קדשם אשר הודיעוני כי קמו איזה אנשים להביא שמה מכונה (מאשין) לעריכת המצות. אשר זה כמה שנים רעשה הארץ במדינותינו, ורבים מהגאונים הצדיקים אסרו אותן כאשר נדפס טעמם ונימוקם באורך. ולעומתם החזיקו כמה גדולים בכוחא דהיתרא. ועד היום פורשים כל היראים וחרדים מלאכול המצות הנערכים במכונות הללו".

"והנה אשר דרשו רי"מ מאתי לכתוב חו"ד בארוכה, לא אוכל כעת למלא מבוקשם לצאת בכותבת הגסה, יען כי זה איזה שבועות אשר נטפל לי כאב עינים ל"ע וקשה עלי העיון, אבל זאת אגיד כי מאז כאשר ירדתי לעומק העיון בנידון המכונה לעריכת המצות הי' לבי נוטה כדעת האוסרים, ונודע לי שנתהוו מזה כמה מכשולות, ואולם במקום שנהגו מקודם איסור, ואין דעת חכמי המקומות נוחה בזה, מובן מאליו שאין השגחת הרבנים על מעשיהם לא ימלט שהמכשולות רבים וגדולים יתוספו מיום ליום ועבירה גוררת עבירה, וחלילה לפרוץ גדר התורה, ואל תטוש תורת אמך כתיב, ואפי' דברים המותרין ואחרים נהגו בהם איסור, אסור להתירן בפניהם. ומכש"כ בדבר התלוי במחלוקת הפוסקים, הרי אפי' במקום שיש רק חד דיעה לאיסור, ממנה אין לזוז אפי' זיז כ"ש. וע' בתשו' חת"ס חיו"ד סי' ק"ז באמצע התשו' דהיכי דיש דיעה להחמיר וקבלו אבותינו כאותה דיעה, קרוב בעיני דהוי נדר דאורייתא, ובר"ן פ"ד דפסחים כתב וז"ל ומצינו למדין בתורת המנהגות שכל מנהג איסור וכו' שהן החמירו ע"ע לעשות סיג לתורה או לדבר שהיא מחלוקת חכמי ישראל ונהגו כדברי האוסר כל בני העיר חייבים בו מן הדין וכו'. ובחיבורי דע"ת סי' כ"ג הארכתני בזה".

מפי כ"ק מרן רשכבה"ג בעל דברי חיים זי"ע, ובגליל קראקא נמצאים אלפי חסידים אשר חסו בצלו וקבלו עליה 'חומר' זו כפי המפורש בשו"ת דברי חיים, עתה מי הוא אשר ירהיב בנפשו לפרוץ גדר בזה הא מפורש במג"א סי' תקנ"א דאם נהגו איסור בדבר שיש עכ"פ דיעה אחת לאסור עפ"י דין לא מהני התרה דהוי כקיבלו עליהם כשיטה זו.

"ולגבי איסור בפסח שהחמירו בו אפי' בס"ס מפני שנוגע לאיסור כרת מי הוא זה אשר יערב בלבו לנהוג היתר בזה, וגם יפה כתב הגה"צ מסאכטשוב מד' ירושלמי בתוס' פסחים י"ד דיש להחמיר יותר בירושלים".

"סוף דבר הכל נשמע כי חלילה לפרוץ גדר התורה להתיר אפיית מצות בירושלים במכונות ובמקום הצדק יהי' ח"ו שם הרשע. וחזק לזה ידעתי כי לא כל המכונות שוות ויש כמה מכונות אשר המצות הנערכים בשם המה חמץ גמור. וגם הרבנים שהתירו לא התירו בכה"ג, וגם אותן שהתירו לא התירו רק באופן שיעמדו עליהם מיד בי"ד משגיחים ת"ח ויראי השם, להשגיח בעינא פקידא מהחל ועד כלה להזהר משימצא דשימצא. ולעיקרא דדינא כבר מילתי אמורה כי בכל אופן אין לשנות מגדר שגדרו ז"ל.

והשי"ת ברו"ח ירחם על פליטת עמו וישיב שופטינו כבראשונה, ועינינו תחזינו בשוב ד' ציון ונזכה לאכול מן הזבחים ומן הפסחים בעיר האמת בב"א.

ידידכם הדו"ש

הק' שלום מרדכי הכהן אבדק"ק הנ"ל

אכן בקונטרס מצה שמורה (ירושלם תר"ע) להרב משה שמואל גלאזנר ז"ל כתב שהמהרש"ם חזר בו, וכך כותב: "הנה בגוף מלאכת המאשינען למצות אם יש בזה איזה חשש או לא, לא רציתי ליעד דיבור מיוחד לזה באשר כבר נתפשט היתרן בכל תפוצות ישראל כמעט בכל העירות הגדולות שבחוץ לארץ וגם בירושלים תוב"ב ורבו המתירין על האוסרין בלי טעם ואין פוצה פה ומצפצף, אבל בימים אלו הפיצו איזה עלה דפוסה מירושלים נגד המאשינען למצות ובתוך האוסרים נדפס גם ממרן הגאון האמיתי מברעזאן שליט"א מכתב שהשיב לירושלים להחמיר מטעם מקום שנהגו בו איסור. וגם בגוף מלאכת המאשינען הי' חוכך להחמיר, ועמדתי משתומם אם יצאו הדברים האלו מפי הגאון שליט"א אשר זכיתי לקבל פני קדשו בחורף העבר ודברתי עמו פא"פ בענין קונטרסי זה, לא די שלא הי' שום פקפוק על המאשין מצות, אלא אדרבה הפליג בשבח קונטרסי והסכים שאפי' בהולכת כח העלעקטרי יוצאין במצות אלו י"ח מצה בלילה הראשונה וכאשר תראה בהסכמה הנדפסת בראש קונטרסי והי' לפלא בעיני איך לא הזכיר לפני מה שהשיב לפני שנתים לירושלים תוב"ב ופנתי אליו במכתבי לשמוע מה בפיהו בזה וז"ל תשובת קדשו אלי:

"בדבר המכתב מירושלים בשנה שעברה כתבו אלי הב"ד משם כי המנהג מכמה שנים שם שלא לאכול מצות הנילושין במאשין וכי כמה גדולים שבדורנו אסרו המצות שם, והשבתי שאין רצוני להזדקק לזה אבל באם המנהג שם לאסור הרי יש בו משום דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, ואח"ז נודע לי כי זה כמה שנים התירו שם פרושים את הדבר וגם כי המאשינען נשתנו כעת מכפי שהי' בדור הקדום לטוב והועד לפני כי הגאון אב"ד דק"ק קאליש ברוסי' הי' בירושלים ואכל מהם לפני איזו שנים ולכן שויתי נפשי הדרנא ולמה זה הדפיסו מכתבי אין זה כי אם הבל ורעות רוח. וזה לא כביר השבתי לעיר סערעד בבוקווינא להתיר אפיית המצות על המאשינען והזכרתי אשר רו"מ חיבר קונטרס שלם להוכיח היתר המאשינען וכי הוטבו דבריו בעיני. פה ברעזאן ד' תזריע עת"ר לפ"ק. הק' שלום מדרכי הכהן אב"ד".

לאחר פטירת המהרש"ם שוב התפרסם מכתבו של בנו רבי יצחק זצ"ל ונדפס בשו"ת מהרש"ם ח"ט סימן ל"א:

"ב"ה, מכתב גלוי.

ידידי הרב וכו' העורך ירחון אסיפת חכמים כו' ראיתי בקונ' חוברת ז' ח' אות קי"ז שהביא משמי שאני הייתי בבערזאן בעת בא השאלה מקלויזענבערג לאאמו"ר הגאון ז"ל הכ"מ. הנה השומע שמע וטעה אמרתי שאני הייתי בעת בא השאלה מסנט לואיס ואנכי סדרתי התשובה הנדפסת במהרש"ם ח"ב סי' ט"ז אשר לא התיר רק עפ"י המבואר שם דרובם מחללי ש"ק בפרהסיא וגם יש לחוש אם יצאו י"ח במצה הנלושה ע"י אנשים כאלה והותנה שם כמה תנאים המבוארים שם ואז יוכל השואל להתיר ע"ש.

אודות ההיתר ע"י מאשינען לירושלים אני מעיד שבשנה העברה הגיענו מכתב מאאמו"ר ז"ל הכ"מ לאשר הוציאו קול ברוסיא שהתיר ללוש מצות ע"י מאשינען בירושלים והוא יודע להיפוך שאסר רק אינו זוכר הטעמים שכתב אולי אני זוכר, ושלחתי לו העלה הנדפס פה אז עם האיסור וגם האיסור מהגאון מסאכטשאב ז"ל ושאר גדולים ואיך יחרף ויגדף בלשון את המדפיסים העלה כפי שהביא הרב מקלויזנבערג ואפי' אם יהי' האמת (אשר לא כן הוא) שחזר בו לא עשו המדפיסים שום אשמה לחרפם עבור זה שהדפיסו האמת. ובפרט מי שמכיר לשון אאמו"ר ז"ל הכ"מ שדיבר תמיד בלשון רכות ולא הי' דרכו לכתוב בלשונות כאלו יכיר שלשון זה שהביא הרב הנ"ל אינו לשון של אאמו"ר ז"ל הכ"מ לא מהם ולא מהמהם וידעתם שדעתו הי' כדעת המחמירים בזה רק במקום שהי' חשש שלא יהי' חומרא דאתי לידי קולא הקיל בשעת

הדחק ולוטה פה העתק תשו' א' לגראסווארדיין בענין זה אם ירצה כבודו להדפיסה למצוה יחשב לפרסם הדבר שלא יתלו א"ע באילן גדול ולתלות בוקי סריקי באאמו"ר הגאון ז"ל הכ"מ.

ידידו הדו"ש והצלחתו בלונ"ח

יצחק הכהן מכוונה שוואדראן
בעהמח"ס מנחת יצחק ושיירי מנחה
בהגאבד"ק בערזאן ז"ל הכ"מ"84.

היו שהעלו סיבה נוספת לאסור את מכוונת המצות בעיה"ק ירושלים מצד איסור "לא תתגודדו" אכן בשו"ת מהרש"ם ח"ט או"ח סימן פ"ד כתב: "בדבר אפיית מצות שמקצתן מקילין לאפות במאשינען ומקצתן מחמירים. לא יעלה על הדעת לחוש משום לא תתגודדו ובכל עיירות ח"ל ובפרט בעיירות הגדולות כמו לבוב שהגאון רבי יוסף שאול [נתנזון בעל שואל ומשיב] ז"ל התיר ובכ"ז רבים מחמירים, כמו שיש אוכלין שמורה ומחמירין שלא לשרות מצה, ורבים מקילין, וכמו בשר סרכא אלו מחמירין ואלו מקילין, ולא עלה בלב שום אדם לחוש משום לא תתגודדו דבמקום חשש איסור מי שמחמיר אינו אוסר של חבירו אלא שהוא מחמיר על עצמו והוא בשב ואל תעשה, המחמיר — הרי זה משובח".

84. תשובה נוספת מהמהרש"ם המכחישה את טענת החזרה, הודפסה אף היא בשו"ת מהרש"ם ח"ט סימן ל"א: "אגב הנני מן המודיעים היות כי קודם הפסח הגיעני עלה נדפסת בשם הגה"ק מסאכיתשוב זצ"ל לאסור אפיית מצות על מאשינען ושם כתב שכתבו לו מירושלים בשמי כי אני התרתי לשם המאשינען והכותב מירושלים שקר ענה בי כי אדרבא אני השבתי לשם מאז לאסור ויען שכתבו לי שעשו שינויים ונסתלקו החששות ע"ז השבתי כי אחרי שלא ראיתי לא אוכל להשיב. אבל מעולם לא התרתי ומה להם כי יזעקו אחרי. ומצוה לפרסם הדבר במדינתכם. ידידו הק' שלו' מרדכי הכהן אבד"ק הנ"ל (בעהמ"ס משפט שלום, דעת תורה, גילוי דעת, ושו"ת מהרש"ם)".

סימן ג

אפיית מצות בערב פסח

מנהג קדמון המובא בדברי רבותינו הגאונים והפוסקים, שאין לשין ואופין מצות מצוה אלא ביום של ערב פסח — מחצות היום ואילך.

רבותינו הטור והשו"ע קבעו "סימן" מיוחד — סימן תנ"ח, בפרטי ההלכות של זמן עשיית המצות בכל ערב פסח ובערב פסח שחל להיות בשבת.

כבר העירו רבותינו האחרונים (ראה בב"ח על הטור רס"י תנ"ח, ועוד) שמנהג זה אינו מפורש בתלמוד. ומ"מ כפי הנראה שבדורות עברו, היה המנהג נפוץ ומקובל שאין אופין מצות מצוה אלא בער"פ מחצות ואילך.

אמנם מצינו בירושלמי פסחים פ"ב ה"ד, "מצה הישנה פלוגתא דבית שמאי ובית הלל (ובפירוש קה"ע שם: כי היכי דפליגי בית שמאי ובית הלל בסוכה ישנה בפ"ק דסוכה דף ט' ע"א, בית שמאי פוסלין ובית הלל מכשירין הכא נמי פליגי לגבי מצה ישנה). אמר רבי יוסה דברי הכל היא מכיון שלא עשאה לשם הפסח דבר ברי שלא דקדק בה". עכ"ל הירושלמי¹.

לכאורה היה נראה לומר, דאם עשה ואפה את המצות לשם פסח — גם לפי בית שמאי המצות כשרות, דלא גרע מסוכה שאם עשאה לשם חג הסוכות אף ב"ש מודו דכשרה. כך שלכאורה אין לנו מקור בדברי התלמוד והאמוראים לאפיית המצות בערב פסח אחר חצות.

1. דברי הירושלמי הללו הובאו גם בירושלמי סוכה פ"א ה"ד ובתוספות עמ"ס סוכה דף ט. ע"א בד"ה סוכה. ועוד.

כהערת אגב, נציין לדברי התוספות רבינו פרץ במסכת פסחים דף ל"ח ע"ב שמדייק מתוך דברי הירושלמי הללו, שמאכלים שונים שהכינם סמוך לחג הפסח ולא דקדק לשומרם מן החימוץ "מכיון שלא עשאה לשם פסח דבר ברור שלא דקדק בה". ואסורים מלאכלם בחג הפסח. (וראה גם שו"ע ורמ"א או"ח סימן תמ"ז סעיפים ה' ו' ז' ובנו"כ).